

İKTİSADİ DÜŞÜNCE TARİHİ

Prof.Dr.Rona TURANLI

ROBERT MALTHUS

ADAM SMITH

DAVID RICARDO

J.B.SAY

PROUDHON

F.BASTIAT

ROBERT MALTHUS

LEON

KARL MARX

LEON

J.MAYNARD KEYNES

BİLİM TEKNİK YAYINEVİ

İKTİSADİ DÜŞÜNCE TARİHİ

-Kronolojik Evrimi-

3.BASKI

Prof.Dr.Rona TURANLI

**BİLİM TEKNİK YAYINEVİ
2000**

© Bilim Teknik Yayınevi

2.Basım: Ekim 1994

3.Basım: Ekim 2000

Bu eserin yayın hakkı Bilim Teknik Yayınevi'ne aittir. Eserin Hiçbir bölümü hiçbir şekilde yayınevinin ve yazarın izni olmaksızın çoğaltılamaz. Aksi davrananlar yazarın ve yayınevinin uğradığı maddi ve manevi zararı kabul etmiş olurlar.

Baskı : Selmat Matbaası

Bilim Teknik Dağıtım
Cemal Nadir Sk. Hacıfazlıoğlu İşhanı 17/35
Cağaloğlu İstanbul
Tel: 0 212 511 22 28 Fa: 513 59 71

Şube : Cengiz Topel Cad 5/D Eskişehir
Tel : 0 222 2322490 Fax: 220 10 48

Babamın azlז anısına...

ÖNSÖZ

Bu kitap ilkçağlardan yüzyılımızın yarısına değin iktisadi düşünce tarihinin kronolojik bir gelişimini açıklamaktadır.

İktisadi düşünce tarihine, çoğu benzer kitapta olduğu gibi merkantilist iktisat politikası başlangıç oluşturmaktadır. Bu gibi eserlerin yazarlarının iddialarına göre, bilimsel anlamda ekonomik anlayış ancak merkantilistlerle birlikte başlamaktadır. Hatta bazı yazarlar daha ileri giderek ekonomik düşünce tarihini A. Smith'in 1776 yılında yayınladığı «Milletlerin zenginliğinin nedenlerine dair...» adlı kitabı ile başlatmaktadırlar. Gerçekten ekonominin bir bilim olarak A. Smith ile başladığı genel kabul gören bir görüştür.

Bununla birlikte, A. Smith'den öncekileri, örneğin Fیزیokratları, Merkantilistleri, Ortaçağ düşüncesini ve İlkçağ düşünürlerini gözardı etmek, erazından A. Smith'in yerini belirlemeyi, Smith ve izleyicilerinin niçin bilimsel olduğunu anlamayı oldukça güçleştirir. Hatta bazı yazarlara göre de ilkçağ düşünürleri, zaten ekonominin önemli temellerini atmışlardır. Geriye kalanların ise katkıları sadece bu temelin üstüne ilâveler biçimindedir. Gerçekten Platon ve Aristo'da bunu hem de karışık görüşler biçiminde izlemek mümkündür. Örneğin Platon toplum organizasyonunun şemasını çizerken, kendisinden yüzyıllar sonra gelen Marx'ın aynı organizasyonu bu kez değişik ifadeler kullanarak çizdiğini; öte yandan Aristo'nun özgür düşünce, mülkiyet hakkı ve bu hakkın intikali konularında ileri sürdüğü fikirlerin, liberal ekonomi anlayışı ile bütünleştiğini ve günümüzde bile tartışma konusu yapıldığını gözlemlemekteyiz.

Bu açıdan kitap, ilkçağdan başlayarak Keynes'e kadarki (Keynes dahil) iktisadi düşünce tarihi ile sınırlandırılmıştır. Kitabın Keynes'e kadar sınırlandırılmasının önemli bir nedeni, Keynes'den sonrakilerin yaptıkları katkıların Keynes'i dinamik hale getirme ya da neo-klâsik ekonomik anlayışı yeniden diriltme çabalarıdır.

İktisadi düşünce tarihi, bu tarihi yaratan düşünür ve olaylardan soyutlanamaz. Bir düşünürün içinde yaşadığı ortamı ve etkilendiği başka düşünürleri hatta yaşantısını dikkate almayan

bu tip tarih sadece kuru bir tarih olarak kalır. Bu bakımdan bu kitapta, düşünürleri içinde yaşadıkları dönemlerde etkileyen olaylara ve hatta düşünürlerin özel yaşantılarındaki davranışlara da elden geldiği ölçüde yer verilerek, tarihe bir canlılık katılmak istenmiştir.

Kitap modern çağa kadar iktisadi düşünce, Modern çağın başlangıcı, İktisadi düşünce tarihinde bilimsel dönem, Klâsik iktisatta reform ve Modern çağ olmak üzere 5 ana bölümden oluşmaktadır.

Her bölümde o bölüm ile ilgili ekonomik olaylar bu olayların etkisinde kalan düşünürlerin yaşamları ve fikirleri ele alınmış ve ekonomik düşünceye katkıları belirtilmiştir.

Bu yapılırken, kitabın hacmine göre geniş bir kaynak taramasına gidilmiş ve özellikle iktisadi düşünce tarihine damgasını vuran iktisatçıların orijinal eserlerine başvurulmaya çalışılmıştır.

Her kitap gibi kuşkusuz bu kitabın da eksiklikleri ve eleştiriye açık birçok yanı vardır. Amaç yaşantımızın her dakikasını ilgilendiren ekonominin, düşünce tarihinin oldukça dar bir hacme sığdırılması olduğundan eksiklikler kaçınılmaz olmuştur. Bu konudaki eksiklikler kuşkusuz yazarın sorumluluğuna aittir.

Bu kitabın basılmasında benden katkı ve teşviklerini esirgemeyen Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Ö. Faruk Batırel'e, İktisat Bölümü Başkanı Prof. Dr. Neclâ Pur'a teşekkürlerim sonsuzdur. Ayrıca, kitabın tashihlerini büyük bir titizlikle yapan genç meslektaşım Arş. Grv. Yıldız Akev'e, Mel-er Matbaası ve Beta Yayınevi mensuplarına da teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Beykoz 1988

Ö. Rona Turanlı

İÇİNDEKİLER

— ÖNSÖZ

BİRİNCİ BÖLÜM MODERN ÇAĞA KADAR İKTİSADİ DÜŞÜNCE

1 — GİRİŞ : DOKTRİN

I -- DOKTRİN KELİMESİNİN ETİMOLOJİSİ	1
II -- EKONOMİK DOKTRİNLER VE EKONOMİK OLAYLAR	1
III -- DOKTRİNDE DİKKAT EDİLECEK NOKTALAR	2

2 — İLK ÇAĞ

I -- BABİL KRALLIĞI VE HAMURABİ ZAMANINDAKİ EKONOMİK FİKİRLER	3
II -- İBRANİLERDE EKONOMİK YASALAR	3
III -- ESKİ YUNANDA EKONOMİK DÜŞÜNCELER	4
A -- PLATON	4
1 -- Yaşamı	4
2 -- Fikirleri	5
B -- ARİSTO	6
1 -- Yaşamı	6
2 -- Fikirleri	6
IV -- ROMALILAR	9
A -- MARCUS P. LICIANUS	10
1 -- Yaşamı	10
2 -- Fikirleri	10
B -- M. T. CİCERO	11
1 -- Yaşamı	11
2 -- Fikirleri	11

3 — ORTA ÇAĞ

I -- GENEL OLARAK ORTAÇAĞDA İKTİSADİ FİKİRLER	12
A -- DİN DOKTRİNLERİ	12
1 -- Kilise Hukuku	12
2 -- Skolastikler	13
a -- Saint Thomas d'Aquin	14

4 — ARAP VE İSLAM EKONOMİK DÜŞÜNCELERİ

I -- ARAP FİKİR ALEMİ İLE YUNAN FELSEFESİ ARASINDAKİ İLİŞKİLER	17
II -- İSLAM DÜNYASINDAKİ EKONOMİK FİKİRLER	17
III -- İBNİ HALDUN'UN BELLİ BAŞLI DÜŞÜNCELERİ	18

5 — RÖNESANS

TANIMI VE NİTELİĞİ	20
II — BİREYİN GELİŞMESİ	20
III — BÜYÜK KAPİTALİZMİN BAŞLANGICI	20

6 — REFORM

I — KİLİSE	22
II — LUTHER	23
III — CALVİN	24

İKİNCİ BÖLÜM MODERN ÇAĞIN BAŞLANGICI

1 — MERKANTİLİZM

I — GİRİŞ	27
II — MERKANTİLİZMİ HAZIRLAYAN İKTİSADİ VE SOSYAL KOŞULLAR	27
III — MERKANTİLİZMİN TEMEL İLKELERİ	29
IV — MERKANTİLİZM UYGULAMALARI	31
A — İSPANYOL MERKANTİLİZMİ	31
B — FRANSIZ MERKANTİLİZMİ	32
C — İNGİLİZ MERKANTİLİZMİ	33
V — MERKANTİLİST DÜŞÜN ADAMLARI	35
A — İSPANYA'DA	35
1 — Mariana	35
B — FRANSA'DA	35
1 — Jean Bodin	35
a) Yaşamı	35
b) Fikirleri	35
2 — Antoine de Montchretien	37
a) Yaşamı	37
b) Fikirleri	37
C — İNGİLTERE'DE	37
1 — Sir Josiah Child	37
a) Yaşamı	38
b) Fikirleri	38
2 — Sir William Petty	39
a) Yaşamı	39
b) Fikirleri	40
3 — Cantillon	42
a) Yaşamı	42
b) Fikirleri	42
4 — Thomas Mun	43
a) Yaşamı	43
b) Fikirleri	43

5 — John Locke	44
a) Yaşamı	44
b) Fikirleri	45
D — ALMANYA'DA	46
1 — J.H.G. von Justi	46
a) Yaşamı	46
b) Fikirleri	46
2 — Philippe W. Von Horneck	46
a) Yaşamı	46
b) Fikirleri	46
2 — YENİ MERKANTİLİZM	
I — ESKİ VE YENİ MERKANTİLİZMİN ORTAK NOKTALARI	47
II — ESKİ VE YENİ MERKANTİLİZMİN AYIRDEDİCİ NOKTALARI	48

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM İKTİSADİ DÜŞÜNCE TARİHİNDE BİLİMSEL DÖNEM

1 — FİZYOKRASİ

I — GİRİŞ	49
II — FİZYOKRASİYİ HAZIRLAYAN KOŞULLAR	49
III — FİZYOKRASİ İLE MERKANTİLİZM ARASINDAKİ AYRILIKLAR	50
IV — FİZYOKRASİNİN GETİRDİĞİ TEMEL DÜŞÜNCELER	50
A — DOĞAL DÜZEN FİKRİ	50
B — NET HASILA FİKRİ	51
C — DEĞER FİKİRLERİ	52
D — EKONOMİK TABLO FİKRİ	52
1 — Sosyal Sınıflar	52
2 — Servetlerin Devri	53
3 — İktisadi Tablodan Çıkarılan Sonuçlar	54
E — FİZYOKRATLARIN ÜCRET - KAPİTAL VE FAİZ HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ	51
1 — Ücret	54
2 — Sermaye ve Faiz	54
F — FİZYOKRATLARDA TEK VERGİ FİKRİ	55
G — FİZYOKRATLARIN TİCARET HAKKINDAKİ FİKİRLERİ	55
V — FİZYOKRAT FİKR ADAMLARI	56
A — Dr. QUESNAY, FRANÇOIS	56
1 — Yaşamı	56
2 — Fikirleri	56
a — Servet Hakkındaki Görüşleri	56
b — Doğal Düzen Fikri	56

c --- Servetin ve Gelirin Dağılışı	56
d --- Tek Vergi	57
B --- MİRABEAU, Victor	57
C --- DUPONT DE NEMOURS	57
1 --- Yaşamı	57
2 --- Fikirleri	58
D --- LE MERCIER DE LA RIVIERE	58
E --- TURGOT	58
1 --- Yaşamı	58
2 --- Fikirleri	59
VI --- FİZYOKRASIYE YAPILAN ELEŞTİRİLER	59
VII --- FİZYOKRASIYI BENİMSEMEYENLER	60
A --- MABLY	60
B --- LINGUET	61
C --- CONDILLAC	61
1 --- Hayatı	61
2 --- Fikirleri	61
VIII --- FİZYOKRASININ OLUMLU VE OLUMSUZ YÖNLERİ	61
A --- OLUMLU YÖNLERİ	61
B --- OLUMSUZ YÖNLERİ	62
2 --- KLASİK EKOL	
I --- KLASİK EKONOMİYİ HAZIRLAYAN KOŞULLAR	63
II --- KLASİK EKOL	64
III --- İNGİLİZ KLASİK EKOL TEMSİLCİLERİ	64
A --- İYİMSER GÖRÜŞ	65
1 --- Adam Smith	65
a --- Yaşamı ve Fikirleri	65
b --- Temel Doktrini	66
c --- Emek Verimliliği - İşbölümü	67
d --- Servet - Değer ve Fiyat	69
e --- Para Hakkındaki Düşünceleri	71
f --- Dış Ticaret Kuramı	71
g --- Gelirlerin Bölüşümü	71
h --- İktisadi Politika	73
i --- Etkileri	74
B --- KÖTÜMSER GÖRÜŞ	74
1 --- Thomas Malthus	74
a --- Yaşamı	74
b --- Fikirlerine Etki Eden Çevre	75
c --- Rant Hakkındaki Görüşleri	75
d --- Nüfus Kuramı	76
e --- Para Hakkındaki Görüşleri	78
f --- Ücret ve En az Geçim Oranı	78
g --- Yaşam Düzeyi	78
h --- Serbest Ticaret	78
i --- Etkili Talebin Yetersizliği ve İktisadi Buhranlar	79

7 -- David Ricardo	79
a -- Yaşamı	79
b -- Değer Hakkındaki Görüşleri	80
c -- Rant Kuramı	81
d -- Para Hakkındaki Görüşleri	83
e -- Karşılaştırmalı Maliyetler Kuramı	83
f -- Rekabet, Arz ve Talep	86
g -- Servet ve Gelirin Dağılımı	86
h -- Vergi Sistemleri Hakkındaki Görüşü	87
i -- Ricardo'ya Yöneltilen Eleştiriler	88
IV -- KLÂSİK EKOLÜN GELİŞMESİ	88
-- JOHN STUART MİLL	88
A -- YAŞAMI	88
B -- EKONOMİK KURAMI	89
C -- DEĞER KURAMI	89
D -- ÜCRET FONU KURAMI	90
E -- MÜBADELE ORANLARI KURAMI	90
F -- PARA HAKKINDAKİ DÜŞÜNCELERİ	92
G -- REKABET - ARZ ve TALEP - FİYAT	92
H -- SERVET VE GELİRİN DAĞILIMI	93
I -- DEVLETİN HİMAYECİLİĞİ HAKKINDAKİ DÜŞÜN- CESİ	94
K -- VERGİ HAKKINDAKİ DÜŞÜNCELERİ	95
V -- KLÂSİK EKOLÜN ÖTEKİ ÜLKELERDEKİ TEMSİLCİLERİ	95
A -- FRANSIZ LIBERAL EKOLÜ	95
1 J. B. Say	96
a -- Yaşamı	96
b -- Ekonomik Doktrini	96
c -- Rant Hakkındaki Görüşleri	96
d -- Değer Görüşü	97
e -- Para Hakkındaki Görüşü	97
f -- Kar Hakkındaki Görüşü	97
g -- Pazarlar Kuramı	98
h -- Üretim - Servet ve Mülteğabbis	99
i -- Uluslararası Ticaret	99
2 -- FREDERİC BASTIAT	100
a -- Yaşamı	100
b -- Ekonomik Görüşleri	100
B -- ALMAN KLÂSİK EKOLÜ	101
B -- Von THÜNEN	102
1 Yaşamı	102
2 -- Ekonomik Düşünceleri	102
C -- AMERİKA'DA	104
D -- HENRY C. CAREY	104
1 -- Yaşamı	104
2 -- Ekonomik Düşünceleri	105

3 — KLÂSİK EKONOMİYE TEPKİ

I — KLÂSİK EKOLÜN YÖNTEMİNE YAPILAN ELEŞTİRİLER (Tarihçi Okul)	109
A — ESKİ TARİHÇİ OKUL	110
1 — Roscher	111
2 — Bruno Hildebrand	111
3 — Knies, Karl	112
B — GENÇ TARİHÇİ OKUL	112
1 — Schmoller	113
2 — Sombart	113
II — KLÂSİK EKOLÜN SOSYAL VE EKONOMİK SONUÇLARINA YAPILAN İTİRAZLAR	114
A — MÜDAHALECİLER	114
1 — Sismondi	114
a — Yaşamı	114
b — Ekonomi Doktrini	115
c — Ekonomi Düşünceleri	115
2 — Dupont White	119
B — MİLLİYETÇİLİK	120
— FRIEDRICH LIST	121
1 — Çevresi ve Yaşamı	121
2 — Milli İktisat Doktrini	122
III — TOPLUMUN YAPISINA OLAN ELEŞTİRİLER: SOSYALİZM	125
A — HAYALCİ VE BURJUVA SOSYALİZMİ	125
1 — Hayalci Sosyalizm	126
a — Saint Simon	125
b — St. Simoncular - Enfantin ve Bazar	128
c — Charles Fourier	129
d — Louis Blanc	131
e — Proudhon, Pierre Joseph	133
2 — İtidalli Sosyalistler	135
a — William Thompson	135
b — Robert Owen	136
B — BİLİMSEL SOSYALİZM	137
1 — Rodbertus Johanne Karl	138
a — Yaşamı	138
b — Düşünceleri	138
2 — Ferdinand Lassale	139
a — Yaşamı	139
b — Düşünceleri	139
3 — MARX, HEINRICH KARL	140
a — Yaşamı ve Felsefesi	140
b — Ekonomik Görüşleri, Emek-Değer Kuramı	144
c — Sermayenin Yoğunlaşması ve Proleterleşme	146

C. — ÖTEKİ SOSYALİST HAREKETLER ...	147
1 — Enternasyoneller	147
2 — Revizyonistler	148
3 — Fablan Sosyalizmi	148
4 — Sendikalizm	148
5 — Hristiyan Ekoller	149
a — Katolik Ekol	149
b — Protestanlar	150
6 — Guld Sosyalizmi	151

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM KLÂSİK İKTİSATTA REFORM

1 — SÜBJEKTİVİZM AKIMI

I — ANLAMI	153
II — SÜBJEKTİVİZMİN EKONOMİDEKİ GÖRÜNÜMÜ	153
III — SÜBJEKTİVİZMİN EKONOMİDEKİ BİÇİMLERİ	153
A — MATEMATİKÇİLER	
B — MATEMATİKÇİ OLMAYANLAR	
C — MALİYET UNSURLARINDAN HAREKET EDENLER	154
D — MALİYET UNSURLARINI TEMEL ALMAYANLAR	154

2 — MARJİNALİST AKIM

I — AVUSTURYA PSİKOLOJİK EKOLÜ	155
A — KARL Menger	155
1 — Yaşamı	155
2 — Fikirleri	156
B — BÖHM BANERK	
1 — Yaşamı	160
2 — Fikirleri	161
II — MATEMATİK EKOLÜ	163
A — GOSSEN, HERMANN HEINRICH	163
1 — Yaşamı	163
2 — Fikirleri	163
B — LEON WALRAS	165
1 — Yaşamı	165
2 — Fikirleri	165
C — VİLFREDO PARETO	168
1 — Yaşamı	168
2 — Fikirleri	168
D — SCHUMPETER	168
E — GUSTAVE CASSEL	169
F — JEVONS W. STANLEY	170
1 — Yaşamı	170
2 — Fikirleri	170

III -- AMERİKAN MÂRJİNALİSTLERİ	171
-- İRWIN FISCHER	171

3 -- CAMBRIDGE EKOLÜ

I -- ALFRED MARSHALL	173
A -- YAŞAMI	173
B -- DÜŞÜNCELERİNE ETKİ YAPAN OLAYLAR	174
C -- FİKİRLERİ	175
II -- KNUT WICKSELL	181
A -- YAŞAMI	181
B -- FİKİRLERİ	182

BEŞİNCİ BÖLÜM MODERN EKONOMİ

I -- KEYNES DEVRİMİ	184
II -- J. M. KEYNES	185
III -- ÇEVRENİN KEYNES'E ETKİSİ	187
IV -- KEYNES'İN GENEL TEORİSİ	188
V -- GENEL TEORİDEKİ TEMEL FİKİRLER	189
A -- GENELLİĞİ HAKKINDA	189
B -- PARANIN ROLÜ	190
C -- FAİZ ORANLARI	191
D -- İSTİHDAM DÜZEYİ	193
1 -- İstihdamı Tayin Bakımından Yatırım	194
a -- Yatırımları Etkileyen Unsurlar	194
2 -- Efektif Talep	195
3 -- Tüketim Eğilimi	196
4 -- Yatırım Çarpanı	197
VI -- DEVLETİN EKONOMİYE MÜDAHALESİ	198
VII -- EKONOMİNİN GENEL ŞEMASI	199
EK : Düşünürlerin Kronolojik Sıralaması	201
KAYNAKLAR	203

BİRİNCİ BÖLÜM

MODERN ÇAĞA KADAR İKTİSADİ DÜŞÜNCE

1. GİRİŞ : DOKTRİN

I — DOKTRİN KELİMESİNİN ETİMOLOJİSİ :

Latince «doctrina» kelimesinden Fransızcaya «Doctrine» olarak geçmiştir. Dini, felsefi ve siyasi bir öğretim sistemindeki doğru ve kavramların bütününe oluşturmaktadır.

Doktrin bir inancın açıklanması, savunulması olduğuna göre ilk olarak, doğru ve yanlış değil, kişisel bir görüş biçiminde kabul edilmelidir. O halde doktrin önce bir düşünceler topluluğu olarak ortaya çıkar. Bu anda sübjektif durumdadır. İnsanlar tarafından kabul edilip ya yaratıcısının adını alır, ya da aynı görüş etrafında toplananların ekolü olarak isimlendirilir. Doktrin kişisel bir görüş olduğundan bilimin aksine taraf tutar. Bu nedenle iktisatta bir doktrin açıklanırken gözleyicisinden soyutlamak hatalı olur.

II — EKONOMİK DOKTRİNLER VE EKONOMİK OLAYLAR :

Doktrinin sahibi, doktrinden nasıl ayrılamıyorsa, ekonomik olaylar da doktrinlerinden ayrılamazlar. Düşüncelerle olaylar daima birbirlerini etkilemektedir. Olaylar düşünüre araştırmasında gerekli verileri verir. Ekonomik faaliyetle, iktisadi düşünceye yön verir, onları koşullandırırken, düşünceler de kendi etkileri bakımından olayların doğmasına neden olurlar.

Sonuçta bir takım iktisadi sistemler ortaya çıkar ve mülkiyet kurumlarına, bunlardan faydalanma biçimlerine yahut devletin düzenleyici ve denetleyici rollerine göre, kurulması tasarlanan sistemlere göre, birbirlerinden farklı uygulamalar kendini gösterir.

III — DOKTRİNDE DİKKAT EDİLECEK NOKTALAR :

İktisadi doktrin incelenirken veya açıklaması yapılırken bazı hususları da gözönünde tutmak gereklidir. Aksi halde peşin hükümlü davranmak ve inançlara bağlı kalmak bizi yanlış yönlere götürebilir.

Bu bakımdan aşağıdaki şu noktalara dikkat edilmelidir.

- 1) İktisadi analiz araçları, içinde gelişlikleri doktrinlerden bağımsız bilimsel sistemler olarak düşünülmelidir. Analiz araçlarının zaman ve mekân içinde iktisadi doktrinlerdeki gelişimiyle bugünkü kullanım biçimine nasıl geldiği araştırılmalıdır.
- 2) İktisadi doktrinler incelenirken tarafsız olmak gerekmektedir. Liberal doktrine bağlı kalıp, marksizmi suçlamak, buna karşılık, marksizme bağlı olarak liberal doktrini, hakim bir sınıf ideolojisi ve sömürü düzeni olarak kabul etmek bizi hatalı sonuçlara yöneltebilir. Bu yüzden doktrinleri, düşünürleri kendi esprileri içinde yerine oturtmak gerekmektedir.
- 3) Doktrinlerin gerisindeki felsefi sistemleri, kurulan kuramlara dayanılarak yapılan açıklamaları ve bunlardan çıkan sonuçları nasıl etkilediği gösterilmelidir.

2. İLK ÇAĞ

İlk çağ iktisat biliminden önceki devrelerden birincisidir. İlk çağ topluluklarında iktisadî düşünce ve ilişkilerin düzenlenmesi din kitap ve yasalarında yer almıştır. Bu hükümler daha çok dinî, ahlâkî ve felsefî kaynaklardan doğmuştur.

I — BABİL KRALLIĞI VE HAMURABİ ZAMANINDAKİ EKONOMİK FİKİRLER :

Araştırmacılar çok eski çağlarda iktisadî ilişkileri belirleyen yasaların bulunduğunu ortaya çıkarmışlardır. Bu yasalardan en eskisi sayılabilecek M.Ö. 2200 yıl kadar önce Babil Kralı Hamurabi tarafından yazılan yasalar vardır. Hamurabi yasalarından kolayca anlayabileceğimiz gibi, iktisadî yaşam 4000 yıldan beri griftliğini korumakta ve çoğu temel problemler de o zamanlardan beri mevcut bulunmaktadır. Yani bizim bugün ekonomik yaşama çok az katkıda bulunduğumuz söylenebilir (1) Hamurabi kanunları içinde iktisadî yaşamı düzenleyenleriyle kapsamlı bir kitap yazılabilir. İşte bunlardan bir örnek : «Bir kimse ki, borcu var, ve eğer, iklim değişiklikleri toprağını yıkar veya rekoltesini mahveder veya susuzluk o yıl mahsul almasına engel olursa, sözkonusu yılda, borçlu alacaklısına ne borcunu ne de faizlerini öder.»

II — İBRANİLER'DE EKONOMİK YASALAR :

İbranî yasaları iki temel destek üzerine kurulmuştur: Merhamet ve adalet. Dini kitaplarında gelecek için servet edinilmesini yasaklayan hükümler vardı. Zorbalığı da affetmiyordu. Mülkiyet ne sürekli ne de mutlak. Bununla ilgili olarak kitaplarında şöyle yazıyordu: «Bütün topraklar bana aittir ve onları devamlı olarak mülkiyetiniz altında tutamazsınız.»

Faiz de salt fakirlere verilen borç karşılığı idi. Sonradan bu hüküm de genel olarak yasak edilmişti. Her elli yılda bir bütün alacaklar bâtıl hale geliyor ve borçlular her yedi yılda bir bazı ödeme kolaylıklarından faydalanıyorlardı.

Bütün bu hükümler mülkiyette eşitliğin teminini sağlıyor

1) Bkz. Mark Blaug, *La pensée Economique*, Economica, 1981, s.

du. Toprak temel olarak çalışana aitti. İlkel İbrani uygarlığı tarımına dayanıyordu. Bu ilkel uygarlığın öteki ilkçağ uygarlıklarından üstünlüğü mübadeleci bir medeniyete dayanmasından ileri gelmektedir. Uluslararası ticaretin gelişmesi, büyük şehirlerin kurulması, lüks, paranın kullanılması üretimi bir madde haline getirmiş, kapitalist ve tüccar sınıfının doğmasına neden olmuştur. İbrani uygarlığı sonraları Babilin esareti altına girmiş, sonuçta Romalılar tarafından ele geçirilmiştir.

III — ESKİ YUNAN'DA EKONOMİK DÜŞÜNCELER (?)

Yunanistanda önceleri aile ekonomisi hakimdi. Mallar aile içinde üretilmekte ve tüketilmekteydi. Yani kendi kendine yeten yahut kapalı denebilen bir iktisat yaşamı vardı. V. Yüzyılda sanatkâr ve az sayıda mal mübadelesine geçildi. Böylece mübadele ekonomisine girilmiş oldu. Hüküm süren kral ve rahiplerin yanında, çiftçi ve sanat sahibi sınıfla aristokrasî sınıfı kendini gösterdi. Dış ülkelerle yapılan savaşlar sonunda bir de esir sınıfı doğdu. İnsan olmalarına karşın bu esirler bir «mal» gibi mübadele edilmekteydi.

Para mübadele aracı olarak kullanılmaktadır. Yunanlılar küçük şehirler halinde yaşarlardı. Ticaretin artmasıyla da Atina şehri kendini gösterdi.

Küçük şehirlere -Cité- bölünen Yunanistan'da belde temel olup bireyler beldenin hizmetindedirler. Bu tutuma ilk olarak aslen yabancı olan ve kamu hizmeti yapamıyan sofistler tarafından karşı gelindi. Cemiyet yapısına karşı tepkiler, yasa koyucuları, politikacılar ve filozofların insanlar arasındaki sosyal ve iktisadi ilişkilerin düzenlenmesi üzerinde durmalarına neden oldu.

A — PLATON (EFLATUN)

1 — YAŞAMI :

Platon M.Ö. 427-347 yılları arasında yaşamış bir filozoftur. Asıl adı Aristokles olup Atina yahut Ege denizindeki EGINE adasında doğduğu sanılmaktadır. Atina'da ölmüştür. Babası Ariston, Perikles çağının soylu bir ailesinden geliyordu. Bu yüzden Perikles siyasetine yatkın bir çevrede yetişti. Sokrates'in 8 yıl öğrenciliğini yapmıştır. Atina'da «Akademi» adını taşıyan bir okul açmıştır. Okul

2) Henri Denis, *Histoire de la Pensée Economique*, P.U.F., Paris, 1971 s. 7-9.

Yunanlıların ilgisini çekti. Sonra Sirakuza'ya gitti. Fakat orada koşulları değişmiş bularak yeniden vatanına döndü. Ömrünün geri kalan kısmını ders ve konferanslar vererek geçirdi.

2) FİKİRLERİ :

Platon Atina kültürünün en verimli çağında, aristokrasinin gerek bedenlen çalışmayı ve gerek servet edinmeyi hor gören geleneği benimsemiştir.

Platonun iki eseri de bizim için kazançlır. «Cumhuriyet» ve «Kanunlar». Bunlar gerçekte iktisadi eserler değildir. Ancak toplum politikasına yaşam veren olayların iktisadi olduğunu kabul ederek, kendi düşüncelerini getirmiştir.

Ona göre topluma nitelik veren, ideal toplumun temelini oluşturan işbölümünün zorunluluğu ve sonucudur. Ve bu temele dayanan Platon'un felsefesi model devleti yaratmıştır. Burada devlet hayali olarak tanımlanmıştır. Platon'un devleti filozoflarca yönetilen aristokratlar ve tarım Devletidir. Hayal ettiği devlette oturanlar 3 sınıfa ayrılmıştır:

- Hakimler (Filozoflar)
- Savaşçılar
- Her türlü üretimi yapan üreticiler (3).

Devlet hakimler tarafından yönetilmelidir. Hakimler de filozoflardan oluşmalıdır. Platon'un Devleti filozoflar devletidir. Yöneticilerin her türlü üretim ve parayla olan ilişkileri yasaklanmalıdır (4). Çünkü yönetici sınıf kendisine gerekli miktardan fazlasına gerçekte sahipolamayacaktır. Onların görevi, ahlâkı doğru yola sokmak ve devleti gereği gibi idare etmektir. Kadınlar da erkekler gibi sınıflara ayrılmışlardır : Savaşçı ve üretici kadınlar. Baba ve anneleri belli olsun olmasın, çocukların terbiyesi devlet tarafından güvence altına alınmıştır (5). Çocuklar topluma bağlanmıştır. Mala ve aileye bağlılık kabul edilmemektedir.

Ekonomik faaliyetle 3. sınıf yani köleler ilgilenmelidir (6). Yunanistan'da ekonomik faaliyetin temelini tarımsal faaliyet oluşturmaktadır. Ticaret makbul değildir. Faiz ile ödünç yasaktır.

3) Platon, «La republique» Ed. Tricot. Paris, 1963, 405.

4) A.g.e., 392.

5) A.g.e., 460 b.

6) A.g.e., 410 b.

Kanunlar adlı kitabında Platon daha iyimserdir. Belirli koşullarda üst sınıflara da mülkiyet hakkı tanımaktadır.

Platon düşündeki devleti pek geniş tutmamaktadır. Çünkü böyle bir Devletin hem yönetimi güçtür hem de çeşitli yeteneklerin gelişmesine engeldir. Kanunlar adlı kitabında düşündüğü devletin nüfusunu 5.040 olarak öngörmektedir. Bu düzeyi sürdürmek için hükmedenlerin görevi, evlenenlerin sayı ve yaşlarını saptamak, doğum oranını ceza yahut mükafatlandırarak özendirmek yahut engellemek, fazlalıkları sürgüne göndererek elemektir.

Sonuç olarak Platon, idare edenlerin her türlü hırstan arınmasını, ahlâk ve adaletin sağlanınası için her türlü devlet müdahalesini kabul ederek, anti-kapitalist bir düşünce getirmiştir.

B — ARİSTO (M.Ö. 384-322)

1) YAŞAMI :

Aristo'da Platon gibi bir Yunan filozofudur. Babasının ölümünden sonra Atina'ya yerleşmiş ve 20 yıl Platon'un derslerini izlemiştir. Hocasının -Platon- ölümü üzerine Makedonya taraftarlarının hoşgörülmediği Atina'dan uzaklaşmış ve Mysieia bölgesindeki Teirnustaki bir dostunun yanına gitmiştir. 343'ten itibaren Büyük İskender'in eğiticiisi olan Aristo, öğrencisi iktidara geçtikten sonra tekrar Atina'ya yerleşmiş ve orada «Lykeion» adlı lisesini kurmuştur. Yeni bir ders sistemiyle öğrencilerini eğitirken, eserlerinin büyük bir bölümünü de burada yazmıştır. İskender'in ölümüyle 2. defa Atina'yı terk mecburiyetinde kalmış, öğrettiği fikirler tehlikeli görülerek ölümüne mahkûm edilmiştir. 322 de de ölmüştür.

2) FİKİRLERİ :

Aristo Platon'a nazaran daha realisttir. Hayali düşüncelerden çok olayları gözlemlemiş ve analiz etmiştir. Ona göre bütün gözlemler çeşitli deneylerden sonra elde edilir. Aristo'nun bu felsefi hareket noktası, kurumları tanımlama ve analizde yardımcı olmuştur.

Aristo Platon'un metafizikçiliğine karşı daha moralist -ahlâkçı- tir. Sadece adaleti tanımlamakla yetinmeyip, nerden geldiğini ve uygulanmasını da incelemiştir. Platon kamu ahlâkiyle ilgili problemler ortaya atarken, Arsto kişisel ahlâktan endişelen-

miştir. İşte Aristo bu çerçeve içersinde iktisadi fikirlerini açıklamıştır. Nihayet Aristo'nun ahlâkı rasyonel -aklı- ahlâk değil, tabii ahlâktır. İnsanların görevlerini belirlemek için doğa çevresini incelemiştir.

«Politika» adlı eserinin bir pasajında, Platon'un komünizmini (*) eleştirmekte, mallarda müşterek mülkiyetin varlığının çalışma arzusu ve hırsını kaybettireceğini iddia etmektedir (*). Mülkiyet düşüncesi insanlar için çekicidir, kendilerine ait olan şeyleri sevmeleri doğaldır. Onlar -insanlar- para sahibi olmaktan, harcamaktan ve başkalarına vermekten memnurluk duyarlar.

Toplumsal sınıflara ayrılmasını ve esirlik kurumunu doğal bulmaktadır (*). Arazinin bir kısmının topluma ait olmasını ve geriye kalanın da vatandaşların hizmetine verilmesini ister.

Aristo'nun bazı öne sürdüğü reform fikirleri ve çözümlemeleri ortaçağa birçok yenilik getirmiştir. Zenginliğe sahip olmak için iki model vardır:

- Ekonomi
- Krematistik -Chrematistique- (*).

Aristo'nun ekonomi modeli «kapalı aile ekonomisi»dir. Üretim aile içinde tüketim için yapılmaktadır. Krematistik model ise, bugün bir çok iktisatçının, salt ve duyarlıkla üstünde durup, iktisadi faaliyet olarak adlandırdıkları, parasal mübadeleleri kapsamaktadır. Şu halde sonuç olarak Aristo'ya göre iki tür ekonomi vardır:

- Aile Ekonomisi ve
- Mübadele Ekonomisi (10)

Krematistikten mübadele ekonomisine gelen Aristo, 2 tür krematistik olduğunu açıklamaktadır. 1. derecede mübadele anlamı

*) Komünizmi burada, ideolojik değil kelime anlamıyla dikkate almak yerinde olur.

7) Aristo - La politique, Ed. Tricot, Paris, 1954, II. Kitap, 5. başlık, 1260, b.

8) A.g.e., I. Kitap, 5. başlık, 1254 b.

9) Krematistik, Yunanca khrema-atos kelimelerinden oluşmakta, malların ve zenginliklerin üretimini inceleyen bir iktisadi dal olarak ele alınmaktadır. Aristo a.g.e., I. Kitap, 9. Bölüm, 1257, b.

10) A.g.e., Kitap I. 9. Bölüm. Aristo başlangıçta para kazanım ev yönetimiyle ilgili olması halinde normal bir şey olduğunu ifade etmesine karşın, Kitap I. 10. Bölüm'de ise, bu türüne bile kuşku ile bakmakta

na getirdiği üretici tarafından satış, ve tüketim için -doğrudan doğruya- satın alınış, 2. derecede mübadele olarak da tekrar satış için satınalmaktır. Birinci derece krematistik insan soyunun sürmesi bakımından «zorunlu krematistik» olarak yapılan mübadele anlamına gelmektedir.

Daha ilerde görüleceği üzere K. Marx'ın Para→Mal→para olarak dönüşümü Aristo'da mal→para→mal biçimindedir.

Aristo «Ekonomi» ve «zorunlu krematistik»in doğal olduğunu ifade etmektedir. Aksine ona göre, ticaret hem doğal değil, hem de insanlık için hiçbir zorunluluk sonucu değildi (11).

Ekonomi emeğin ve toprağın sınırlı üretimi gibi, sınırlı kazanç öngörür, oysa krematistik başka bir ifadeyle ticaret fiziki sınırı olmayan kazançlar sağlar.

Aristo'nun bu ılımlı fikirleri merkantilistlere kadar ticari faaliyetlerin makbul görülmemesine yolaçmıştır. Kitabında «tüccar zengin olmak için değil yaşamak için gayretli olmalıdır» demektedir.

Aristo bu düşünceden hareket ederek para kurumunu da eleştirmektedir. Kâr amacıyla yapılan ekonomik faaliyet, parayı asıl fonksiyonundan uzaklaştırmaktadır. Aristo herşeyden önce parayı bir değer ölçüsü olarak kabûl etmektedir. Para bütün pazarlarda geçen müşterek bir ölçü birimidir. Ayrıca para mübadele aracıdır da. Fakat «krematistik» parayı bir kazanç aracı yaparak, paranın doğal fonksiyonunu bozmaktadır.

Aristo yukarıdaki düşüncelere dayanarak paranın faiz amacıyla verilmesini de eleştirmektedir. Faiz amacıyla ödünç verilen para, asıl görevi olan mübadele aracılığından uzaklaştırılmaktadır. Faiz parayı ortada hiçbir mübadele olayı olmadan çoğalttığından, aile ekonomisine de aykırıdır. Bu nedenle kitabında «faizden nefret etmek bir mantığın neticesidir» demektedir. Aristo'nun faiz hakkındaki bu düşünceleri ortaçağda da temel olmuş, zamanımız ekonomistlerinin düşüncelerini de etkilemiştir. Aristo'nun faiz hakkındaki düşünceleri zamanından 20 yüzyıl ileri dedir.

Aristo'nun değer hakkındaki fikirleri de önemlidir. Adalet düşüncesinden hareket ederek değere yaklaşmaktadır. Adalet, hak, mübadeleye konu olan hizmetlerin eşitliğinde yatmaktadır.

11) A.g.e., I. Kitap, 9. Bölüm 1257 b.

O halde bu eşitlik nasıl ve neyle ölçülecektir? Maddelerin kendi aralarındaki değerlerinde ölçü ne olacaktır? Bir ölçü aleti gereklidir. Para mı olmalıdır? Oysa para «neutre» dir. Öteki maddeler gibi onun-da değeri zaman içinde değişmektedir. O halde ölçü, insanların mallara atfettikleri önem derecesidir. Kitabındaki şu sözler ilgi çekicidir: «Bir paralellogram görünüşte hiçbir şey ifade etmemektedir, fakat bütün modern kurama yol gösterir» (12).

Böylece XX. Yüzyıl kuramcıları gibi ve fakat A. Smith'den K. Marx'a uzananlara ters olarak, Aristo değerın psikolojik kuramının temelini atmıştır. Aristo burada durmuş daha ileri gitmemiştir. Ama şu gerçektir ki, Aristo iktisadi kurumlar hakkındaki düşünceleriyle, ekonomi doktrinleri tarihinde önemli bir yer almaktadır.

IV — ROMALILAR

Romalılar genellikle Yunan kültürünün etkisi altında kalmıştır. Roma toplumu genel olarak iki sınıfa ayrılmıştır:

1 — *Asiller* : Bunlar patriyarkal -pederşahi- bir hukuk sistemi içinde yaşamakta mallarına eldeğıştirmeyi gözüyle bakmaktadırlar. Toprakları üzerinde otoritelerine tâbi, ortakçılar ve müşteriler yerleşmiştir.

2 — *Plebler* : Asillerden daha bireyci hakları olan, sitelere yeni yerleşmiş kimselerdir. Asillere tâbi olarak yaşamaktaydılar. Vatandaş olmakla beraber, siyasi hayata atılamazlardı. Daha sonraları asillere başkaldırarak toprak talebinde bulundular. Toprak edinmelerinden sonra siyasi hayatta söz hakkı için mücadele ettiler. Sitenin aktif yaşamına böylece giren plebler, sınıfların tâbi olduğu yasaların yazılmasını istediler. Bu da Yunan hukukunun ilk biçimiyle belirli benzerlikler bulunan «12 Levha Yasası»nın doğmasına neden oldu. Yasaya göre toprak el değıştirebilir nitelik kazanmakta, aile dayanışması ortadan kalkmaktaydı. Bunun sonucu olarak asalet rejimini yerini servete dayanan rejime bırakıyordu (13).

Daha sonraları, uzmanlaşmış zanaat Roma'ya girerek, proletarya işçi sınıfının ortaya çıkmasına yolaçmıştır. «Habeas cor-

12) Henri Pirenne. «Les Grands Courants de l'histoire Universelle, Paris 1957, I cilt. s. 174.

13) A.g.e., s. 199.

pus» yasasıyla da borç karşılığı kölelik rejimi kaldırıldı. Artık «Cicero»nun dediği gibi, yeni bir hürriyet dönemi açılıyordu.

Roma'da ekonomik faaliyetlerde tarım ön planda yer alır. «Tarım tekniği», «toprakta iade yasası», «mülkiyet rejimi» hakkında eserler yazılmıştır. Ticari kazanç ve faizin aleyhindedirler. Hukuki kurumların sağlamlığı ekonomik düşüncelerine de elki etmiştir. Amme hukuku ile hususi hukukun aynı ve şahsi hakların ayrımı bireysel ve mutlak mülkiyet hakkı, mukavele hürriyeti ilkeleriyle ekonomik düşünceler ve ekonomik kurumlar üzerine etkin olmuşlardır. Hukuki düşünceleri liberal doktrinin çerçevesini oluşturmuş ve XVIII. ile XIX. Yüzyıl bireyciliğinin tohumlarını atmıştır (14).

A — Marcus Porcius Licinius CATO (M.Ö. 234-149)

1) YAŞAMI :

M.Ö. 234 de doğan Cato «İhtiyar» ve «Consortius» adıyla anılmaktadır. Daha 17 yaşındayken Hanibal'e karşı savaşlara girmiştir. Askerlerin «Tribinus»u seçilmiş, sonra Sardunya valiliğine getirilmiştir. Gezilerini yayan yapmasıyla ün yapmıştır. Etkili bir konuşma gücü olup Yunanca'yı çok iyi bildiği söylenmektedir. Fakat «consortius» seçildikten sonra Yunan etki ve geleneklerine savaş açmıştır. Çıkarlarını gözetmeyi çok iyi bilir, toprağını kendi işlerdi. Dikkatli, kendisine ve başkalarına karşı hırçın katı yüreklidir.

2) FİKİRLERİ :

«De Agricultura» adlı kitabında Roma'lı bir toprak sahibinin portresini çizmektedir. Gerçekte bu kendisidir. Büyük toprak mülkiyetinin etkin olduğu, büyük çiftliklerin küçükleri ortadan kaldırdığı bu dönemde, eserinde büyük çiftlikleri korur gözükmektedir. Önerdiği şudur: «Ev çok lüks olursa sahibi lezzetli alışır, çok mütevazı olursa şehirde yaşamayı tercih eder». Bu yüzden kadınların lükse harcadıkları paraya savaş açmış ve lüksü kötülemiştir (15).

Cato ve meslektaşı «Varrona» göre sıkışık devrelerde ve sağlığa zararlı toprak işlerinde esirlerden çok ücretliler çalışmalıdır.

14) A.g.e., s. 196.

15) A.g.e., s. 217.

Çünkü esirler patronun sermayesi sayılırlar, ücretliler ise ölseler bile farketmez, çünkü yenileri bulunabilir. Fakat esir ölürse yenisini satınalmak gereklidir (16).

B — Marcus Tullius CİCERO :

1) YAŞAMI :

Cicero M.Ö. 100 yılında doğmuştur. Ailesi büyük bir servete sahipti. Babasının sosyal durumu yüzünden, muhafazakârların safında yer almak zorunda kalmıştır. Yunanlı yazarların ve Molo'nun hitabet sanatının etkisi altında kalmıştır. Avukatlık mesleğine sarılarak savunmalarıyla ün yapmıştır. Ünü sayesinde 76 yılında «Quastor» seçilmiştir. Ölümüne kadar Palatumdaki evinde ve sayısız villalarında büyük bir senyor hayatı sürmüştür. Bu arada zenginlik ona yeni bir kişilik kazandırmıştır (17).

2) FİKİRLERİ :

Cicero esirlerle yanyana çalışan, medeni haklar bakımından esirler gibi davranılması gereken bir işçi sınıfının gereğine işaret etmiştir. O da Cato gibi, yeterli miktarda bunlara gıda vererek, ücret karşılığı çalıştırılmalarını istemiştir (18).

16) A.g.e., s. 204.

17) Denis, a.g.e., s. 64.

18) a.g.e., s. 65.

3. ORTA ÇAĞ

I — GENEL OLARAK ORTAÇAĞDA İKTİSADİ FİKİRLER :

Romalıların bireyci hukuk gelenekleri, Platon'un sosyalist fikirleri, Aristo'nun para, mübadele, krematistik hakkındaki görüşleri Ortaçağ'a miras olarak kalmıştır. İbranlilerin ve Hamurabi'nin yasaları, Ortaçağ'a kaynak olmuşlardır. Kuşkusuz bütün bunlar Ortaçağ düşünürleri bakımından önemli kaynaklardı. Düşünürler bu kalıntılarla sentezlerini yapmışlar, bazen kötü sonuçlar ortaya çıkmış, bazen de onlar için ışık kaynağı olmuştur.

İlkçağ uygarlığı salt din'e dayanmıyordu. Fakat ortaçağ düşünürlerinin uğraşları herşeyden önce dini idi. Felsefelerinde Hristiyanlığın savunulması ve geliştirilmesi hissedilmektedir. İlkçağ düşünürleri politikadan hareket ederek ekonomik fikirleriyle süslü felsefelerini yaparken, ortaçağ düşünürleri din felsefesinden hareket etmiştir.

Bu dönemde büyük mülkiyetler varlığını sürdürürken İlkçağlardaki ekonomik faktörler politik faktörler haline gelmiştir. Serfler feodal mülkiyete bağlanmıştır. Böylelikle senyörlerin etkinliği güçlenmiştir. İşte ortaçağ politik ve ekonomik toplumunun sosyal yapısı böyle oluşmuştur. Sosyal bölünme ortaçağın en karakteristik durumunu bizlere yansıtmaktadır (19).

Bu dönemde faiz yasak edilmiştir. Çünkü faiz «Sainte Ecriture»ün hükümlerine aykırı gelmektedir.

A — DİN DOKTRİNLERİ :

Yukarıda da ifade edildiği gibi ortaçağda ekonomikle ilgili problemlerde daima dini fikirler ve kurallar ön planda tutulmuştur. Bütün ekonomik sorunlar teolojik -ları bilim- yönünden ele alınmış ve incelenmiştir.

1 — KİLİSE HUKUKU :

Sosyal ve ekonomik problemleri belirleyen kiliseydi. Emeğin hor görülmesine karşı çıkmış, değil sadece ekonomik fakat ahlâk yönünden de savunmuştur.

1 g.c., s. 72-73.

2 — SKOLASTİKLER :

Skolastik, ortalığa özgün dinsel felsefe öğretisidir. Hristiyanlık kurallarını temellendirmek için ortaya çıkarılmıştır. Başlıca özelliği, dinsel kuralları değişmez bir temel olarak ele almak, aklın kanıtlarını buna uygun açıklamaktır. Skolastik felsefe gerçeklere akıl yolu gidebileceğini savunarak deneysel yöntemlere karşıdır. Skolastik adı lâtince okul anlamına gelen «scola» kelimesinden türemiştir. Skolastik felsefesinin genel olarak IV. Yüzyıldan aşağı yukarı XV. ve XVI. yüzyıllara kadar sürdüğü kâbul edilmektedir (20).

Skolastikler tarafından kâbul edilen görüşler genel olarak şöyledir :

1 — Hristiyan din bilginleri özellikle az sonra değinileceği gibi, T. d.Aquın'ın fikirleri üzerinde durmuşlardır. Faiz, adil fiyat, adil ücret... gibi kurumların adalet ve hakkaniyet çerçevesinde düzenlenmesi için, öğütte ve öneride bulunmuşlardır.

2 — Bilginler, özel mülkiyet hakkını, insanları çalışmaya ve harekete yönelttiğinden ve fakat kesin olmamak koşuluyla savunmaktadırlar. Özel mülkiyet kamunun yararına uygun olduğu durumda elverişlidir.

3 — Faiz kurumunun karşısındadırlar. Bunda toplumun ekonomik ve sosyal yaşamının etkileri hissedilmektedir. Skolastikler, ödünç alma faiz olayını doğurduğundan ödünç alanları incelemişlerdir. Bunların daha ziyade tüketim amacıyla ödünç aldıklarını görmüşlerdir. Yani aldıkları para, yaşamsal ihtiyaçları için harcanmaktadır. Bu bakımdan zayıfların koruyuculuğunu üzerine alan kilise, faizle ödünç alma kurumunu şu 3 temelden hareket ederek yasaklamıştır :

1) Para mübadele aracı olduğundan verimsizdir. Ödünç alan parayı zamanında geri vermekle mükelleftir. Ödünç veren verdiği paradan fazlasını talep edemez.

2) Bilginlere göre iki türlü mal vardır: Bir kısım mallar tüketilip kullanılsalar bile yok olmazlar. (Bina arazi). Mal sahibi bu hakkını başkasına devrettiği takdirde, kullanım hakkının karşılığını talep edebilir. Öteki mallar, kullanım yolu ile yok olurlar. Bu halde kullanım ve mülkiyet hakkı birlikte geçer. Bu gibi mal-

20) Onur Kumbaracıbaşı, Ekonomik Doktrinler ve Ekonomik Düşüncenin Evrimi, Ankara, 1976, s. 26.

ların ödünç verilmesi karşılığı faiz talep etmek, ödünç verilen şeyin hem bedelini hem de kullanma karşılığını almak demektir. Bu kısım mallarda ödünç alan ödünç aldığı şeyi geri vermekle yükümlüdür.

3) Ödünç işleminde eşitlik esastır. Vadede ödünç verilen paraya eşit miktarda para geri verilirse eşitlik vardır. Ödünç verilen paradan ayrı bir karşılık zamana ait ise zaman da Alah'a ilişkin olduğundan, faiz istemek caiz değildir (21).

Ekonomik yaşamdaki gelişme ve değişimler faiz yasaklarındaki yasalarda da değişiklikler yapılmasına neden olmuş, örneğin ödünç veren kişinin, parasından başka bir de karşılık istemesi benimsenmiştir.

— Din bilginleri fiyatla da ilgilenmişlerdir. Mübadelede adaleti, alıcı ve satıcıların aynı menfaati elde etmelerinde arayarak, fiyatın oluşumunda daha çok adalet düşüncesini temel almışlardır. Üretim maliyetleri, malların fiyatını belirlemede temeldir. Daha yüksek fiyatla satış çok kâr amacı taşıdığından «gayrimeşrudur» demektedirler.

— Ücretin ahlâki ve dinî yönden üzerinde durmuşlar, işçinin ailesinin durumuna göre saptamışlardır.

— Para yukarıda da söylendiği gibi bir mübadele aracı olmaktan öteye gitmemektedir. Para üzerindeki işlemler ekonomik faaliyet bakımından zararlıdır. Para istikrarlı olmalıdır, para değerinin değiştirilmesi kabul edilmemektedir (22)

— İlkçağ'da Aristo ve Platon nüfus artışının sınırlandırılmasına taraftardılar. Ortaçağdaki düşünürler, nüfusu bir mal üretimi gibi görerek, çoğalmasını savunmuşlardır.

a) Saint Thomas d'Aquin (1225-1274)

— Yaşamı :

Saint Thomas d'Aquino Roccasecca şatosunda doğmuş, katolik din bilgini bir papazdır. Katolik kilisesinin benimsediği resmi teolojinin temellerini atmıştır. Aristo'dan esinlenen öğretisi Tomizm olarak adlandırılır. Başlıca eserleri «Somme Théologique» ve «Somme Contre les Gentils» dir.

21) Burhan Ulutan, İktisadi Doktrinler Tarihi, Ötügen Yayınları, İstanbul, 1978, s. 165-167.

22) Marc Blaug, La Pensée Economique Economica, Paris, 1981, s. 35.

— Fikirleri :

Thomas iktisadî fikirlerinin temelini Aristo'dan almıştır (23) İnsanın çalışmaya zorunlu oluşu salt iktisadî bakımdan değil, ahlâk bakımından da önemlidir. Eski çağların aksine emeği hakir görmemiş, tersine saygı göstermiştir. Emeğin en büyük amaçlarından biri ve fakat krematistiğin aksine olarak, ihtiyaçların tatminidir. Thomas da Aristo gibi Otarsîye taraftardır. Bu fikir çerçevesinde iktisadî birlik «Şehir Devleti»dir. Oysa ortaçağda şehirler sadece merkez olarak kabul edilmekteydi. Aristo'dan bu noktada ayrılması, ortaçağda şehirlerin hiristiyanlık düşüncesi gelişmelerinin merkezleri olmasından ileri gelmektedir. Gerçekten birçok araştırmacının işaret ettiği gibi -Harnack, M. Weber- hiristiyanlığın hayat ve kuvvet aldığı merkezler şehirlerdir.

Ticari faaliyetler az sayıda olmalıdır. Ü. arası ticarî faaliyetler hem otarsîyi tehdit eder, hem de savaş bakımından tehlikelidir. Çünkü ticaret hudutsuz bir kâr hırsı yaratmaktadır.

Kâr ve mülkiyeti bir koşulla kabul etmektedir. Kazanç bireyin toplumdaki yaşayışını karşılayacak biçimde olmalıdır. Bu halde bireylerin hâl ve durumları arasında sosyal bir fark kabul etmekte, fakat bu farkın büyümesine de karşı çıkmaktadır.

Thomas köleliği eserlerinde kabul etmiştir. Aristo gibi doğal ve yararlı görmüştür. Bir ülkedeki milli gelir herkesin sosyal durumuna göre oluşmalıdır. Eğer böyle ise, o ülkede adil fiyattan sözedilebilecektir. Bir malı değerinde satmak gereklidir. Aksine hareket dini bakımdan kötü, yani günahtır.

Thomas fayda ile mübadele arasındaki ilişkiyi açıklamış, arzın talebe karşı oranından maliyet farklarından söz etmiştir.

Faiz hakkındaki görüşleri Aristo'nun etkisi altındadır (24). Sermaye temini amacıyla elde edilen her türlü ödemeyi tefecilik olarak kabul etmekte, faiz ile tefeciliği bir tutmaktadır. Faizle borç para vermeyi maskelemek için kullanılan çeşitli hileli araçları reddetmekte, buna karşın zarar tazminatı ve ticarî ortaklıklarda elde edilen kârın bir kısmını kabul etmektedir.

23) a.g.e., s. 34.

24) Denls. a.g.e., s. 75.

b) Burldanus ve Oresmius'un para sorunları hakkındaki fikirleri :

Bu iki yazar skolastiklerin son temsilcileridir. Ortaçağda hemen, hemen her yerde paranın ayarı bozulmak suretiyle hükümdarlara gelir temini yoluna gidilmekteydi. Bu iki yazar, tehlikeleri görerek hükümdarların para konusundaki emir ve yetkilerinin sınırını belirlemeye ve enflasyonist tehlikeleri belirtmeye çalışmışlardır.

Burldanus, paranın sahip olduğu niteliklerini ve fonksiyonunu modern denilebilecek bir biçimde anlatmıştır. Paranın değeriyle raylıç değerini izah etmiştir. Raylıç, Devlet tarafından belirlenmesine karşın değer paranın maddi değerine dayanmaktadır (25).

Oresmius, Burldanus'un fikirlerini genişletmiştir. Kitabını teolojiden ziyade sadece para meselelerine ayırmıştır. Kitabının adı «Paranın menşei, mahiyeti ve hukuku» adını taşımaktadır. Kitabında enflasyona aleyhtar gözükmekte ve bimetallizm sistemine taraftar olduğunu ifade etmektedir. Görüldüğü gibi Oresmius, Gresham Kanununun 200 yıl önce temelini atmıştır (26).

25) Kumbaracıbaşı, a.g.e., s. 27.

26) Aydın Yalçın, İktisadi Doktrinler ve Sistemler Tarihi, Ankara 1976, s. 99.

4. ARAP VE İSLAM EKONOMİK DÜŞÜNCELERİ

I — ARAP FİKİR ALEMİ İLE YUNAN FELSEFESİ ARASINDAKİ İLİŞKİLER :

Arap düşüncesinin Yunan düşünce felsefesi üzerine etkide bulunduğu olanaksız olmamakla birlikte bu fikir henüz kanıtlanmamıştır. Bunun yanında İslâm felsefesinin, ortaçağın unutulmuş fikirlerini yeniden meydana çıkarması ve arap fikir yaşantısını etkilemesi ise bugün kabûl edilmiştir. Arap bilginler yunanca yazılmış felsefe kitaplarını dillerine çevirmişler, arap dilini bilimsel düşüncelerinde bir araç olarak kullanmışlardır.

Aristo felsefesi islâm dünyasında X. ve XII. yüzyıllarda büyük önem kazanmıştır. İbni Rüşt bazı yazarlara göre Aristo'yu tefsir eden en büyük düşündürdür. İbni Rüşt, Aristo felsefesini doğrudan doğruya kaynağındaki temellere uygun olarak yeniden kurma yoluna gitmiştir. Fakat bunun yanında, o dönemde Aristo taraftarları filozoflara, şiddetle hücum edildiğini ve eserlerinin yakıldığını da eklemek gereklidir.

Arapların yapıtları ne kadar önemli olursa olsun, etkileri ancak dolaylı olarak meydana çıkmıştır. Yani eski düşünceleri yenden hristiyanlık dünyasına getirirlerken kendi düşünceleriyle süslemeyi ihmâl etmemişlerdir.

II — İSLAM DÜNYASINDAKİ EKONOMİK FİKİRLER :

Hiristiyan ve yahudilerin fikirlerinin, islâm fikir dünyasındaki din kuralları üstüne olan etkileri büyüktür. Hatta Alman ilim adamı «Becker» Doğu ve Batı dünyasına ilişkin «Kültür Birliği»nden söz etmektedir. Gerçekten o zamanlarda Doğu'da ve Avrupa'da feodalizm kurumu ve düşüncesi geçerliydi.

Hiristiyan doktrinleri gibi İslâm doktrinleri de tefeciliği yasaklamakla insanlık sevgisini övmekteydi.

Kölelik ortaçağ katolik kiliselerince nası! tanınmışsa islâm toplumunda da benimsenmiştir.

Kuran doktrinleri iktisadî rasyonalizmin aleyhindedir. Söylen-
diği gibi «Witlek» müslümanlar kadercidir, ananecidir. Fakat is-
lâm ülkelerindeki zayıf çalışma arzusu sadece kuran doktrinleri-
ne yüklenmeyip ayrıca, siyasi, iklim ve etnografik amilleri de göz-
önüne almak lâzımdır (27).

III — İBNİ HALDUN'UN BELLİ BAŞLI İKTİSADİ DÜŞÜNCELERİ :

İbnî Haldun «Dünya Tarîhi» adlı eserinin ilk bölümünde eko-
nomik ve mali kurumlarla meşgûl olmuştur. İbnî Haldun herşey-
den önce bilimde izlenecek yolu belirtmiştir. Buna göre:

-- Bilgiyle iman birbirinden ayrılacak ve her bilgi illî-causa-
le- bir lemele dayanacaktır.

— İ. Haldun «psikolojik benzerlik» yasasından sözelmekte-
dir. Buna göre bütün insanlar aynı asıldan oluşmuşlardır. Ayırı-
ca bir de «psikolojik benzersizlik» yasası üzerinde durmaktadır.
Yasaya göre Toprak, iklim din gibi toplum dışı etmenlerle iktisadî
ve siyasi düzen gibi etmenler bireyler ve ülkeler arasındaki ben-
zersizlikleri oluşturmaktadır.

— Bilimsel araştırmalarında kuramsal olarak, siyasi ve ta-
rihi gözlemlerden aynı zamanda yararlanmış, adeta tümne varım
ve tümnden gelim yöntemlerinin bir bidesimlini kullanmıştır.

Tarihi olayların gelişmesinde ilâhi kaderden öle doğanın ve
beşeri güçlerin etkisi olduğunu iddia etmiştir.

İktisadi araştırmalarında hem «bedevlilik» -nomadizm- hem de
«ürbanizm» sorunları üstünde durmuş, bunların ekonomik olarak
iki ayrı tip olduğunu, ve sosyal gelişme yolunda 2 ayrı aşamayı
oluşturduğunu belirtmiştir. Bir aşamadan ötekine geçen ülkelerin
kültürlerinde derin değişiklikler de oimaktadır.

Haldun şehirlerin gelişmesiyle ahlâkî ve uygarlık bakımından
bir takım bozuklukların ortaya çıkacağına işaret etmiştir. Çünkü
şehirlerin gelişmesiyle servet çoğalacak, toplumda lüks eğilimler
belirecek, bu suretle sosyal bir gerginlik kendini gösterecek, çe-
şitli yapısal dengesizlikler olacaktır.

Haldun'a göre, bir ülkenin ötekine karşı üstünlüğünde en
önemli nedenlerden biri de nüfustur. XVIII. yüzyılda Malthus'un
fikirlerini andıran bir düşünüşle fazla nüfusun güçler yolu ile azal-

27) Bkz. Yalçın, s. 99-105.

tılmasını, aksi halde sosyal bozukluklara yol açacağını, ifade etmiştir.

Bir Devletin gücü, ordu ve maliyesine dayanmaktadır. Haldun Devletin ticarî hayata olan müdahalesine karşıdır. Çünkü «teşebbüs arzusu baltalanır, böylece devlet maliyesi de sarsılır» demektedir. Memur maaşlarının indirilmesinin, satınalma gücünü azaltacağından, bunun da devlet gelirine etki edeceğini söyleyerek «İştirâ kuvvelli» kuramının ilk temellerini atmıştır (28).

28) Erol Zeytinoğlu, Ekonomik Doktrinler, İstanbul, 1980, s. 44.

5. RÖNESANS

I — TANIMI VE NİTELİĞİ :

Sözlük anlamıyla Rönesans «Re-naissance» yeniden varoluş, doğuş anlamına gelmektedir. XV. yüzyılın sonlarıyla XVI. yüzyılın ilk yarısında, önce İtalya'da başlayan sonra başta Fransa olmak üzere öteki Avrupa ülkelerine atlayan yenilik hareketlerinin tümünü kapsar. Bu isim -renaissance- ilk olarak 1830 yılında Almanya'da kullanılmış ve zamanla tarih deyimi olmuştur. Herne-kadar rönesans yeniden doğuş anlamına gelmekteyse de bu dönemdeki yenilikler, ortaçağın düşünce ve olaylarının bir sonucudur. Başka bir tanımla kendiliğinden ortaya çıkmamışlardır.

II — BİREYİN GELİŞMESİ :

XV. yüzyıl Batı Avrupa'sında birey kavramı ekonomik, sosyal ve entellektüel yaşamda tam bir zafere ulaşmıştır. Feodalizmin başlamasıyla ve Roma imparatorluğunun son zamanlarında bireycilik tamamen gerilemişti. Feodal-derebeylik düzeninde sanat ve fikir bütünüyle yokoldu. Buna rağmen skolastik düşüncenin etkisi manevi yaşamı etkileyerek, insan kişiliğinin bu düzen içersinde erimesine engel oldu. Derebeyi sistemi, hertürlü ekonomik ve fikir faaliyetini boğmakla birlikte düşünce ve hareket yoluna bir açık kapı bırakmıştı; Din. Bu nedenledir ki tanrının aranması olan mistizm, bireyci bir biçime bürünmüştür. Mistik alanda başlayan bireyci hareket, bireylerin grup baskılarından kurtulmasına ve ekonomik faaliyetlerin canlanmasına yolaçtı. Böylece bireyci hürriyet yeniden ortaya çıkarak kapalı ekonomi düzeninin çerçevesini kırarak, derebeyi rejimini parçaladı. (29).

Böylelikle insan gelişmesi temeline dayanan ve şehir ekonomisi anlayışına uyan bir Batı Uygarlığı dönemi şekillendi. Bu uygarlık Batı'da Birey hürriyeti ve ticarî faaliyet ve Monarşik Devletin örgütlenmesi ile kendini gösterdi.

III — BÜYÜK KAPİTALİZMİN BAŞLANGICI :

Şehir ekonomisinde bireyler, faaliyet ve varlıklarının korun-

29) Pirenne, a.g.c., s. 206.

masını sağlamak, sosyal dengeyi korumak için korporasyonlar halinde birleştiler.

XII. yüzyıldan itibaren büyük şehirlerde endüstrinin gelişmesi, önemli menkûl servetlerin ellerde toplanmasına yol açtı ve bu servetler, malik olarak şehirlerin yönetimini ellerine geçirmeye başlayan kapitalist sınıfın kaynağını oluşturdu. Menkul servetlerin birleşmesi, uluslararası ticareti durmadan yayarken, kapitalistlerin hükümranlıklarından kurtulmak isteyen işçilerin kurdukları kuruluşlar da siyasî buhranlara yolaçtı.

Kendini hissettiren kredi ihtiyacıyla birlikte uluslararası ilişkilerde temel bir unsur olan bankalar, ortaya çıkmaya başladı (30).

Tüccar, burjuvazi buhranın çözümünü, özel teşebbüsleri alabildiğine serbest bırakan ekonomik önlemlerin alınmasında görüyordu.

Kapitalist ekonomi, Portekiz ve İspanyolların yaptıkları keşiflerle hızlandı.

30) a.g.e., s. 207 vd.

6. REFORM

I — KİLİSE :

XIV. yüzyıldaki buhranlar, Monarşik devletlerin kuruluşu, düşüncenin gelişimi, XV. yüzyıl sonunda dünyanın kapitallizmin etkisiyle değişmeye uğratılışı, kilise üzerinde derin etkiler yaptı. Bunun sonucunda Papa'nın evrensel iktidarı ve hristiyanlık dayandırması XVI. yüzyılın başında bütünüyle yokoldu. Bütün prensler piskoposlukları ellerine geçirebilmek için olmadık işlere girişiyorlardı. Saxe Dükü şöyle yazmaktadır: «Büyük, küçük, hepimiz, piskoposluk ünvanlarını çocuklarımız, kardeşlerimiz ve dostlarımız için ele geçirmeye uğraşıyoruz⁽¹⁾». Bu koşullar içinde dini doktrinler bütünüyle etkilerini kaybettiler.

Matbaanın icadı, incilin basılıp halk tarafından okunmasını sağladı. Halk herşeyin din adamları tarafından söylendiği gibi olmadığını öğrendi. Böylece din adamlarına karşı olan tavır değişimleri, kilise bunalımına yolaçtı. Hoşgörü, düşünce serbestliği ve reformculuk Roma Saraylarında bile moda hale geldi⁽²⁾. Bu döneme bir din, öteki de hukuk eğitimi yapmış iki kişi damgasını vurdu. Bunlar Luther ve Calvin'dir.

II — LUTHER :

A — YAŞAMI :

Luther 1483'de Eisleben de doğmuş ve 1546 da da gene aynı şehirde ölmüştür. Babası Eisleben'li bir madenciydi. Eğitimini Mansfeld Magdeburg ve Eisenach'ta yapmıştır. Eğitim gördüğü kuruluşlar dinsel eğilimliydı. 1505 yılında bir kazadan mucizevi bir biçimde kurtulması üzerine, babasının bütün çabalarına karşın, Erfurt'daki bir manastıra girmiştir. Manastırda «teoloji» üzerine çalışmıştır. 1510 yılında bir iş için Roma'ya yaptığı yolculukla oradaki din adamlarının tutum, tavır ve görüşleri Luther'li olumsuz yönden etkilemişler. Wittenberg üniversitesine atanan Luther, araştırmalarını kutsal kitap ve metinler üzerinde yoğunlaştırmıştır. Çalışmalarında «Erasmus»un etkisi büyük olmuştur.

(1) A. Fleurer, *L'histoire des Pensées Economiques*, Brüksel, 1954, s. 164.
(2) a.g.e., s. 165.

İlk kalem çalışmalarına 1517 yılında başlamış ve aynı yılın sonbaharında ünlü «95 tez» hareketini başlatmıştır. 95 maddelik duyurular denebilecek yazısını Wittenberg katedralinin kapısına asarak Reform hareketlerinin çıkışını açmıştır. Luther bu maddelerle, Romalı din adamlarının sömürüsü altında olan Alman vatandaşlarını, daha dikkatli olmaya yöneltmiş, sonuçta Almanlarla Romalı din adamlarının zaten gevşek olan bağlarını koparmıştır. Papa özür dilemesini istemesine rağmen, Luther bu dileği reddetmiş Almanları uyaran yazılarını sürdürmüştür. Bunun üzerine imparatorluk tarafından «kışkırtıcı» ilân edilmiştir (33). Alınan Prensleri de Luther'ın fikirlerini destekleyerek, komşu ülkelere yayılmasını, sağlamışlar, böylelikle reform fikirlerini raya oturtmuşlardır.

B — LUTHER'İN EKONOMİK DÜŞÜNCELERİ :

Luther ekonomik düşünceleri bakımından kendinden önce gelenlerin görüş ve fikirlerinden farklı bir şey getirmemiş bu yüzden ortaçağ düşünürü düzeyinde kalmıştır.

Köleliği reddeden Luther, faizle borç para vermenin de aleyhinde bulunmuştur. Luther'e göre insan bulunduğu sosyal durumun gerektirdiği biçimde yaşamalıdır, sosyal kademeleri kendi başına aşmağa çalışmamalıdır.

Luther fiyat hareketlerinde oynadığı rol bakımından tekelle-re de karşı çıkmaktadır (34).

Görüldüğü gibi Luther muhafazakâr bir tutum takınmaktadır. Ona göre mevcut toplumun düzeni Allah tarafından kurulmuştur.

Luther'in ticaret hakkındaki fikirleri skolastiklere göre daha ılımlıdır. Ticaretin gelişmesine ve dış ticaretin önem kazanmasının karşısındadır. Uluslararası ilişkilerle ülkeye lüks yerleşecek derken, skolastiklerle bu noktada aynı paralele düşmüştür. Geriye tarım kalıyor ki Luther'de bunu özendirmektedir.

C — LUTHERANİZM VE LUTHER MEZHEBİ :

Biri «Özgür Eleştirme» diğeri «Salt İnanç» biçiminde adlandırılan, iki ilkeye dayanan ve Hristiyan dininin önemli mezheple-

33) Denis, a.g.e., 95. Bu olay, 1526 yılında olmakla birlikte, Luther, 1517 yılından beri, kilisenin, «Merhamet» satması aleyhine yazılar yazmaktaydı.

34) Andre Stedler, «Histoire Elementaire Des Doctrines Economiques, Bâles, 1939 s. 74.

ından biri olan «Lutheranizm», insan ile Allah arasındaki hertür-
lü aracıyı reddetmektedir.

Bu mezhep, günümüzde iki açıdan ele alınmaktadır: Birincisi modern çağa yön veren «Moxlern Düşünce Çağını» açmasıdır. Öte-
ki ise dini olup, Luther'in aleyhine bir yorumdur: «Luther, fikirle-
riyle insan değerine önem vermeyip, ortaçağın sürdürücüsüdür»
denmektedir.

III — CALVIN :

A — YAŞAMI :

Jean Calvin -Calvin- 1509 da Picardie'de doğmuş ve 1564'de
Cenevre'de ölmüştür. Babası Noyon Başpiskoposluğunda görevliy-
di. 1523 de Paris'e gitti. Dilbilgisi ve mantık okudu. Daha sonra
Orléans'da hukuk tahsili yaptı. Yunanca, ibranice öğrendi. İlâhi-
yat eğitimi yaptı. Babasının aforoz edilmesinden sonra Paris'e yer-
leşti. «De Clementia» adlı eserini yazarak, incil ile Stoacılık ara-
sındaki ilişkileri araştırdı. Bu arada yenilik taraftarlarıyla ilişki-
ler kurdu. Nicholas Cop'un söylevini kaleme alarak bilfiil reform
hareketine katılmış oldu. Bundan sonra hayatı engizisyonun ga-
zabından kaçmakla geçti. Basel'e sığınarak «Hristiyanlıkta Dinî
Öğrenim» adlı kitabını yayınladı. İnsanla tanrı arasındaki aracı-
nın İsa olduğunu söyleyerek, insanın ancak tanrının lûtfuyle te-
mize çıkabileceğini iddia etti. «Bucer» tarafından Strasbourg'a çağ-
rıldı, orada ilâhiyat üzerine dersler vererek ünlü Alınan Reform-
cularıyla (Melanchton) ilişkiler kurdu. Sonra halkın seçtiği, din
öğrenimiyle görevlendirilen papazlardan kurulu bir kilise kurdu.
Öğretisi Cenevre sınırını aşarak, Kuzey Batı Avrupa'ya kadar ya-
yıldı.

B — CALVIN'İN EKONOMİK DÜŞÜNCELERİ :

Calvin, Luther gibi ortaçağ mistizminden esinlenmiş, bir ke-
şiş değil, eski diller öğretilerek yetişmiş, hümanizma kavramları
içinde olgunlaşmış, ticaret burjuvazisi devrelerinde büyümüş bir
hukukçuydu. Modern eğilimlerin temsilcisiydi. Bu arada, insan
emeğinin ahlâki değeriyle, ekonomik öneminin değeri takdir edil-
meye başlanmıştı. İşte bu ortamda Calvin ekonomik düşüncelerini
ortaya attı (35).

35) J BIELER, La Pensée Economique de Calvin, Genève, 1961. s. 35.

Ona göre dünya bir sahne olup, içinde de hareket ve ticari faaliyet oyunu sürdürölmektedir. Çalışmak Allah'ın bir emri biçiminde ortaya çıktığından, çalışma sonucunda elde edilen servet hor görölmemeli tersine elde edilmesi için daha çok çalışılmalıdır. Max Weber'in XX. Yüzyılın başında yaptığı araştırmalardan anlaşılmaktadır ki Calvin'in bu görüşleri «Kapitalizm Anlayışı» hakkında yenilikler getirmiştir. İnsan emeğinin dinî ve ahlâki değerini belirterek, insanların birbirlerini sömürmelerini şiddetle yermektedir. Servet edinmiş kimselerin kendilerini israfa ve sefahatta düşmekten korumaları için, lükse ve tembelliğe karşı sıkı önlemler alınmasını savunmuştur.

Calvin sadece tarım değil, her türlü ekonomik faaliyetin yararlı olduğunu kabul etmiştir. İktisadî düşünce bakımından bu görüşüyle Luther'den ayrılmaktadır (36).

Calvin'in faiz hakkındaki düşünceleri de önemlidir. Calvinistlerin beşiğı olan Cenevre Medenî kanunu, faize ilk kez yer veren yasadır. Calvin Aristo tarafından ileri sürölen, paranın gayri üretken olduğı hakkındaki düşünceleri ve Skolastiklerin faiz hakkındaki görüşlerini reddetmektedir (37). Calvin faiz konusunu ele alırken, sorunu tüketici açısından değil, üretici yönünden incelemiştir. Böylelikle tefecilik ile faiz kurumunu birbirinden ayırmıştır. Ancak belirli bir orandan fazlasını tefecilik kabul etmiştir (38).

36) a.g.e., s. 39.

37) a.g.e., s. 39.

38) a.g.e., s. 51.

İKİNCİ BÖLÜM :

MODERN ÇAĞIN BAŞLANGICI

1. MERKANTİLİZM

I — GİRİŞ :

Batı Avrupa ülkelerinde ortaçağın sonu ile endüstri devrimi arasındaki dönem feodal sistemin yıkılışı ve güçlü merkezi devletlerin kuruluşu ile kapital birikimi ve piyasa ekonomisi koşullarının kapitalizmi doğurduğu çağ olmuştur. İşle burdan, gerçek bir ekonomi biliminin ortaya çıkmasına yani XVIII. Yüzyılın başlarına kadar süren zaman aralığına «merkantilizm dönemi» adı verilmektedir. 3 yüzyıl kadar süren bu aralıkta, ekonomik düşünceler bir takım evrelerden geçmiş, iktisat ve iktisadi düşünce bakımından bir bütünlük göstermemesine karşın «Politik iktisat sistemi» ve merkezi devletlerin iktisat politikaları, ilkeleri kavramı belirlemiştir (1).

Sistem bakımından Merkantilizmin eleştirileri yapılmıştır. A. Smith'e göre merkantilist sistemin varlığını kabul etmek gerekmektedir. Daha sonraları Alman İktisatçısı F. K. Mann bu görüşe karşı çıkmıştır.

Sonuç olarak merkantilist yazarlar, sistematik niteliklerden ve kuramsallıktan yoksun daha çok edimsel ve siyasi bir takım eserler meydana getirmelerine rağmen, özellikle son dönemlerdeki düşünceleriyle iktisat biliminin kurulmasına hizmet etmişlerdir.

II — MERKANTİLİZMİ HAZIRLAYAN İKTİSADİ VE SOSYAL KOŞULLAR :

1 --- Feodalizmin halkı, yağmacılardan koruma amacını gütmektedir. Emri altında bulunan halkın ve çalışanların korunmasını

1) P. Deyon. Le Mercantilisme, Ed. Flammarion, Paris, 1969, s. 13.

bizzat derebeyi yapardı. Fakat zamanla Avrupa'da düzenli bir hayat kurulduktan, ticaret ise kara ve deniz yolu ile daha güvenli bir biçimde yapılmaya başlandıktan sonra derebeylerin etkisi de azaldı. Bu gelişme siyasî alanda da gitgide ulusal ve merkezi devletlerin kuruluşuna, iktisadi alanda ise şehir ekonomilerinin ulusal ekonomilere doğru değişmesine neden oldu (*).

2 — Tarımda üretim tekniğinin değişmesi, geleneksel şehir ekonomisini yıktı. Elinde geçiminden fazla ürünü olanlar bunları satabilir ve karşılığında kendisinde bulunmayanları satınalabilir duruma gelince, tarımsal üretim piyasaya yönelmiş, reform, rünesans ve hümanizma hareketleriyle de artan kâr imkânı bireyciliğin gelişmesine yolaçmıştır. Böylece ileri bir mübadele sistemi kendini göstermiştir.

3 — Şehir nüfuslarının çoğalması, ticarî faaliyet sınırlarının gelişmesine yol açarak merkezi iktidara sahip büyük devletlerin ortaya çıkmalarına neden oldu. Bu devletler iktidarlarını devam ettirmek için profesyonel ordular, idarî işlerini yerine getirecek görevliler kullanıyorlar, bütün bu işler için gerekli harcamaları da halktan vergi alarak karşılıyorlardı.

4 — Devlet ile sınaî ve ticarî faaliyette bulunan müteşebbisler birbirlerine muhtaç durumdaydı. Derebeylerin yerini alan Devlet, kara ve su yolları inşa edip bakımını üzerine alarak, bunların emniyet altında bulunmalarını sağlıyordu. Devlet özellikle dış ticaretle uğraşanlara birçok ayrıcalık ve tekelleşme hakkı tanıyordu. Bu, birçok bakımdan gerekliydi. Çünkü, yeni doğan ulusal devletler için ticaret gelir kaynağı idi. Deniz aşırı ülkelerle olan ticaretin geniş rizikosu da tekelleri gerekli kılıyordu. Özellikle İngiltere'de bu kuruluşların yöneticileri, ilerde görüleceği üzere çağın iktisadi düşüncelerinin sözcülüğünü yapıyordu. Devlet henüz gelişmekte bulunan endüstriyi yabancıların rekâbetine karşı korumak için ürettiği malları himaye ederken, öte yandan hammadde ihracını yasaklıyordu. Böylece güçlü merkezi devletlerin kurulması ve alınan önlemler, ticaretin gelişmesi yanında «iktisat politikası»nın kurulmasına olanak sağlıyordu.

5 — Görüldüğü gibi merkezi devlet, ekonomik mekanizmasını yıkarak devlet otoritesine dayanan ve sermaye biriktirilmesini hedefleyen yeni bir düzen kurmuştur. Bu yeni düzende üretim ve mübadele faaliyetlerine ışık tutacak yeni kural ve geleneklerin kurulması mümkün olmuştur.

2) Gülten, Kazgan, İktisadi Düşünce, Bilgi Yayınevi, İst., 1974, s. 35-36.

III — MERKANTİLİZMİN TEMEL İLKELERİ :

Merkantilizmin dayandığı başlıca temel ilkeler şunlardır :

1) Merkantilistler «Krizhedonizm» yani, değerli madenlere karşı -özellikle altın- aşırı bir sevgi ve bağlılık ilkesi getirmiştir.

Servet -richesse- kavramı, merkantilistlerin ekonomik düşüncelerinde odak noktayı oluşturmaktadır. Şunu da karıştırmamak gerekir ki, merkantilistler serveti, devlet ve siyasi iktidarın görüş açısından ele alırlarken, klâsikler birey yönünden incelemişlerdir.

Merkantilistlerin paraya fazla önem vermeleri yaşadıkları dönemin ekonomik olaylarıyla açıklanabilir. Ortaçağın aynı ekonomisi bu devirde para ekonomisi biçimine dönüşmüş ve merkantilistler de bu dönüşüme dinamiklik ve kuvvet kazandırmak istemişlerdi (3). Bunu sağlamak için paranın hızlı ve fakat mükemmel bir şekilde dolanımını öngörmüşlerdir.

2) Merkantilistlerde ekonomik politikanın amacı mümkün olduğu ölçüde büyük miktarda altın ve gümüş toplayıp saklanaktır. Değerli madenleri toplayıp saklamak için ülkedeki madenlerin devlet veya kral tarafından işletilmesini, değerli madenlere sahip olan devletlerin zaptını veya sömürgeleştirilmelerini ve ticaret politikasında da bir çok olumlu önlemin alınmasını sağlamak vermişlerdir.

Ülkedeki madenlerin devlet veya kral tarafından işletilmesinin istenmesi, devletçilik ilkesinden doğmaktadır. Çünkü ülkeye değerli madenlerin akmasını ancak otoriter bir devlet temin edebilir.

Değerli madenlere sahip olan devletlerin zaptedilip sömürgeleştirilmelerinde, uluslararası çeşitli anlaşmazlıklara yolaçmak amacı yalmaktadır. Yukarıda da açıklanmasına çalışıldığı üzere, serveti, öteki ülkelerin zenginlik durumlarıyla karşılaştırarak ele almışlardır. Bu da şu sonucu doğurmaktadır: Bir ülke ancak öteki ülkeler zarar ettiği halde bir avantaj elde edebilir. Bu duruma göre kâr sağlayabilmesi için, yabancı ülkeler de de aynı duruma başvuracaklardır. O halde devlet kâr sağlarken, yabancı devletlerle yapacağı mücadelelerde kuvvetli olmalıdır. Şu halde devletin çok kuvvetli bir orduya ve özellikle donanmaya ihtiyacı vardır. Hollandalılar bunu çok güzel başarmışlar, ülkelerine, altın ve gü-

3) Blaug, a.g.e., s. 12-13.

müş yüklü gemileri soyarak, zenginlik getirme yollarını denemişlerdir. Bütün bunlardan çıkan sonuç, merkantilist düşüncenin saldırgan bir politika ilkesi getirmiş olduğudur.

Merkantilist politikanın son amacı bizi «Ticaret Bilançosu» kavramına getirmektedir. Bu devirde amaç, dış ticaret bilançosunu koruma politikası yoluyla, aktif hale getirmektir. Bu duruma göre, ihracat ithalâta göre fazla ise, kalan artı bakiye değerli maddenle karşılanacaktır. Şu halde bir ülke dış ticaret bilançosunu aktif hale getirmek istiyorsa, ithalatı ihracata nazaran daha az miktarda tutmak zorundadır. Fakat daha o devirde paranın artmasıyla, fiyatların artacağı ve ticaret bilançosunun ters sonuçlar vereceği düşünülmemişti. Onlar sadece ticaret bilançosunu gözönünde tutmaktaydılar.

Merkantilistler kendilerinden önce gelenlerin aksine, tüketiciden çok üretici ve dolayısıyla üretime önem vermekteydiler. Yani ulusal ekonominin bütün üretken güçlerini seferber etmek görüşündeydiler.

İthalatta himayeci bir politika uygulanmaktaydı. Bunun sonucu birçok malın ülkeye girişi yasaklanmış veya yüksek gümrük resimleriyle tahdit altına alınmıştı. Tersine hamınadde ithalatı özendirilmekteydi.

3) Merkantilizmde, politik iktisadın herşeyden önce himayeci ve devletçi olması gereğine inanılıyordu. Bunun sonucu olarak, bütün ülkenin ekonomik yaşayışını tekdüze bir düzen altına almak amacıyla devlet adamları, emir ve kararnamelerle, sanayi ve ticari faaliyeti en ince noktalarına kadar ele alıyorlardı. İç iktisadî politikalarındaki en önemli hedefleri, ulusal sanayi ve ticareti çeşitli yönlerden teşvik etmektir. Bunun yanında ülkenin siyasi gücünü arttırmak için himaye önlemleri, enflasyöncü para ve kredi politikası yoluyla işsizliğe mani olmanın da yolları aranmıştır (*).

4) Merkantilistler genel olarak, askeri menfaat bakımından ve güçlü bir devlet yaratmak arzusuyla, nüfus artışını özendirmişlerdir. İktisadî gelişmenin de emek arzı ve üretimin çoğalması bakımından nüfus artışı ile yakından ilgili olduğuna inanmışlardır. Diğer bir düşünce de nüfus artmasının devlet gelirini fazlalaştıracacağı amacına dayanıyordu. Nüfus artması için de evlenmeyi teşvik, bekârlara ceza, evlileri vergiden istisna gibi önlemler getirmiş-

4) Deyon, a.g.e., s. 21.

lerdir. Memleket dışından gelecek göçmenlere de büyük kolaylıklar göstermişlerdir.

IV — MERKANTİLİZM UYGULAMALARI :

Merkantilizmde bu müsterek fikirler çeşitli ülkelerde farklı uygulamalara sahne oldu. Şimdi bunlardan en önemlilerini inceleyelim.

A — İSPANYOL MERKANTİLİZMİ :

İspanyol merkantilizmine «Külçeci Merkantilizm» yahut «Billionizm» adı verilmektedir. İspanyollar yeni keşfedilen sömürgelerden ülkelere akan değerli madenlerin biriktirilmesini temel ve muallâk bir erek olarak kabûl etmişlerdir. İspanyolların en önemli amaçlarından biri de ülkeye giren bu değerli madenlerin dışarıya çıkmasını önlemektir.

XVI. Yüzyılın başında İspanya sömürgelerinden gelen altınlar sayesinde dünyanın en güçlü devleti oldu. Fakat bu durum uzun sürmedi. Altının dışarıya kaçırılmasına karşı çok sıkı önlemlerin alınması sonucunda, aynı yüzyılın sonlarına doğru, İspanya'nın siyasi ve askeri gücü felce uğradı. Şöyle ki, İspanya'ya sömürgelerinden değerli maden gelmezden önce paralarda yapılan taşış sonucunda fiyatlar genel düzeyinde bir artış görülmüştü. Kolonilerden değerli maden içeriye girmeye başlayınca normal olarak fiyatlarda gene bir yükseliş meydana geldi. Bu durum karşısında ülkeden dışarıya değerli maden çıkarılmasına karşı yasaklar konulunca, bu önlemler doğal olarak geri tepti. Eşya fiyatları yabancı ülkelere göre çok yüksek, bir düzeye ulaştınca büyük miktarlar halinde mal ithali yoluna gidildi.

Durum İspanyol ekonomisini çıkmaza sokmuştu. Devlet ihracat yapamıyor, dış ticaret de gittikçe kötüleştiğinden ithalata izin verilmiyordu. Fiyatlar devamlı olarak artıyor buna karşın bireylerin satınalma güçleri azalıyordu.

Sonuç olarak İspanyol ticaret bilançosunun açıkları kapanmaz hale gelmiş ve iktisadi bakımdan altın ihrac etmeye mecbur kalmıştır. XVI. Yüzyılın başında dünyanın en zengin ülkesi olan İspanya bu yüzyılın sonunda değerli maden ihrac eden ülke haline gelmiştir (*).

5) İspanya da dışış daha 1630 yıllarında başlamıştı, Deyon, a.g.e., s. 24.

İspanya'nın komşusu Portekiz ise daha ihtiyatlı davranmıştır. O zamanlarda İspanya gibi Portekiz'in de ne tarımı, ne sanayi ne de ticareti henüz gelişmişti. Ülke oldukça ilkel bir halde bulunduğundan, değerli madenleri kendi yapısı içinde işletecek alanlar bulamıyordu. Bu bakımdan İspanya'nın aksine Portekiz, İspanyol merkantilizminin zıt bir politika izlemiştir. Geniş ölçüde deniz ticaretiyle ilgilenmeyi kendi yararına uygun bularak kendi sömürgelerinde çıkarılan değerli madenlerin, başka ülkelere gitmesine göz yumdular. Bu yönde hareket ederek de İspanya'nın içine düştüğü zor durumlar karşısında kalmadılar.

B — FRANSIZ MERKANTİLİZMİ :

Fransa ne anavatanında ne de sömürgelerinde işletebileceği değerli madenlere sahipti. Buna rağmen merkantilizmin uygulandığı «klâsik» ülke gene de Fransa'dır. Fransız merkantilizminin temsilcisi «devlet demek ben demek» sözü ile meşhur «Güneş Kral» 14. Lui'nin maliye bakanı J. B. Colbert'dir (*).

Fransızlar endüstri kanalıyla değerli maden stoku üzerinde etki yapıp sistemlerini kurmuşlardır. Yabancı ülkelere satışları geliştirmek için, ticaret şirketleri ve fabrikalar özendirilmiş, dış ticaretin bunlar tarafından yapılması için her türlü önlem alınmıştır. Bu arada büyük ticaret filoları hazırlanmış, Fransa'nın çeşitli eyaletleri arasındaki gümrükler kaldırılmış, kanal ve yol yapımına başlanmış, endüstri kolunda dokuma ve lüks maddeler sanayii kurularak devlet himayesi altına alınmıştır. Bunların dışarıya satışları malların karşılığı altın olarak ülkeye girecek ve böylelikle değerli maden stoku arttırılacaktır.

14. Louis devrinde Fransa aynı zamanda da büyük bir koloni imparatorluğu haline gelmiştir. Kanada, Yeni Fundland, Yeni İskoçya, N. Crléans, Batı Hindistan, Senegal... Fransa'nın eyaleti haline gelmişti. Zamanla Fransız malları, özellikle lpekli dokumalar, halı, cam, eşya, dantel, parfümeri, porselen eşyalar Avrupa'nın hemen hemen bütün ülkelerinde aranır hale gelmiştir.

Bunun yanında dış ticarete de oldukça sıkı önlemler getirilmiştir. Himayecilik geliren gümrük tarifeleri 1667 den itibaren yürürlüğe konmuştur. Ulusal ürünlerle rekâbel eden yabancı mamûl maddeler çok ağır gümrük resimlerine tâbi tutulmuş, buna

(*) Fransız merkantilizmi için, geniş bilgi Bkz. Deyon, a.g.e., s. 22-32.

zıt olarak da endüstriyi beslemek için yabancı hammaddelerden resim alınmamıştır. Kıtlikları önlemek ve Fransa'nın uluslararası rekâbete açık alanlarını tehlikeye sokmayacak düşük ücretler ödenmesini sağlamak için de tersine tahıl ihracatı yasaklanmıştır (7).

Fransa'da yukarıda görüldüğü gibi alınan önlemlerle baş ro-
lû Colbert (1619-1683) oynamıştır. Colbert yirmi yıllık yoğun bir
çalışma sonucunda Fransa'yi endüstri devleti haline getirmiştir.

Colbert'in başlıca amacı ülkede toplanmış bulunan ve temel
serveti oluşturan değerli maden stoklarına bir kullanına yolu bul-
mak bu suretle de devlet maliyesini islâh etmektir.

C — İNGİLİZ MERKANTİLİZMİ :

İngiltere'de Fransa'nın aksine endüstri daha geç gelişmişti'.
İngilizler XV. yüzyılın sonlarına kadar hemen, hemen hep ta-
rımıla ilgilenmişlerdir.

İngiliz merkantilizminin diğer bir adı da «Ticari Merkanti-
lizm»dir. Bu tip sistemde özellikle ticaret, gemicilik, kredi ve pa-
ra sorunlarıyla uğraşmış, birbirleriyle olan ilişkileri incelenmiş,
gerekli önlem ve kararlar alınmıştır.

XVI. yüzyılın başında İngiltere'de endüstri alanında büyük
hamleler ve gelişmeler göze çarpmaktadır. Öteki yabancı ülke-
lerden gelen uzman ve işçiler sayesinde dokuma dalında özellikle
üretim tekniği bakımından birçok değişiklik olmuştur. İmalât-
haneler çoğalmış, ipek, cam, saat, kağıt sanayileri kurulmuştur.
Bu ürünlerin sürümü meselesinde ortaya çıkan sorunlar dolayı-
siyle İngilizler deniz ticaretine kaymışlardır. İngiltere doğal ve
barınak oluşturan denizler tarafından sınırlandırılmış olduğun-
dan avântajlı bir duruma da sahiptir (8).

Ülkeye olumlu bir dış ticaret dengesi sağlamaya gayret edil-
miştir. Bunun bakiyesi ise yalnız mal ithal ve ihracatı değil, ya-
bancı ülkelere yapılacak bütün ödemeleri de gözönünde tutmak
suretiyle, altın ya da gümüş olarak ödenmiştir. Yabancı ülkeler
hesabına altın ve gümüşle ödenecek taşımalar yapabilecek tica-
ret filosuna da özel bir ilgi gösterilmiştir.

Fakat bütün bunların yanında Cromwel'in büyük gayretleri

7) a.g.e., s. 25.

8) a.g.e., s. 31.

de unutulmamalıdır. Hatta bazı iktisatçılar İngiliz merkantilizmini Cromwell'in kişiliğinde bütünleştirmektedirler.

Cromwell denizcilik alanında, İspanya ve Hollanda'nın ticari ve siyasi üstünlüklerine son vermek için, gerekli önlemleri almış ve özellikle İngiltere'nin güçlü bir deniz ticaret filosuna sahipolmasına önayak olmuştur. Bu arada «Deniz Ticaret Kanunları» -Act of Navigation-nı çıkarmıştır. Yasalara göre İngiltere'den Avrupa dışındaki kıtalara yapılacak taşımaların tekeli İngiliz Ticaret filosuna verilmekte ve menşe ülkelerden gelmeyen malların İngiltere'ye yabancı gemilerle ithali yasaklanmıştı. Bu önlemler XIX. Yüzyılın ortalarına kadar uygulama alanında kalmıştır⁽⁹⁾. Fazla abartılmalarına karşın önlemlerin, İngiltere'nin özellikle denizde gelişmesinde büyük yardımı olmuştur. Cromwell'den sonra bu yasalar şiddetlendirilmiş, sömürgelerin sırtından geçinmek ve gelişmek için birer araç olarak kullanılmıştır⁽¹⁰⁾.

Cromwell denizcilik, yasalarından başka birçok önlem almış, devletçe yönetilen planlı bir ekonomi çerçevesi içinde bir yandan İngiltere'de üretilen mallarla dış pazarları tekeli altına almış, öte yandan da ülke dahilinde geniş bir otarşi sistemi kurma yoluna gitmiştir⁽¹¹⁾.

D — ALMAN MERKANTİLİZMİ (KAMERALİZM)

Temel ilkeler bakımından Almanlarda Avrupa ülkelerinin paralelindeydi. Coğrafi bakımdan İngiltere'den çok Fransa'ya benzediğinden onlar da ulusal endüstrinin gelişmesiyle ilgili önlemler almışlardır. Dahili üretim ve tüketim düzenlenmiş, uluslararası ticaret ön plana gelmiştir. Bununla birlikte, tarımı da gözardı etmemişler, çiftçilerin korunmasına dikkat etmişlerdir.

Nüfus sorununda da geniş davranmışlar, nüfusun artması yollarını aramışlardır. Nüfusun içerden ve dışardan artması için gerekli çalışmalar yapılmış, özellikle göçmenlerin nitelikli olmalarına özen gösterilmiştir.

9) a.g.e., 33.

10) a.g.e., 33.

11) a.g.e., 34.

V — MERKANTİLİST DÜŞÜN ADAMLARI :

A — İSPANYA'DA

1 -- *MARIANA* :

Mariana, özel ekonominin gelişmesine engel olan finansal yasaların ve ağır vergilerin uygulanmasına karşı çıkmıştır. Bullionizm fikirlerini eleştirmiştir. Fakat herşeye karşın, güdülmekte olan ekonomi politikası üzerinde etki ve nüfuz sahibi olmaktan uzak kalmıştır.

Bullionist olınmakla beraber, dış ticaret ve nüfus konularında öne sürülen fikirlere de katılmıştır (12).

B — FRANSA'DA :

1 --- *JEAN BODİN (1530-1596)*

a) *Yaşamı* :

Bodin 1530 yılında Angers'de doğmuş 1596'da da veba hastalığına yakalanarak ölmüştür. XVI. Yüzyılın hümanistlerinden biridir. Bir ayağının ortaçağda ötekinin de modern çağ başlangıcında olması bakımından bazı yazarlar tarafından ortaçağ, düşündürü, bazılarınca da Merkantilist çağ içinde kabul edilmektedir. Siyasi konularda ileri sürdüğü fikirleriyle tanınan filozof Bodin, protestan ve katolik kiliselerinin yakınlaşmasında da önemli rol oynamıştır.

Toulouse üniversitesinde hukuk öğrenimi yapmış, bir süre sonra da gene aynı üniversiteye hoca olarak atanmıştır. Daha sonra Paris'te avukatlık mesleğine atılmış, başarılı olmasına karşın bilimsel çalışmalar ve yayınlar ona daha çekici geldiğinden kendini bu işlere adanmıştır.

Bodin ticari faaliyetlerin devletçe düzenlenmesi ve para konularına ilişkin önemli eserler yazmıştır. En önemlilerinden biri «Six livres de la république» olup, ekonomi bilimi bakımından gerçekten döneminin en iyi eserlerindendi. Ayrıca «Réponse aux paradoxes de M. de Malestroil» adlı kitabı ile de iktisadi doktrinler alanına girmiştir.

b) *Fikirleri* :

İktisadi olaylara göre değişen fiyat sistemi fikri yalnız uygu-

12) a.g.e., 51.

lanada değil, kuramda da yer almaya başlamıştı. Jean Bodin «Réponses aux» adlı kitabında fiyat hareketlerinin ayrıntılı bir analizini yapmıştır. Onun fikrine göre, fiyat yükselişlerinin en önemli nedenlerinden biri de ticarî faaliyetlerin genişlemesi ve yeni bulunan kıtalardan yapılan değerli maden akışı dolayısıyla dolanımında bulunan altın ve gümüş miktarının artmış olması idi (13).

Başka bir neden de zorla yaratılan darlıklar ve paralarda yapılan taşışlardır. Ülkede mal darlığı yaratan ihracat faaliyetlerinin özendirilmesi, para biriminin değer kaybettirilmesi, sınıflarının lüks harcamaları hep fiyatların yükselmesine neden olan hareketlerdir. Kendisi paranın miktarı ve fiyatları arasındaki ilişkileri doğrulamak üzere tarihî örnekler de vermektedir.

Bunlara rağmen Bodin bir takım çelişkilere de düşmektedir. «Réponses aux paradoxes de Malestroit» yayımlandıktan sonra «Républiques» adlı eserinde ise, «ülkenin zenginliğini ifade eden altın ve gümüşten kaçınma, ancak sefalet için bir neden olarak ileri sürülebilir» demekle bize krezohedonizm ilkesini çok iyi yansıtmaktadır. Merkantilist görüşe uygun bir biçimde ülkenin zenginliğini altın ve gümüş bolluğuna bağlamaktadır. Görüldüğü gibi Bodin hem miktar kuramının öncülüğünü yapmakta, hem de merkantilist görüşe bağlanacak fikirler ileri sürmektedir.

Miktar kuramı bakımından zamanından hemen, hemen 200 yıl ilerisine gitmektedir. Öteki görüşünde ise dış ticaret bakımından incelendiğinde, çelişkilerinde açık kapılar bıraktığı anlaşılmaktadır.

Dış Ticaret bakımından Bodin öteki merkantilist düşünürlerle göre daha ılımlıdır. Bir yazısında şöyle demektedir: «Fransa fazla ürettiği malları özellikle 'aptal' ispanyollara göndermelidir. Ülkeye değerli maden girmesi bakımından bu çok önemlidir».

Ona göre Fransa'da üfelmeyen mallar dışarıdan getirilmelidir. «Ancak böyledir ki Fransa ileriye ümitle bakabilir.» Nihayet Fransa'nın daha çok gelişmesi için her türlü ticaret biçimini denemesi gereklidir.» Hatta gerekirse savaştığı devletlere de ihracat yapmalıdır» demektedir.

«Republique» adlı eserinde Bodin doğal yasalara saygılıdır.

13) a.g.e., 57.

Savaşa, tefeciliğe ve esirlik kurumuna şiddetle karşı çıkmaktadır. Fakat bu kitabında da merkantilist devrin etkisinde kalmış hatta şöyle demştir: «İnsanın kuvvetinden başka bir zenginlik düşünülemez» (14).

2 — ANTOİNE DE MONTCHRETIEN (1576-1621).

a) Yaşamı :

1576 da bir eczacının oğlu olarak dünyaya gelmiş Fransız iktisatçısı ve tiyatro yazarıdır. Kılıç kullanmakta ün yapmış, neticede de Bayeux yöresinin dükünün bir düelloda öldürerek asılmaktan ancak İngiltere'ye kaçarak kurtulmuştur. Fakat bir müddet sonra ülkesine dönerek, orada bir dökümhane açmıştır. Daha sonra Huguenot savaşlarına katılmak üzere dökümhanesini kapatmıştır. Kendisinin ekonomik konulara ilişkin yazıları daha çok Bodin tarafından ortaya atılan görüşlerin bir özeli ise de Merkantilist fikirlere Bodin'e göre daha sıkı bağlılık göstermiştir.

1621 de bir pusuya düşürülerek öldürülmüştür. Rouen parlamentosu cesedinin yakılmasına ve küllerinin de rüzgâra savrulmasına karar vermiştir.

b) Fikirleri :

İlk kez ekonomiye sistemli bir eser veren yazar olmuştur. İktisat ilmi için bugün fransızca da kullanılan terimi 1615'de yayınladığı «Traité de l'économie Politique» isimli eseriyle ilk defa kullanmıştır (15).

Ulusal ekonominin önemini ilk kez açık bir biçimde işaret etmiştir. Bundan başka gene ulusal ekonominin sanayi ve tarım arasında geniş bağlılık olduğunu da ifade etmiştir.

Güçlü bir sanayinin salt ekonomik açıdan değil, siyasi bakımdan da otarşiyi kuvvetlendireceğinden önemli olduğunu belirtmiştir (16).

Yazar ayrıca insan emeğinin öneminden de söz etmektedir.

Ona göre uluslararası mübadeleler koyu bir hılnayecilik anlayışı altında gelişmelidir. Buna rağmen lüks malların üretimine de taraftardır. Lükse dışardan getirildiği takdirde karşı çıkmaktadır. Yani lüksü bütünüyle ekonomik olarak ele almaktadır.

14) FLEIRER, a.g.e., s. 145.

15) Deyon, a.g.e., s. 25.

16) a.g.e., 52.

Montchretien'e göre ekonominin canlandırılması için savaşlarla ülke sınırları genişletilmelidir. Deniz aşırı sömürgeler kuruşmalıdır.

«Fiyatlar sık, sık değişmemeli, bunun için para konusunda alınan önlemler, fiyat istikrarını sağlamıyorsa devlet gerektiği zaman bunlara müdahale etmelidir» (17).

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşılacağı üzere Montchretien, Bodin'e göre serbest mübadeleyi daraltmakla, buna karşın devlete yani krala geniş otorite sağlamaktadır.

C — İNGİLTERE'DE :

1 — *SIR JOSIAH CHILD (1630-1699)*

a) Yaşamı :

İngiliz tüccar, iktisatçı ve «Doğu Hint Kumpanyası» müdürlerindendir. İş hayatına bahriye eşyası tüccarı olarak girmiş ve bu alanda büyük kısmını Doğu Hint Kumpanyasına yatırdığı büyük bir servet kazanmıştır. Bu kumpanyanın siyasi ve iktisadi faaliyetlerini destekleyen makaleleri şirket ortaklarının dikkatini çekmiş ve kendisinin şirketin yönetim kuruluna üye seçilmesine yol açmıştır. Bundan sonraki yıllarda ise yazar, şirketin yönetim kurulunda en önemli kişi olarak belirmiştir. Child, merkantilizmi destekleyen görüşler ileri sürmekle birlikte, fikirleri kendi zamanının çok ilerisindedir.

b) Fikirleri :

Child'in bilhassa faiz hakkındaki görüşleri ilginçtir. «A New Discourse of Trade» adlı kitabında şöyle demektedir: «Düşük faiz oranı servetin sonucu değil fakat nedenidir. Eğer bir ülke ticaret yaparak zenginleşme yolunu seçmiş ise ve faizin düşük olması da ticareti özendiriyorsa, servet faizin düşüklüğüne bağlanmalıdır». Bundan da anlaşılacağı üzere ticari ve sınai faaliyet ancak faiz oranlarının indirilmesiyle gerçekleşebilir (18). Öte yandan ticaretin ve sanayinin gelişmesi servet birikimine bağlı olduğundan şu halde ilk yapılacak iş, faiz oranlarının indirilmesi olmalıdır. Child faiz oranlarının indirilmesinin Devletin müdahalesiyle gerçekleşebileceğini de ifade etmektedir.

17) a.g.e., 56.

18) a.g.e., 25.

Child ticaret bilançosu hakkında da fikirler ileri sürmektedir. Bir ülkede elverişli bir ticaret bilançosuyla dışarıdan değerli maden akışını gerçekleştirecek önlemlerin başında «ulusal denizciliği» savunmuştur. «Ticaret Dengesinin olumlu bir sonuç verip vermediğini anlamak için, ticaret filosofunun gelişmesine bakmak yeterlidir» demekle «geinilerin sayı ve kalitesinin ulusal servetin en iyi ölçüsü» olduğunu ifade etmektedir. Ona göre filo tonajının çoğalmasıyla ülkeye bol miktarda değerli maden girecektir (19).

Ticaret dengesinin ülke lehine sonuç vermesi için şu koşullar gerekmektedir :

- 1) Düşük bir ücret politikasıyla işçilik ücretlerinin indirilmesi.
- 2) Sömürgelerle olan ticaret sadece İngilizler tarafından yapılmalıdır. İngiliz endüstrisine hammadde sağlayan ve İngiliz ürünlerinin tüketimini sağlayan ticaret dallarının geliştirilmesi suretiyle ticari sermayenin çoğaltılması.
- 3) Endüstrinin ve ticaretin gelişmesi müteşebbislere ucuz kredi teminine bağlı olduğundan faiz oranlarının % 4'e indirilmesi ve buna gerektiğinde devletin müdahale etmesi.
- 4) Öteki ülkeleri İngiltere ile ticari ilişkilerde bulunmaya zorlamak için askeri üstünlüğün sağlanması.

2 — SİR WILLIAM PETTY (1623-1687)

a) Yaşamı :

İngiliz iktisatçı ve istatistikçisidir. İngiltere'de Hampshire'de doğmuştur. Bununla birlikte tahsilinin büyük bir kısmını Fransa ve Hollanda'da yapmıştır. Fakat diplomasını Oxford'dan almış, sonra, Brasenose College'e intisap etmiştir. İlk şöhretini asılmış bir kadını hayata kavuşturmakla yapmıştır. İrlanda'da ordu hekimliği yaptığı sırada oradaki arazi dağılışı rejimini o kadar şiddetli eleştirmiştir ki kendisinden bu konuda incelemeler yapılması istenmişti Bu incelemesi dayandığı bilgiler bakımından birbiriyle karşılaştırılmış istatistiki rakamların kullanıldığı ilk sosyal ve ekonomik eser sayılır. İrlanda'da yaptığı bu incelemeler sonucunda oldukça büyük bir servet sahibi olmuştur. Daha sonraki yıllarda da vergi ve ticaret konuları gibi kamu konularıyla

19) Denis. a.g.e., 113-114.

ilgili çeşitli ekonomik durumlara ilişkin yayın yaparak yaşamını sürdürmüştür.

b) Fikirleri :

aa) Değer Hakkındaki Görüşleri :

Petty'nin değer hakkındaki görüşlerini A. Smith'in bir yüzyıl sonra genişletmesi bize gösteriyor ki Petty daha o zamandan objektif değer kavramının temellerini atmıştır. Petty değeri yaratan unsurlar arasında toprağı da görmektedir. Smith gibi Petty'de emeğin değer üzerindeki etkisinden önemle söz etmekle fakat toprak unsurunu da bu konuda çok önemli bir faktör olarak kabul etmektedir. Kendi ifadesine göre «Emek servetin babası ise toprak da anasıdır». Bu nedenden herhangi bir değerlendirme olayında, emekle birlikte toprağı da dikkate almak gereklidir.

bb) Rant Hakkındaki Görüşleri :

Rant meselesini modern anlamda ilk kez ele alan Petty'dir. Ona göre rant, işçinin geçimi için gerekli harcamanın üretim maliyetinden çıkartılmasından sonra kalan fazlalıktır. Petty rantın değerini para ile ölçmek için ortaya enterasan bir fikir atmıştır: Bir çiftçi ile madenciyi ele almaktadır. Örneğin ikisi de günde 8 saat çalışmış olsunlar. Çiftçinin gerekli harcama ve verimi çıktıktan sonra arta kalan bir rant olacaktır. Diğer taraftan madenci de 8 saat çalıştıktan sonra (altın veya gümüş madeninde çalıştığı kabul edilmektedir) gerekli harcama ve verimi çıkartıldıktan sonra bir rant bırakacaktır. İşte madencinin rantı (yani altın veya gümüş çiftçinin rantının ölçüsü olacaktır ⁽²⁰⁾).

cc) Faiz Hakkındaki Görüşleri :

Petty faiz oranlarının sınırlandırılmasını isteyenlere şiddetle karşı çıkmaktadır. İleri sürdüğü fikre göre böyle bir harekete olanak yoktur. Çünkü faiz oranları parlamentonun kontrol edemeyeceği bir faktör olan para miktarına göre kendiliğinden değişmektedir ⁽²¹⁾.

dd) Fiyat Hakkındaki Görüşleri :

Uzun bir dönem dikkate alındığında Petty'ye göre fiyat değer in ölçüsüdür. Yukarıda da özetlemeye çalışıldığı gibi, bir mad-

20) Deyon, a.g.e., s. 70.

21) a.g.e., s. 61.

denin fiyatının aynı malın tek bir biriminin üretimi için gerekli zaman süresinde bir maden ccağından elde edilebilecek olan gümüş veya altın bedeline denktir. Şu halde değerin yahut fiyatın temeli emektir. Buna «Gerçek fiyat» demektedir. «Mübadele fiyatı» yahut «siyasi fiyat» rekâbet piyasasındaki fiyattır⁽²²⁾.

ee) Mali Konulardaki Düşünceleri :

Bu konuda ilk sistemli eseri yazan Petty olmuştur. Bu konuda yazdığı eserinin adı «Treatise of taxes and contrubition»dır. Devletin geleneksel faaliyetlerinden başka bir takım görevleri de olduğuna işaret etmiştir.

Bunlar :

- 1) Harcamaları devlet tarafından karşılanmak koşuluyla yetenekli gençlerin kolejlerde okutulması,
- 2) Yelinlerin ve muhtaçların korunması ve yetiştirilmesi,
- 3 Bayındırlık işlerinin devlet tarafından hızla yapılması.
- 4) Herkesin sahip bulunduğu menkûl ve gayrimenkûl oranında vergi vermesi olarak özetlenebilir.

Vergi konusunda sadece vergi yükü ile ilgili olmayarak devletçe vergi yoluyla elde edilen gelirlerin hangi alanlarda kullanıldığı sorununa da önem vermiştir. Çünkü halk hem bu yüzden, hem de ödeme zamanının elverişli bulunmadığını ve devletin ihtiyacından fazla vergi aldığını görerek çekingen davranmaktadır. Bu durum da Petty'nin gözünden kaçmamıştır.

Petty kendi zamanında geçerli olan iki vergi usûlü hakkında eleştiriler yapmıştır.

— Birincisi, para tağşişi yolu ile olan vergi meselesiydi. Çünkü bu işlemin bütün ağırlığı, devlete kredi açanlarla sabit gelir sahibi kimselerin omuzuna yüklenmekteydi. Bu işlemin devletin gerilemeye yüz tuttuğu anlamına geldiğini ifade etmiştir.

— İkincisi tükelin sistemi dolayısıyla alınan vergi rejimiydi. Bu sistemi daha adil bulmaktadırlar. Çünkü herkesin yaptığı harcamalarında vergi ödemesi adalet ilkelerine uygundur.

Petty öteki tali vergilerden hiç birisini kabul etmemektedir⁽²³⁾.

22) Gonnard, a.g.e., 120.

23) Stadler, a.g.e., 174.

3 — CANTILLON (1680 - 1734)

a) Yaşamı :

Cantillon bazı yazarlarca Fransız kabul edilmektedir. Fakat yaşamının büyük bir kısmını Fransa'da geçirmesine rağmen aslen İrlandalı olması bakımından bir İngiliz merkantlisti olarak bu bölümde ele alınacaktır⁽²⁴⁾.

«Essai sur la nature du Commerce en générale - Ticaretin doğası konusunda bir deneme - » adlı eseri ölümünden bir kaç yıl sonra yayımlanmıştır. XIX. Yüzyılda W. Jevons bu eser üzerine büyük bir ilgi toplatmada başarılı olmuştur. Gerçekten bu tarihlerde Cantillon'un fikirlerinden bir çoğu Merkantilizme karşı ileri sürülen Fizyokrat görüşlere dayanarak oluşturmak üzere ele alınmış ve Jevons'un yaşadığı zamanlarda da son derece modern özelliğini korumuştur.

Fizyokrasinin tohumlarının atılmaya başlandığı sıralarda, bazı yazarlar «Krizohedonizm» ilkesinden bütününü ayrılarak, ekonomik sorunları daha bilimsel ve daha geniş açıdan incelemeye başlamışlardır⁽²⁵⁾.

b) Fikirleri :

aa — Değer Hakkındaki Görüşleri :

Cantillon'a göre iki çeşit değer vardır. Bunlardan birincisi malın özdeğeri «Valeur Intréenseque» dir ki üretiminde faktör olan toprak ve emeğin gerek miktar gerekse nitelik olarak ölçüsüdür. Yani o malın üretiminde kullanılan emek ve toprak, değerin ölçüsüdür.

İkincisi de «piyasa değeri» yani «valeur extrinseque» dir ki, arz ve talebe göre oluşur. Bu piyasa değeri «öz değer»in üstünde yahut altında olabilir. Fakat genel olarak çeşitli dalgalanmalara rağmen normal fiyata yaklaşır. Fakat bir çok engel ikisinin aynı noktada birleşmesine mani olur. Bu düşüncelerden ileride görüleceği gibi Ricardo ve bilhassa A. Smith geniş ölçüde yararlanmıştır.

bb — Faiz ve Sermaye Hakkındaki Fikirleri :

Cantillon'a göre, dolanımında bulunan paranın çoğalması fiyatları yükseltebilir. Fakat bu mutlaka faiz oranlarını yükselteceği

24) J. CONNEL, Büyük İktisatçıların Temel Doktrinleri, (Çev.), İstanbul, 1949, s. 27.

25) Deyon, a.g.e., s. 70.

anlamına gelmez. Borçlu ve alacaklıların durumu da faiz oranlarını etkiler. Çünkü o zamanlar faiz oranı borçlu ve alacaklıların sosyal ve iktisadi durumlarına göre belirleniyordu.

cc — Uluslararası Ticaret Hakkındaki Görüşleri :

Ülkede değerli maden çıkarılması yerine daha fazla mal ihraç ederek, değerli madenin yurda girmesini savanmaktadır. Fakat gene hiçbir devletin elverişli bir ticaret bilançosuna devanılı sahip olamayacağını da eklemektedir.

dd — Para Hakkındaki Fikirleri :

İncelemeleri daha çok dolanında bulunan para hacmi ve değişimleri üzerine dayanmaktadır. Enflasyon üzerine yaptığı derin incelemeler çok dikkat çekicidir. Enflasyon zamanındaki fiyat yükselmelerinin önemi üzerinde titizlikle durmuştur. Dolanındaki para miktarı ile fiyat yükselişleri arasındaki matematik oranlı fikrini de reddetmiştir⁽²⁶⁾.

4 — THOMAS MUN (1571 - 1641)

a) Yaşamı :

İngiliz tüccar ve iktisatçısıdır. Londra'lı bir manifaturacının oğlu olduğundan babasından da destek alarak çok küçük denecek yaşta ticaret hayatına atılmıştır. Bu yaşamında kendi kişisel gayretiyle birçok firma kurmuş ve bunlar sayesinde servet sahibi olmuştur. Servetini «Doğu Hint Kumpanyası» na yatırarak, adı geçen kumpanyanın yönetim kurulu üyeliğini yapmıştır.

Ekonomiye ait olan yazıları çoğunlukla «Doğu Hint Kumpanyası»nın ticarî amaçlarla ülkeden altın çıkarmakta olmasını haklı göstermek için yazılmış bulunmaktadır.

b) Fikirleri :

aa — İç ve Dış Ticaret Hakkındaki Fikirleri :

Mun'a göre refahı sağlamak için özellikle dış ticarete önem verilmelidir. Bunun için de şöyle demektedir : «Paramızı arttırmanın doğal yolu dış ticarettir. Bu konuda şu meseleye çok önem verilmelidir: Her yıl lükelliğimiz yabancı mallara karşılık, dışarıya daha çok mal satmalıyız. Aradaki bakiye ülkeye kıymetli maden olarak girmelidir»⁽²⁷⁾.

26) a.g.e., s. 70.

27) a.g.e., Mun'un «England Treasure by foreign Trade» isimli kitabından alın. s. 32-33.

Mun'a göre, ticaret İngiliz gemileriyle yapılmalıdır. Gerekli mal ve hammadde aracısız olarak kaynağından temin edilmelidir.

Gerçi Mun, hazinenin zenginleşmesi için ticaret bilançosunda aktif bir bakiye elde edilmesi gerektiğini söylemesine karşın öte yandan değerli madenlerin dışarıya çıkmasına da sağlık vermiştir. Bu konudaki örneği de meşhurdur: «Toprağa tohum atan çiftçi, sadece ekim zamanını düşünürse mevcut tahılını ziyan etmiş sayılır, fakat hasat zamanı da gözönünde tutulursa hareketinde isabetli olduğu kolayca anlaşılabilir» (28). Böylece Mun zamanından çok önce, yabancı ülkelere yapılan sermaye yatırımlarının faydalılığına dikkati çekmeyi başarmıştır.

bb — Fiyat Hakkındaki Görüşleri :

Mun, fiyat hareketlerinin iktisadî olaylara bağlanmadan sert önlemlere başvurarak önüne geçilebileceğini iddia etmiştir.

İngiltere'nin tekeli altında bulunan malların fiyatları müşterilerin satın almaktan vazgeçemeyeceği bir düzeyde tutulmalıdır. Rakip satıcıları olan malların fiyatları da düşük düzeyde olmalıdır.

cc — Para Hakkındaki Fikirleri :

Devletin varlığını sürdürmesi, Merkantilistlerce para ve madden stokuna dayandırılmasında görülmüyordu. Mun'da aynı fikirlerde olmakla birlikte paranın miktarının ihracat ve ithalât karşılaştırmasıyla belirlenmesi gerektiğini öne sürmekteydi. Ona göre ticarî işlemlerde halkın elinde ancak kullanacağı kadar para bırakılmalıdır.

5 — JOHN LOCKE (1632 - 1704)

a). Yaşamı :

Büyük İngiliz filozofudur. Arazi sahibi olan bir avukatın oğluydu. Liberal esaslara dayanan ilk bilgilerini babasından almıştır. Resmi okulların öğretilerinden memnun kalmayarak Oxford'a girmiş sonra gene aynı yere hoca olarak atanmıştır. Daha sonraları eczacılık mesleğiyle ilgilenmiştir. Nihayet politikaya da atılmış, fakat muhâlifleri şiddetlenince Hollanda'ya kaçmak zorunda kalmıştır. Yıllarca süren sürgün yaşamı boyunca aralıksız bilimsel çalışmalarda bulunmuştur.

28) a.g.e., 33.

İktidarın değişmesi üzerine yeniden ülkesine dönmüş, yayınladığı eserler kendisine uluslararası bir ün kazandırmıştır. Nihayet taşrada bir çiftliğe çekilerek bilimsel çalışmalarını ölünceye kadar burada sürdürmüştür.

b) *Fikirleri :*

aa — *Değer Hakkındaki Fikirleri :*

Petty değerini toprak ve emek tarafından yaratıldığını iddia ederken onun karşısı Locke değeri, emeğin yarattığını savunmuştur. Çünkü arazi, ancak üzerinde emek sarfedilirse değerli olur. Sermaye ise alet ve teçhizat, halinde birikmiş emekten oluşmaktadır. İleride görüleceği üzere bu fikirler Ricardo ve Sosyalist yazarlar tarafından yeniden ele alınacaktır.

Locke'a göre kısa dönemde arz ve talep fiyatı belirlediğinden değerini gerçek olarak belirlenmesine engeldirler. Fakat uzun dönem ele alındığında emek ki değeri belirleyecektir (29).

bb — *Faiz Hakkındaki Görüşleri :*

Bir ülkede faiz oranının dolanımında bulunan paranın oranına göre ortaya çıkacağını ifade etmektedir.

cc — *Para Hakkındaki Kuramı :*

Miktar kuramını ilk kez bilimsel bir biçimde Locke formüle etmiştir. Paranın dolanım hızı üzerinde önemle durarak birikimin etkilerinden söz etmiştir.

Locke göre paranın değeri, ticari değerinden çok, salt, herkesin bu parayla alabileceği malın değerine göre ölçülmelidir. Yani paranın değeri para ile satın alınabilecek malın değerinden belli olur (30).

İddiasına göre, para miktarı sabit kaldığı sürece, fiyatlardaki herhangi bir değişiklik, arz ve talebin dalgalanmasından ileri gelmektedir. Oysa para miktarı değişmiş, buna karşılık ticari faaliyetler aynı kalmış ise, fiyatlardaki değişiklikleri doğrudan doğruya para miktarındaki değişikliklerde aramak gereklidir.

Locke paranın iki çeşit değerinden söz etmektedir :

— *Kullanım değeri :* Faiz oranı ile ifade edilen değerdir.

— *Mübadele değeri :* Para miktarı ile piyasada bulunan bütün malların miktarı arasındaki oranla ortaya çıkan değerdir (31).

29) Deyon. a.g.e., s. 68.

30) a.g.e., s. 68.

31) Gonnard, a.g.e., s. 68.

D — ALMANYA'DA :

1 — J.H.G. VON JUSTI (1720 - 1771)

a) Yaşamı :

İlk Alman merkantilistlerindendir. Yaşamı sürekli devlet hizmetlerinde çalışmakla geçtiğinden özellikle devletin ticaret hayatında oynadığı rol ile ilgilenmiştir. Vergi hakkındaki derin incelemeleri A. Smith'e kaynak olmuştur.

b) Fikirleri :

İktisadi düşünce bakımından, birşeyler getirmemekle birlikte malî konulardaki görüşleri ilginçtir.

Ulusal servetle parayı aynı şey olarak kabûl etmiştir. Öte yandan ekonominin gelişmesi için nüfus çoğalmasının gerekli olduğunu da ifade etmektedir.

2 — PHILLIPPE W. VON HORNECK (1638 - 1713)

a) Yaşamı :

Merkantilist ekonomi doktrininin Avusturya'lı taraftarıdır. Fakat kendisi Almanya'da doğmuştur. Ömrünün uzun dönemini Viyana'da geçirmiş, Avusturya'yı Avrupalıların başta gelen devleti yapacağına inandığı endüstriyel gelişme programının açıklamasını yapmıştır.

b) Fikirleri :

Horning'e göre ülkeyi güçlü kılmak için ulusal servet ve büyük bir nüfus gereklidir. Ona göre ulusal servet, değerli maden stokları ile yaşamın sürdürülmesi için zorunlu mallardan oluşan stoklardır. Millî serveti ele alırken daima, öteki devletlerin servetiyle karşılaştırmıştır⁽³²⁾.

32) Doyle. a.g.e., s. 51-52.

2. YENİ - MERKANTİLİZM

Merkantilizm, blindiği gibi üçyüz yıl sürdükten sonra yerini liberal okula bırakmıştır. Fakat XX. yüzyılda iki dünya savaşı arasında liberalizm yanında yeni bir merkantilist akım kendini göstermiştir. 1920 ile 1930 yılları arasında 10 yıllık aradan sonra ekonomik krizler ve 2. dünya savaşı hazırlıkları birçok devleti eski merkantillistlerin düşünce ve yöntemlerini andıran temellere dayanan bir ekonomi politikası izlemesine yöneltmiştir.

Birçok ülkede altın stoklarının arttırılması, kambiyo, kota gibi hususlarda himayeci önlemlerin alınması, altın karşısında uluslar arasındaki rekâbetler ve merkezi devlet fikirlerinin yayılması bu önlemlerden sayılabilir⁽³³⁾.

1 — ESKİ VE YENİ MERKANTİLİZMİN ORTAK NOKTALARI :

a) Her iki merkantilizmde bir tür ekonomi politikası amacı göze çarpmaktadır. Ekonomi politikası çerçevesi içindeki erekler ve bunlara ulaşmak için kullanılan araçlar aynıdır. Örneğin ekonomi politikasının milliyetçi ve himayeci amaçlarında kullanılan araçlar devlet kudret ve nüfusu ve de ordulardır.

b) Her iki merkantilizmde de koyu bir devletçilik anlayışı göze çarpmaktadır. Bu modern devletçiliğin getirdiği önlemler, merkantilist önlemleri yansıtmaktadır.

c) Bu devirde merkeziyetçi görüş gene önem kazanmış, tıpkı merkantilist devirde olduğu gibi modern devlet görüş ve programlarında otarşi akımı yeniden doğmuştur.

d) Nüfus problemlerinde de aynı görüşleri savunmuşlardır. Nüfusun mümkün olduğu kadar artması savunulmuş «büyük nüfus» kavramı her iki devirde de komşu devletlerin nüfusu ile karşılaştırılmıştır⁽³⁴⁾.

33) Yalçın, a.g.e., s. 142-143.

34) a.g.e., 143.

II — ESKİ VE YENİ MERKANTİLİZMİ AYIRDEDİCİ NOKTALAR :

a) Merkantilizmde o devrin gereklerinden dolayı tarım bir kenara bırakılmış ilkel durumda bulunan ticaret ve sanayinin geliştirilmesiyle ekonomiye dinamizm aşılanmak istenmiştir. Neo-merkantilistler ise sanayi ve ticaret hayatı gelişmiş bulunduğundan daha çok tarımın gelişmesiyle ilgili konularla ilgilenmişlerdir.

b) Merkantilistler, nüfus arttırma politikası çerçevesinde ülke kapılarını göçmenlere açmışlardır. Yeni akım ırkçılık problemleri üzerinde titizlikle durduğundan göçlerin önüne geçmeye çalışılmıştır.

c) Merkantilistler, altın ve gümüşe abartılı bir biçimde önem vermişlerdir. Yeni akımda ise sıkı bir kredi ve döviz kontrolü ile birlikte kâğıt para etalonunun, altın etalonuna tercihi savunulmuştur⁽³⁵⁾.

35) 1929 buhranından sonra, otarşının hedeflenmesi ve savaş hazırlıkları, piyasa mekanizmasının bir kenara itilerek Devlet müdahaleciliğine dönüşü, Keynes bile alkışlamıştır. Deyon, a.g.e., s. 87.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İKTİSADİ DÜŞÜNCE TARİHİNDE BİLİMSEL DÖNEM

1. FİZYOKRASİ (Tarımcı Liberalizm xvii. y.y.)

I — GİRİŞ :

Fizyokratlar, ekonomik anlayışı, ve ekonomik yaşayışı belirleyen koşulları bir bütün içinde ele almışlardır. Gerçekten fizyokratlarla birlikte ekonomik yaşayışın yanında sosyal düşünüşle de büyük gelişmeler olmuştur.

II — FİZYOKRASİYİ HAZIRLAYAN KOŞULLAR :

İktisadi düşünce tarihinde modern anlamda ilk ekol Fransa'da kurulmuştur. Bu bakımdan XVIII. yüzyılın ikinci devresinden itibaren başlayan fikir akımlarının açıklanabilmesi için Fransa'nın o devirdeki iktisat tarihine bir göz atmak gerekmektedir.

XVIII. yüzyılın ilk yıllarında, merkantilizmin getirdiği endüstri yaşamı Fransa'da durgun haldedir. Savaşlar nedeniyle nüfus azalmakta, ulaştırma hizmetlerindeki zorluklar da ticaretin gelişmesine engel olmaktadır. Tarım gerileme halinde olup bu durumun yarattığı sonuç da köylü ve çiftçi sınıfını perişan hale getirmişti.

Merkantilistler bireyi bir kenara iterek Devlet kavramı ile uğraşmışlar ve bu kurumu yerleştirmişlerdir. Bu bakımdan devlet kurulduğundan artık bireylerle uğraşmak zamanı geldiği bu dönemde düşünce tarihinde kendini hissettirmiştir.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren nüfus çoğalmaları endüstri ve ticaretin yeniden dinamizmi kazanması ekonomik gelişme yönünden elverişli koşulların doğmasına neden olmuştur.

İşte bu koşulların ışığı altında bireyciliğe dayanan ve birey ihtiyaçlarını ön plana alan bir iktisadi mekanizmanın kurulması mümkün olmuştur.

III — FİZYOKRASI İLE MERKANTİLİZM ARASINDAKİ AYKIRILIKLAR :

- Fizyokratlar ekonomik yaşayış ve sürecini sistematik bir biçimde tahlil ve izah etmişlerdir. Fizyokratlar ekonomik olayları objektif bir tahlil içinde açıklamak istemişlerdir.
- Doktrinleri bakımından da farklılıklar göstermektedir. Fizyokratlar, merkantilizmin himayeci önlemlerini şiddetle eleştirmişlerdir. Fizyokratlar bireysel himayecilikten hareket ederlerken merkantilistler devlet himayeciliğini savunmuşlardır. Merkantilizmin endüstriyel sistemine karşılık fizyokratların sisteminde tarım ön plandadır (1).

IV — FİZYOKRASİNİN GETİRDİĞİ TEMEL DÜŞÜNCELER :

A DOĞAL DÜZEN FİKRİ :

Fizyokrazi «physiocratie» etimolojik olarak zaten doğal düzen : gerçek = Doğa = Hakim olmak anlamına başka bir ifade ile Doğa kudreti anlamına gelmektedir. Bir kısım yazarlara göre bu adın Dr. Quesnay, diğerlerine göre de Dupont De Nemours tarafından verildiği iddia edilmektedir.

Fizyokratlar doğanın, delayisiyle toprak ve tarımın büyük önemine inanıyorlar ve toprağı tek üretim unsuru olarak kabul ediyorlardı. Nihayet bunun bir sonucu olarak, bütün ekonomik ve sosyal yaşayışa hakim olan bir dizi doğal kanunların varlığını ileri sürüyorlardı. Bu doğal düzen insanın eseri olmayıp bütün doğanın yaratıcısı olan «İlâhi Kudret»in eseridir.

Bilimsel kanunların bütünü biçiminde ifade edileceğine göre doğal kanunlar görüşü benimsenmedikçe iktisat problemlerini çözecek bir iktisat biliminin varlığından bahsedilemez. Fizyok-

1) Fizyokratlar, düşüncelerini açıklarken, mülcerret yöntemden yararlanmışlardır. Gerçekten, 3.5 yüzyıl boyunca Merkantilist Politika, ekonominin görüntüsünü karmakarışık yapmıştı. Bu bakımdan, fizyokratların bu tutumları bir tepki olarak kabul edilebilir.

rallar doğal düzenden daha iyi bir düzenin de varlığını kabûl etmemektedirler.

Fizyokratlar (Dr. Quesnay) kanunları iki kısma ayırmaktaydılar :

- 1) *Fizikî Kanunlar* : İnsanlar için en elverişli koşulları sağlayacak biçimde kurulmuş olup, doğa düzenindeki bütün doğal olayları ilgilendirmektedir.
- 2) *Moral Kanunlar* : İnsanlar için en elverişli olanı sağlayacak şekilde kurulmuş olan, bir maddî düzen içinde bulunan, insanların davranışlarını düzenleyen ve bütün sosyal olayları içine alan kanunlardır⁽¹⁾.

B --- FİZYOKRATLARIN NET HASILA FİKRİ :

Fransa'da o dönemde iktisat politikasının temeli tarıma dayanmaktaydı. Halkın özellikle yiyecek ihtiyaçlarının mümkün ölçülerde karşılanması ana amaç idi. Doğanın verdiği nimetler başta tarım olmak üzere öteki sınıfların da refahı için kullanılmalıydı. Bu dönemde çiftçilerin durumu gayet bozuk olup toprağa sahip çiftçiye genellikle rastlanmıyordu. Bu yüzden çiftçilerin ekonomik ve sosyal durumları bozuk olup istenilen randıman sağlanamıyordu. Bu gelişmelerin ışığı altında fizyokratlar net hasıla fikirlerini ortaya attılar.

Fizyokratlara göre toprağın işlenmesi ve tek iktisadî faaliyet tarımdır. Çünkü tarım üretkendir. İşte bu fikir bundan sonra bütün iktisatçıların dikkatini çekecektir.

Her üretim maddenin şekil değiştirmesinden ibarettir. Bazı maddelerin kullanılmasıyla ki öteki yeni malların elde edilmesi mümkündür. Fizyokratlar burdan şu sonuca ulaşmaktadırlar : Hakiki mal fazlası «Surplus» yani bütün harcamalar yapıldıktan sonra elde kalan fazlalık --hasıla-- tarımla elde edilebilmektedir⁽²⁾. Bu net hasıla ilk bakıştan anlaşılabilceği gibi bir değer fazlası değil, madde fazlasıdır⁽³⁾. Onlara göre bu madde fazlasını ulusal serveti de arttıracaktır. Böylece üretken olmayan sınıflar da bu üretken sınıfın yarattığı madde fazlalarından faydalanacaktır.

Fizyokratlar tarım sınıfı dışında kalanları üretken olmayan-

2) Süleyman Barda, Ekonomik Doktrinler ve Sistemler, İst. 1986, s. 23.

3) Marx'da bu değer fazlası olarak görülecektir.

4) Şükrü Baban, İktisadi Meslekler, İstanbul, 1934, s. 58.

lar biçiminde lanıunlamalarına rağmen ekonomiye katkı bakımından faydalarını da inkâr etmemektedir. Fakat faydalı olmanın her zaman üretken olmak anlamına gelmediğini de eklemektedirler. Bunların en büyük faydaları net hasılanın el değıştirmesini kolaylaştırmalarıdır.

C — FİZYOKRATLARDA DEĞER FİKRİ :

Yukarki satırlarda görüldüğü gibi, fizyokratlar üretime büyük öncm vermişler ve ekonomide değer yaratan faaliyet olarak da tarımsal üretimi benimsemişlerdir. O halde değerin kaynağında doğa unsuru bulunmaktadır.

Fzyokratlar genellikle değeri maliyete dayandırmaya çalışmışlardır. Şöyle ki, belirli bir piyasada mamûl bir maddenin değeri, bir yandan oluştuğu hammaddenin değerine, öte yandan da o maddenin işlenmesine ve nakline ayrılan amaç ve emekten doğmaktadır. Şu halde ilk unsur doğadan elde edilen hammaddedir, sonra arz ve talebe göre değer kazanmaktadır ve buna da onu işleyen tamamlayıcı faaliyetlerin değerleri eklenmektedir (5).

D — EKONOMİK TABLO FİKRİ :

Konuya girmeden önce fizyokratların sosyal sınıf anlayışlarını kısaca gözden geçirmek lâzımdır.

1 — Sosyal Sınıflar :

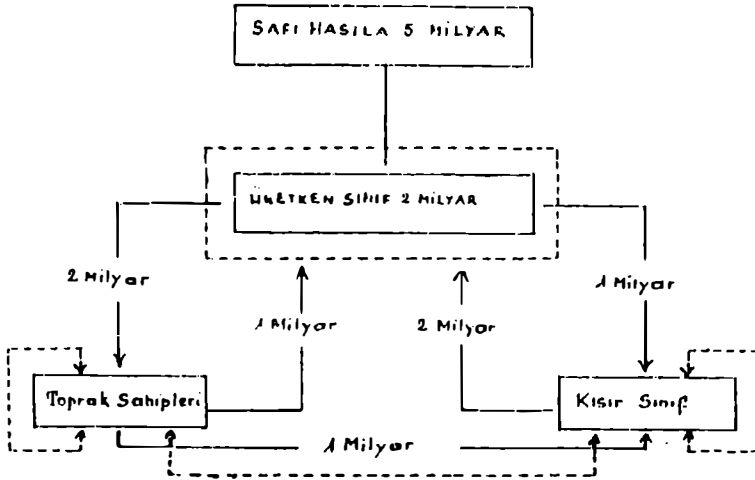
Genel olarak fizyokratlar toplum içinde iki sınıfın varlığını kabûl etmektedirler :

- 1) *Üretken Sınıf* : (Classe Productive) : Bu sınıfta çiftçiler yani tarımla uğraşanlar bulunmaktadır.
- 2) *Kısır (Verimsiz) Sınıf* : (Classe Stérile) : Bu sınıfta da işçiler, sanat erbabı ve genellikle tüccarlar yer almaktadır.

Burada dikkati çeken bir nokta da hükümdarlar arazi sahiplerini kısır sınıfa sokmayıp, malikâne sahipleri sınıfına sokmalarıdır. Bunlar bölüşümde en önemli yeri tutmaktadırlar. Bu durumun nedenlerini fizyokratların içinde bulundukları rejim itibarıyla oldukça muhafazakâr davranmalarında ve bireyci mülkiyete gerekli önemi vermelerinde aramak lâzımdır. Doğal olarak bu noktalarda fizyokratların düşünceleri çelişkilidir. Gerçekten bu durumda net hasıla toprak avanslarıyla elde edilmiş olacağından onun «doğanın» bir hediyesi» olduğundan bahsetmek yanlış olacaktır.

5) BARDA, a.g.e., s. 23.

2 — Servetlerin Devri :

Üretimin kaynağı doğa dolayısıyla tarımı olduğundan hareket noktası olarak üretken sınıfı ele almak gereklidir. Yukarıdaki tabloya dayanarak dolaşım şöyle bir seyir izlemektedir.

Varsayalım ki üretken sınıf o devre içinde 5 milyarlık net bir hasıla elde etmiş olsun. 5 milyarın 2 milyarı döner sermaye olarak çiftçide kalacaktır. Geriye kalan 3 milyardan 2 milyarı toprak rantı veya kirası adı altında toprak sahiplerine ödenecektir. Son 1 milyar da kısr sınıfa ihtiyaçlarının karşılığı olmak üzere ödenecektir.

Toprak sahiplerinin elinde üretken sınıftan gelen 2 milyar vardır. Bunun 1 milyarı gıda maddelerinde kullanılmak üzere yeniden üretken sınıfa döner. 1 milyar da gene çeşitli ihtiyaçlarını karşılanması için kısr sınıfa geçer

Kısr sınıfa gelince, 1 milyar üretken sınıftan 1 milyar da toprak sahipleri taleplerinden oluşan 2 milyara sahiptirler. Bunlar gıda.. vs gibi zorunlu ihtiyaçları için bu 2 milyarı üretken sınıfa öderler.

Sonuçta üretken sınıfın ödediği 3 milyar yeniden geri döner. Dr. Quesnay'ın fidesiyle dolaşım sona erdiği zaman, üretken sınıf elde edilen ürünün tümünü ifade eden 5 milyara yeniden sahip olacaktır (6).

6) Baban, a.g.e., s. 62-64. Yukarıdaki tablo kuşkusuz bu kadar basit değildir. Gerçekte iki tür dolaşım söz konusudur; bunlardan biri küçük, yukarıda çizileni de büyük dolaşım. Küçük dolaşım, salt toprak sahipleriyle, üretken sınıf arasında olanıdır.

3 — İktisadi Tablodan Çıkarılan Sonuçlar :

a) Ticaret ve sanatın üretken olmayan bir sınıf olmasına rağmen malların dolaşımını kolaylaştırdığından serbest olması fikri benimsenmiştir.

b) Merkantilistlerce servet = Para formülü önemini kaybetmiş, yerini sadece paranın bir mübadele aracı olduğu fikrine bırakmıştır.

c) Toprağın işletilmesi ve üretim yapılması için, sermayenin toprak sahipleri tarafından üretken sınıfa verilen bir avans olması itibarıyla toprak sahiplerinin üretim faaliyetlerinde belirli bir önemi olduğundan parazit bir sınıf gibi kabul edilmesi yanlış olduğu ifade edilmiştir.

d) Ödünç alınan para tarım işlerinde kullanılacaksa, verimli bir sahaya yatırılmış olduğundan, alınacak faizin meşru olması normaldir. Fakat üretken olmayan sınıfa ödenen faiz, herhangi bir hasıla yaratmadığından meşru değildir.

e) Tek verig sistemi ve verginin yansıması problemleri ortaya çıkmıştır.

f) Merkantilizmin tarım ürünleri hakkında uygulanan politikasının tam tersi bir politika güdülmüş ve özellikle buğday fiyatlarının yükselmesi ve ticaretin serbest bırakılması mümkün olmuştur.

E — FİZYOKRATLARIN ÜCRET - KAPİTAL VE FAİZ HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ :

1 — Ücret :

Fizyokratlar ücret konusuna pek eğilmemişler, bu konuda düşüncelerini geliştirinmemişlerdir. Kısaca, onlara göre emeğin karşılığı olan ücretin, ancak bir işçinin geçimini sağlayacağı düşük bir düzeyde olması gereğine inandıkları ifade edilebilir.

2 — Sermaye ve Faiz :

Ekonomik tablonun sonuçları kısmında da açıklandığı gibi, fizyokratlar sermayenin ancak tarımsal yatırımlarda kullanılmasını öngörüyorlardı. Bu şekilde elde edilecek faiz fiyatının meşruluğunu savunuyorlardı.

Bu dönemde rantiyelerin faiz gelirleri devletin çıkarıldığı istikraz tahvilleriyle elde ediliyordu. Bu bakımdan faiz oranına devletin müdahalesini gerekli görmüşlerdir.

Sanayi ve ticaret faaliyetlerine ayrılan sermayelerin faizlerine gelince, bu konuda fizyokratlar değişik düşünceye sahiptirler. Bu faaliyetlerde faiz haddinin düşüklüğü çok miktarda sermaye birikiminin bir sonucu olduğu kabul ediliyordu. Bu durum tarımsal faaliyetlerin aleyhine bir gelişme olduğu sonucunu doğurmaktadır. Çünkü tarımda üretim için ödünç sermaye talebine gerek görülmeyeceğinden düşük bir faiz oranının faydası dokunmayacağı gibi, endüstri ve ticaret alanlarında da güçlü sermaye akımı sonucunda tarımsal ürünlere karşı talep azalacak, böylece tarımsal ürünlerin fiyatları düşecektir.

F --- FİZYOKRATLARDA TEK VERGİ FİKRİ :

Yukarıda açıklandığı üzere fizyokratlar tarımsal faaliyetin bir artık yarattığı fikrini benimsemişlerdir. Tarım safi hasıla veren ve «artık» oluşturan bir faaliyet olduğuna göre verginin de ancak tarımsal faaliyetlerden alınması öngörülmektedir. Çiftçilerden başka hiç bir sınıf fazla temin edemeyeceğinden bunlardan vergi almak yerinde olmayacaktır. Bunlara göre tek vergi alınırken safi hasıla ile uyumlu bir oran ve toprakların nitelikleri gözönünde tutulmalıdır⁽⁷⁾.

G --- FİZYOKRATLARIN TİCARET HAKKINDAKİ FİKİRLERİ :

Endüstriyel faaliyetler üretken olmamalarına karşın bu faaliyetlerin tarımsal ürünlerden faydalanılmasını gerektirdiğinden dolaylı olarak faydalıdır.

Ticari faaliyetlere ise aynı biçimde bakılmamalıdır. Çünkü ticari faaliyetlerin neden olacağı nakliye gibi harcamalar tarımsal üretimin sırtından yapılacağından ulusal ekonomi için zararlı olmaktadır.

Ticaretin bu şekilde bütünüyle üretken olmayan bir kesim olarak kabul edilmesine karşın fizyokratlar gene de yasaklanması konusunda açık bir şey söylememektedirler. Çünkü bütün köllülüğüne karşın tarımın yararına olduğu sürece ticaret ekonomik bakımdan faydalı kabul edilmektedir⁽⁸⁾.

7) Tek vergi konusunda, fizyokratlar o dönemde, eleştirilmişlerdi. Eleştiricilere göre, devlet bu kadar düşük bir vergi ile görevini yapamaz, oysa fizyokratlar, devletin zaten ekonomik yaşamdaki etkinliğinin enaz düzeyde bulunmasını savunmaktadırlar. Bu bakımdan tek vergi meselesinde, ısrar etmişlerdir, ayrıca bkz. a.g.e., s. 78-79.

8) a.g.e., s. 72.

V — FİZYOKRAT FİKİR ADAMLARI :

A — Dr. QUESNAY, FRANÇOİS (1694 - 1774)

1 — Yaşamı :

Küçük arazi sahibi bir Fransız avukatının oğludur. Tıp tahsilini bitirdikten sonra Mm. Pompadour'un özel doktoru olmuş, fakat saray ihtişamının ve entrikalarının dışında kalmasını bilmiştir. Kendisi boş zamanlarında ekonomi bilimiyle yakından ilgilenmiş, bu arada çeşitli tıbbî eserler de vermiştir. 1758 yılında tanınmış eseri «Tableau Economique» ile iktisadi doktrin tarihine girmeyi başarmıştır. 1860'da yayınladığı son eserinde de ilk fikirlerini biraz daha açıklığa kavuşturmuştur. Quesnay, ilgine fikirlerinin etkisiyle fizyokratların kurucusu olarak kabul edilmiştir.

2 --- Fikirleri :

a — SERVET HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ :

Servet bir ülkenin biriktirebildiği para miktarından değil, insanların ihtiyaçlarını temin için kullanılabilecek ilkel maddelerin miktarı ile oluşmaktadır. Bir toplumun servetindeki artış, tarımsal ürünler ile maden ocaklarından çıkartılan cevherlerin, kendi üretim maliyetlerine göre ifade ettikleri değer fazlasından ibarettir. Serbest meslekler saydaltı olmalarına karşın kısırdırlar, çünkü kârlarını kendi yarattıkları servetten değil, ham madde üreticilerinin meydana getirdikleri hasıladan alırlar.

b — DOĞAL DÜZEN FİKRİ :

Quesnay insanlar için mevcut olan düzenden daha yararlı bir düzenin varlığına inanmamaktaydı. O, doğal düzeni sağlamak için, bireylerin minimum emekle maksimum ürünü elde etmesini söylüyordu. Ona göre düzenin temel taşlarından en önemlisi de özel mülkiyetin varlığıdır. Özel mülkiyetin savunulması ile top-rağa verilen önem birbirini tamamlamaktadır.

c -- SERVET VE GELİRİN DAĞILIŞI - EKONOMİK DOLAŞIM- :

Quesnay'ın bu konudaki fikirleri yukardaki kısımlarda ayrıntılı bir biçimde açıklamış bulunmaktadır. Ancak Quesnay'ın söz konusu fikirlerinin pratik yaşama uygulanamadığı da belirtil-

melidir. Fakat servetin dağılımı konusunda kendisinden sonra gelecek iktisatçılara yol gösterdiği kuşkusuzdur.

d — TEK VERGİ HAKKINDA :

Dr. Quesnay'e göre, üretken sınıftan alınacak verginin oranını tarımsal faaliyetlerden elde edilecek toplam gelirlerin yaklaşık %30 u oranında olmalıdır (9).

B — MİRABEAU, VİCTOR RİQUET (1715 - 1789)

Ünlü Fransız siyaset adamı Mirabeau'nun babasıdır. Fizyokratlara başkanlık etmiş ve fikirlerinin belli başlı savunucusu olmuştur (10).

1756 - 1766 yılları arasında yayımladığı bir eserinde, tablo biçiminde dengeli bir ekonomide servet dolaşımının zaman, zaman nasıl aksadığını açıklamış, bu yoldan da ekonomik krizler hakkında ilk bilgileri vermiştir.

Fizyokrasiyi sistemleştirdiği «tarımsal felsefe - Kır felsefesi» adlı kitabından başka «Vergi Kuramı» adlı kitabıyla da «tek vergi»nin açıklamasını yapmıştır.

C — DUPONT DE NEMOURS (1739 - 1817)

1 — Yaşamı :

Kendisinin de arasında bulunduğu çok sayıda Fransız iktisatçısının isimleri haline gelen Fizyokrasi deyimini ilk ortaya atan iktisatçıdır. 1739'da Paris'te doğmuştur. Quesnay gibi o da tıp tahsili yapmasına karşın, ekonomik problemlerle yakından ilgilenmiştir. İktisat kuramlarının açıklanmasında baş rolü oynayarak fizyokratlara büyük hizmetlerde bulunmuştur.

Ömrünün büyük bir kısmını kamu hizmetlerinde geçirmiştir. Fransız ihtilâlinde sonra, bir aralık kurucu meclis başkanı olmuş, hayatını, iki defa firar ederek ölümden kurtarmıştır. Bu arada bir aralık hapse de atılmış, giyotinden zor kurtulmuştur. Bir başka seferinde Amerika'ya kaçmış, fakat yeniden Fransa'ya dönmüştür. 1815'de hükümdarın yeniden tahta çıkmasına kadar politikada faal bir rol oynamış bu tarihten sonra Amerika'ya giderek orada barut fabrikası kurmuş olan kardeşiyle çalışmaya başlamış ve orada ölmüştür.

9) a.g.e., s. 77.

10) Denis, a.g.e., s. 181.

2 — Fikirleri :

Fizyokراسیي »doğal düzen bilimi» biçiminde tanımlamıştır. Evren ve insanları yöneten doğal kanunların varlığına inanmaktadır. Hayatta güvenliğe sahip olabilmek için bu kanunları keşfedip onlara uymak gerekliliğine inanmakta ve bunun sonucu olarak da doğanın tek servet kaynağı olduğunu kabul etmekteydi.

Nemours'un düşüncesine göre tarımda özel mülkiyet rejimi, dahili ve harici ticari ilişkilerde tam bir mübadele serbesliği gibi müesseseleri kazanmak için tek vergi sistemi benimsenmelidir.

D — LE MERCIER DE LA RIVIERE (1720 - 1783)

Fizyokrasinin yayılmasında ve tanınmasında çok önemli rol oynamıştır. En önemli eseri 1767'de yayınladığı «Doğal Düzen» dir. Bireysel haklarla ekonomik hürriyetin savunmasını yapmıştır.

E — TURGOT, ANNE ROBERT JACQUES (1727 - 1781)

1 — Yaşamı :

Devlet adamı ve aynı zamanda iktisatçısıdır. Fizyokratlar adı ile anılan Fransız iktisatçıları grubunun kuşkusuz Quesnay ile birlikte en çok tanınandır. Kendisi Normandiya'lı bir tacirin oğludur. Rahip olmak hevesiyle tahsil yapmış, Sorbonne'da da ihtisasını tamamlamıştır. İlk yazıları dini ve edebi konularda olmuş. 1750 tarihinde de dini hizmetlerden istifa ederek politika hayatına atılmıştır. O sıralarda Fransız hükümetinin ticari işlerle ilgili bölümünde çalışmakta olan Quesnay'ın yardımıyla bütün Fransa'yı dolaşmış, Voltaire, Dupont gibi yazarlarla tanışma fırsatını eline geçirmiştir.

Turgot bir yandan bilimsel çalışına ve görevlerde bulunurken öte yandan da Fransa'nın en fakir ve fakat en ağır vergilere tabi bölgesinde ticaret müdürlüğü görevinde bulunmuştur. Turgot bu sırada, Fizyokrasi okulunun ekonomik kuramlarını ve özellikle bunlardan vergilere ait olanları uygulama girişiminde bulunmuştur. Aldığı önlemler sayesinde, halkın ekonomik durumunu düzenlemiştir.

Başarıları kısa zamanda dikkati çekmiş, Maliye Bakanlığına getirilmiştir. Fransa'da bu sırada mali durumun gayet bozuk

olmasına karşın vergi sistemlerini yeni temellere göre hazırlamış, sistemli bir devlet bütçesi yapmış, idari harcamalarda tasarrufu sağlamış ve ülkenin mali yapısına istikrar getirmede başarılı olmuştur.

Turgot bu başarılarına rağmen egemen sınıfın düşmanlığını kazanmış ve 1776'da istifa etmek zorunda kalmıştır. Turgot bundan sonra bir çiftliğe kapanarak, ömrünün geri kalan kısmını bilimsel ve ebedî çalışmalarıyla tamamlayarak 1781'de ölmüştür.

2 — Fikirleri :

Turgot, değeri fayda unsuruna dayandırmıştır. Turgot değeri yaratan bir kaç unsurun varlığına inanmakla birlikte bunların arasından bireyin ihtiyacını, yani mala atfettiği önemi temel almıştır. Fayda subjektif olarak bireyden ötekine ve zamandan zamana değişmektedir.

Piyasa fiyatı konusunda arz ve talebin önemini kavramış alıcılarla satıcıların isteklerinin karşılaşmasından ortalama bir fiyatın belirlenebileceğini ileri sürmüştür (1).

Turgot'ya göre endüstri işçilerine ancak yaşamalarını sürdürebilecekleri bir miktarda ücret verildiğini ifade ederek böyle bir sınırlamanın tarımsal ücretlerde söz konusu olmadığını söylemektedir. Onun düşüncesine göre böyle bir durumun ortaya çıkmasının en önemli nedeni endüstri işçileri arasındaki rekabetin varlığıdır.

Turgot, gittikçe çoğalan menkûl kıymetlerin daha evvelce temin edilen irat ve temettülden doğduğunu iddia etmektedir. Tasarruf miktarındaki artışlar faiz oranını düşürebilir demektedir.

VI — FİZYOKRASİYE YAPILAN ELEŞTİRİLER :

Fizyokrazi sistemi yukarıdaki satırlardan da anlaşılacağı üzere bir çok haklı eleştiriyi karşılaşmıştır. Bu eleştiriler 4 grupta ele alınabilir.

1) Turgot aynı zamanda, sözünü ettiği değer de ancak doğadan kaynaklandığını ileri sürmektedir. Barda, a.g.e., s. 23-24.

- 1) Daha önce de belirtildiği gibi mülkiyet, doğal düzenin ana unsurunu oluşturuyordu. Bu konudaki itirazların ağırlığı, mülkiyetin sağladığı fayda bakımından toplum tarafından benimsenen bir kurum olduğu düşüncesinde toplanıyordu.
- 2) Fizyokratlara göre tarımın aksine sanat ve ticaret kısır faaliyetlerden sayılıyordu. İtirazlar bu görüşe de karşı olmuş ve bu gibi faaliyetlerin menkûl serveti yaratılığın- dan faydalı olduğu iddia edilmiştir (¹²).
- 3) Madem doğal bir düzen vardır, şu halde faizin sınırlandırılması yanlıştır. Çünkü beşeri hürriyet ve doğal düzen kavramı içinde faiz arz ve talebe göre kendiliğinden normal bir biçimde oluşacaktır.
- 4) Fizyokratlar önce de söylendiği gibi monarşik idareler hakkında önemli fikir ileri sürmemişler bu idareleri benimsemişlerdir. İtirazlarda bu noktaya da değinilmiş ve mülkiyet için mutlaka monarşik bir rejimin gerekli olmadığı ifade edilmiştir.

VII — FİZYOKRASİYİ BENİMSEMEYENLER :

A — MABLY (1709-1785)

Filozof, tarihçi ve rahip olan Mably fizyokrasiye karşı en ciddi ve şiddetli itirazları yapmış ve bunları «Doutes proposés aux philosophes économistes sur l'ordre naturel» -iktisatçı filozoflara doğal düzen hakkında ileri sürülen kuşku- adlı kitabında toplamıştır.

Mably de doğal düzenin varlığına inanmaktaydı. Fakat o daha çok toprak mülkiyetine bu kadar önem verilmesine itiraz etmekteydi. Fikrine göre özel mülkiyet, bireyler ve kütleler arasında hırs, israf ve sefaletin kökleşmesine yol açmakta bir yandan sefalet alabildiğine genişlerken, sefalet ile o oranda gelişmektedir (¹³). Bu fikirlerin ışığı altında yazar, toprak mülkiyetinin kaldırılıp mal ortaklığının kurulmasına taraftardır. Bu fikirlerinden dolayı bazı iktisatçılar kendisine «tarımcı komünist» demektedirler (¹⁴).

12) Bu konuda bkz. Barda, a.g.e., s. 28-31; Baban: a.g.e., s. 83.

13) Denis, a.g.e., s. 251-253.

14) a.g.e., s. 253.

B — LINGUET (1736-1794)

Linguet hukukçu idi. 1767 de çıkardığı kitabı ile Mably gibi o da fizyokratlara cephe almıştır. Yazar genellikle doğal kanunlar ve doğal düzen fikirleri üzerinde durmaktadır. Bu kanunların varlığını kabûl etmekle, fakat insanlar tarafından konan pozitif kanunların daha geçerli olduğunu savunmaktadır.

C — CONDILLAC, ETIENNE DE BONNET (1715-1780)

1 — Hayatı :

İyi bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen düşünür önce din adamı olarak eğitilmiştir. Paris'e giderek devrin ünlü fizyokratları ile tanışmış onların etkisi altında kalmıştır. 1767 de Fransız akademisine seçildikten sonra bir köye yerleşerek yaşamını tamamlamıştır.

2 — Fikirleri :

- 1) Mülkiyelin doğal bir düzenin sonucu olmadığını ifade etmiş, hukukî bir kurum olduğu fikrini savunmuştur.
- 2) Faydanın değerli ortaya getiren bir unsur olduğunu ifadeyle kıtlık ve bolluğun bu hususla etkili olduğunu açıklamıştır (15).
- 3) Maddenin şekil değiştirmesinin bir üretim biçimi olduğunu belirterek endüstri ve ticaretin de üretkenliği üzerinde durmuştur (16). Şu halde faydanın arttırılmasına yarayan her faaliyet üretkendir sonucuna varmıştır. Condillac bu temel fikirleriyle klâsiklere önderlik etmiştir.

VIII — FİZYOKRASİNİN OLUMLU VE OLUMSUZ YÖNLERİ :

A — OLUMLU YÖNLERİ :

- 1) Fizyokratlar modern denecek biçimde bilimsel bir yöntem uygulayarak, iktisat bilimine belirli bir kimlik kazandıran doktrinin kurucusu olmuşlardır.
- 2) «Net Hasıla» «Tarımın üretkenliği» ilkelerini ortaya koyarak klâsiklere öncülük etmişler «rant» kuramlarının

15) a.g.e., s. 223.

16) a.g.e., s. 221.

bunlar tarafından ortaya atılmasını sağlayarak bu konuda yapıcı bir rol oynamışlardır.

- 3) Hernekadar «tek vergi» olumsuz olarak kabûl edilse de maliye bilimi bakımından fikirleri ihmal edilemez. Nitekim bu fikirlerinin gelişmesiyle vergide serbestlik, eşitlik anlayışı Fransa'da doğmuştur.
- 4) Ekonomik yaşamı üretim ve mübadele yönlerinden ele alarak, dolaşım hakkında kuramlar oluşturmuşlar aynı zamanda da paranın ikinci plana düşmesine neden olmuşlardır.

B — OLUMSUZ YÖNLERİ :

- 1) Fizyokratlar tarımı ön plana almışlar ve üretkenliği üzerinde ısrarla durmuşlar, öte yandan sanayi ve ticareti ihmâl ederek ve hatta daha da ileri giderek kısır olduğunu iddia etmişlerdir. Oysa bugün dikkate alındığında ticaret ve endüstrinin verimliliği konusunda yanlışlığa düşmüş oldukları anlaşılır.
- 2) «Doğal Düzen» ve «Doğal Kanunlar» fikirleri üstüne fazla düşmüşler, öteki kanunları ihmal etmişlerdir. Bunun sonucudur ki politik hedeflerle, servet yaratma fikirlerini benimsememişlerdir.
- 3) Üretimi yalnız fayda açısından ele almışlar, üretkenlik bakımından önemsememişlerdir. Yani verimliliği salt tarıma dayandırmışlardır. Başka bir tanımla nicelik kavramı ele alınmış, değer kavramı ihmâl edilmiştir.
- 4) «Tek vergi» olumlu görünmekle birlikte biçim yönünden olumsuz olarak ele alınabilir.

2. KLASİK EKOL (SANAYİCİ LİBERALİZM)

(xviii. yüzyılın sonu xix. yüzyıl)

I— KLASİK EKONOMİYİ HAZIRLIYAN KOŞULLAR :

Klasik okulun temelleri İngiltere'de atıldığından bu bakımdan o dönemde İngiliz ekonomik ve sosyal hayatını incelemek doğru olacaktır.

XVIII. yüzyılın ortalarında İngiltere'de ticaret, merkantilizm ve uluslararası ilişkilerin gelişmesiyle oldukça ilerlemiş, piyasa ve pazarların genişlemesine yol açmış, bunun doğurduğu sonuç da endüstrinin ilerlemesini sağlamış ve endüstriyel üretim miktarının artmasına yolaçmıştır.

İngiltere'de endüstriyel alanda gelişen bu durum, yeni icat ve keşiflerin yardımıyla da sürekli hızlanma eğilimini göstermiştir. Çünkü o sıralarda endüstri su ve hava enerjilerinden yararlanmaktaydı. Bu bakımdan suyun ve işçilerin yoğun bulunduğu yerler endüstri alanları haline giriyordu. Fakat 1768'den itibaren buharın endüstride kullanılması sonucu endüstri daha elverişli yerlerde kendini göstermeye başlamıştır.

Özellikle iplik ve dokuma sanayiindeki otomatik hareketli mekik iplik ve dokuma tezgâhları gibi buluşlar tekstil üretiminde İngiltere'yi güçlü kılmıştır.

Endüstrideki bu ilerlemeye paralel olarak sermayeye karşı olan ihtiyaç da artmıştır. Bu ihtiyacın sonucu kredi ve banka hizmetlerini yapacak mali kurumlar doğmuştur. Bütün bu oluşmalara ve değişikliklere ekonomik doktrin tarihinde «Sanayi Devrimi» adı verilmektedir.

Ekonomik alandaki bu olumlu gelişmeler, sosyal alanda aynı düzeyde olmadı. Tam zıt denilebilecek gelişmelere yol açtı. Şöyle ki, İngiliz ekonomisinin dayanağı olan çiftçiler ve yarı dokumacılar sınıfı, çekici gelen endüstri faaliyetlerinde çalışmak üzere

İnsan akımı biçiminde şehirlere doğru kayınca, büyük şehirler etrafında yeni bir sınıf olan «işçi sınıfı» doğmuştur. Öte yandan da tarımda küçük çiftlikler yerine büyük toprak rejimleri kurulmuştur. Savaşlar ve işçi sınıfının ayrıcalıklı zümrelerin sömürüsü altına girmeleri dolayısıyla şehirlerde fiyatlar yükselmiş ve Londra'nın kenar mahalleleri bu insanlarla dolup taşmıştır.

Ekonomik gelişme olurken işçilerin sefaletе düşmeleri karşısında meydana gelen çelişki, düşünürleri ve iktisatçıları sosyal ve iktisadî sorunlarla ve özellikle endüstriyel üretimle ve servetin bölüşümü ile ilgilenmeye yöneltmiştir.

Öte yandan bu devirde Fransa'da kendini gösteren ihtilâl birey özgürlüğü, sözleşme özgürlüğü, insan ve yurttaş hakları, ekonomik yaşamda ticaret ve çalışma özgürlüğü olarak biçimlenmiş ekonomistlerin fikirlerinde derin etkiler yaratmıştır.

İşte İngiltere'de doğan klâsik ekol bu durumlarla uğraşmış meydana gelen uçurumun daha derinleşmesine engel olmak çabası ile iktisadî analize katkıda bulunmuşlardır (17).

II — KLASİK OKUL :

Klâsik okul Adam Smith'in 1776'da «Milletlerin Refahı» adlı kitabının basılma tarihinden, son temsilci J.S. Mill'in ölüm tarihi olan 1873'e dek aşağı yukarı bir yüzyıllık dönemi kapsar.

Klâsik deyimiyle, bu doktrinin iktisat ilminin temeli olduğu ifade edilmektedir. Okul deyimi ise bir çok düşünürün ana fikirlerinde aşağı yukarı birleştikleri anlamına gelmektedir.

Bu bir yüzyıllık dönemde klâsikler tümüyle doktrin tarihinin «tek adam» ları olmamışlardır. Bu arada Fizyokrasiye tepki halinde belirən akımlarda da klâsik okul anlayışı hissedilmektedir.

III — İNGİLİZ KLASİK OKUL TEMSİLCİLERİ :

İngiliz klâsik okul temsilcileri iki ana gruba ayrılabilir :

- 1) *İyimserler* : Bu grupta en önemli sima Adam Smith'dir. Aynı zamanda klâsik okulun kurucusu olarak da kabul edilir.

17) Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için, Bkz., W. Ashley, *L'Evolution Economique de l'Angleterre* Ed., Giard, 1925, s. 133-160.

2) *Kötümserler - İcaramsarlar* - : Bu grupta başlıca üç iktisatçı yer almaktadır. Bunlar sırasıyla :

— Robert Malthus,
David Ricardo,
J.S. Mill dir ⁽¹⁰⁾.

A — İYİMSER GÖRÜŞ :

1 — *Adam Smith* (1723 - 1790)

a YAŞAMI VE ESERLERİ :

A. Smith ekonomi biliminin babası sayılmaktadır. Bu fikir, bütünüyle doğru olmamakla birlikte A. Smith'in bir yüzyıldan fazla bir süreyle İngiliz ve Avrupa İktisadi düşüncesine hakim olmuş bulunan klâsik doktrinin kurucusu olduğu şüphesizdir.

A. Smith ekonomi ilmine 1776'da yazdığı «Milletlerin Serveti» isimli eseriyle girmiştir. Bu eseriyledir ki yukarki satırlarda da belirtildiği gibi ekonomi doktrinleri tarihinde yeni bir düşünce biçimi yer almış ve bir yüzyıldan fazla sürerek büyük etkiler yaratmıştır.

Smith'e kitabının yayınlanmasında en büyük etkiyi sanayide beliren ihtilâl yapmıştır. Eserinde kendisinden önce gelen iktisatçıların kuramlarını ele almış ve bunlara kendi görüşlerini ve buluşlarını eklemiştir. Eseri, üretim ve değer, ekonomik gelişmenin koşulları ve sonuçları, merkantilizm ve fizyokrasinin eleştirisi ve son olarak mali konulara ilişkin olmak üzere, 5 bölüme ayrılmaktadır. Smith, önce, bir ülkenin servetinin başlangıç kaynağı olarak emeğin önemini hatırlatmakta, emek ve verimliliğin artışı iş bölümüne bağlamakta, iç ve dış mübadele mekanizmasının işleyişini bu işbölümü ile açıklamakta para ve değer kavramlarını bu mübadele açısından ele almakta, fiyat, ücret, kâr ve rant biçimindeki gelir bölüşümü ile ilgili problemlerin üzerinde durmakta ve son olarak mali kurumlarla ilgilenmektedir. Ayrıca Glasgow'da profesörlüğü sırasında, ticaret, maliye, kilise ve askerî kurumların politik kurumlarla olan ilişkileri üzerinde bir çok eser vermiştir.

10) Son düşünür J.S. Mill bazı kitaplarda kötümserlerden sayılmakla birlikte bazı yazarlarca da klâsik ekonominin gelişmesiyle ilgili konularda yer almaktadır. Burada her ikisi de kabul edilerek, hem kötümserler, hem de Klâsik ekolün gelişmesi başlığı altında incelenecektir.

A. Smith İskoçya'da Kirkaldy kasabasında, bir gümrük kâ-tibinin oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Kasabasındaki özel bir okulu bitirdikten sonra Glasgow üniversitesine yazılmıştır. Daha sonra Oxford'da Balliol College'de çalışmalarını sürdürmüştür. 1752 yılında yeniden Glasgow'a dönmüş, burada mantık ve ahlâk dersleri profesörlüğünde bulunmuştur. Bu görevde 12 yıl kaldıktan sonra 1759'da «Theorie of Moral Sentiments» adlı kitabını yazmıştır. Sonra Bucelenorts Dükünün hocalığını kabûl ederek bir kaç yıl Dük ile Fransa'yı dolaşmıştır. A. Smith bu seyahati sırasında 1,5 yıl Toulouse'da kalmış, Voltaire, Quesnay, Turgot, Dupont de Nemors ile tanışmış ve Fizyokratlarla birarada bulunmuştur. İngiltere'ye döndükten sonra uzun yıllar 1776'da neşrettiği «Milletlerin servetleri...» adlı eseri üzerinde çalışmalar yapmıştır. 1778'de aynı dükün yardımı ile İskoçya'da gümrük komiserliğine tayin edilmiştir. Bu yeni görevi dolayısıyla Edinbourg'a yerleşmiştir.

Son derece nazik ve dürüst olan Smith'in hayatı çok sakin geçmiş ve 1790'da Edinbourg'da ölmüştür (19).

b --- TEMEL DOKTRİNİ :

aa — Çalışma ve kişisel çıkar (20)

A. Smith'e göre birey davranışları altı ilkenin etkisi altındadır. Bu ilkelere göre (*kendini sevmek, gurur ve ihtiras, özgürlük, alışkanlıklara uymak, çalışma, sempati, mübadele*) her kişi kendi çıkarını gözetmektedir. Gurur ve ihtiras beşeri faaliyetleri harekete getirmektedir. İnsanlar kendi ihtiyaçlarından fazlasını ve kendilerine faydalı olamayacak şeyleri üretmekle uğraşırlar. Bu durum birey için zararlı olmakla birlikte, görünmeyen bir kuvvet kişisel çıkarları toplum çıkarı haline getirmektedir.

A. Smith «*iktisadi Adam*» meslumunu ortaya atan ilk düşü-nür olarak da kabûl edilebilir. Bu kavrama göre insan kendi ikti-sadi çıkarlarına bağlıdır, aynı zamanda da asgari çalışmayla en fazla servet elde etmek gayreti içindedir. Bunun sonucunda da *alıcı olarak en ucuz, salıcı olarak da en pahalı pazarı tercih ede-cektir.*

19) A. Smith'in yaşamı ve eserleriyle ilgili olmak üzere daha fazla bil-gi için bkz., Baban, a.g.e., s. 83-88; Barda, a.g.e., s. 30-31; Blaug, a.g.e. s. 40-42

20) Bundan sonraki doğrudan atıflar, A. Smith, «Milletlerin zenginliği», (Çev. Haldun Derin) M.E.B. Yayınları, İst., 1948-1955 (4 cilt)'ne yapılacaktır.

İlerde bu konu ayrıntılı bir biçimde ele alınacaktır. Fakat kısaca yukardakileri bağlamak bakımından konuyu ele almakta yarar vardır. Herkes kendi çıkarı ve dolayısıyla toplumun gelişmesine çalıştığı için böyle bir düzende devletin herhangi bir müdahalesi yersizdir. Ancak devletin bu düzen içinde de 3 görevi vardır :

- 1) Milli savunma hizmetlerini üzerine almak,
- 2) Bireylerin çalışmalarını adalet içinde yapmalarını sağlamak, bu bakımdan yönetimi üzerine almak.
- 3) Kârlı olmayan yahut bireyler tarafından yapılamayacak işleri yapmak.

c — EMEK VERİMLİLİĞİ - İŞBÖLÜMÜ :

A. Smith, sosyal yaşamda emeğin çok önemli bir yeri olduğunu belirtmektedir. *Hollandalıları örnek göstererek, doğal kaynakların olmamasına rağmen emek verimliliği ile bir ülkenin refaha gidebileceğini iddia etmektedir* Bir ülkede doğal zenginlikler olup da emek olmadığı takdirde o ülke ilerleme yolundaki aşamaları aşamayacaktır. O halde Smith'e göre, bir ülkenin servetinden söz ederken, emeğini de iyi değerlendirmek gereklidir. *Emeğin değerlendirilmesi iki biçimde olmaktadır :*

- 1) *Emeğin verimliliği,*
- 2) *Emeğin yoğunluğu* (21),

Görüldüğü gibi Smith emeği nitelik ve nicelik yönünden ele almaktadır.

Yukardaki unsurdan *en önemlisi emeğin verimliliği yani kalitesidir*. İlkel toplumlarda bireyler kendileri ve aileleri için çalışmaktadırlar. Fakat emek bu toplumlarda verimli olmadığından her tarafa yoksulluk kol gezmektedir. Buna karşın gelişmiş ülkelerde emek miktarı daha az olmasına karşın, emekleri verimli olduğundan daha fazla üretim ve tüketimde bulunacaklardır. O halde emek verimliliği, yoğunluğundan daha önemlidir.

Yukardaki satırlarda emek verimliliğinin savunmasını yapan ve faydalarını belirten Smith, bu verimliliğin nasıl olduğunu incelemeye girişmiştir. Emek verimliliğinin, çokluğuna karşı üstün

21) Smith: a.g.e., I. Kitap II. Bölüm, s. 16-20.

olmasının en olmasının en önemli nedeni işbölümü mekanizmasıdır.

İşbölümü filcri, çok evvelden «Platon» tarafından ortaya atılmıştı. Platon'a göre bir insan herhangi bir konuda uzmanlaşırsa lüketim mallarını ilaha kolay ve daha çok üretebilecektir. Fizyok-rallar da ihtisaslaşma üzerinde durmuşlar fakat tarımsal ve endüstriyel faaliyetleri verimli ve kısır olmak üzere ikiye ayırmış-lardı.

A. Smith fizyokrallardan farkli olarak emeğin, her sahada değer yarattığını belirtmiştir: Toplumda işbirliği olduğu halde her emek toplumu için faydalıdır. Uygar ülkelerde her alanda iş-bölümü emeğe uygulanmalıdır. Ona göre uygar ülkelerde insanlar her türlü ihtiyaçlarını karşılayacak biçimde üretimde bulun-mazlar. Salt bir tek malın üretiminiyle uğraştıklarından o konuda ihtisas sahibi olurlar. Smith, işbölümünün sağladığı faydayı toplu iğne örneği ile açıklamaktadır: Bir adam günde 7 - 20 arasında toplu iğne yapabilmektedir. İşbölümü mekanizması ile bu adam günde yarım kilo - 3000 ile 4000 - iğne elde edebilecektir (22).

Smith, işbölümünün verimini arttırmasını üç nedene bağlamaktadır:

1) İşçinin belirli bir konudaki aynı işi, günde yüzlerce defa yaptığından, ustalığı ve mahareti artmaktadır. O malın artık bir kısmı onun hakimiyeti altına girmekte, işçi de bu şekilde mekanikleşmektedir.

2) İğne örneğinde olduğu gibi böylece vakit kaybı önlenmektedir. Çünkü çeşitli aletlerle başka bir iş görmekle, tek bir alet ve tek bir iş görmek arasında ikincisi lehine bir zaman tasarrufu olacaktır. Süphesizdir.

3) İşçi bir işi sürekli yaparken kolaylık bakımından o işin daha çabuk nasıl yapılacağı hakkında araştırmalar yapar ve bunu pratik sahaya kolayca aktarabilir (23).

İşbölümü böylece ihtisaslaşmayı kolaylaştırdığından, her insanın ihtiyacının tatminine toplumda yaşayan öteki insanlar katılırlar ve bu katılımları sonucunda ulusal servet yahut milli gelir çoğalır. Bu durum karşısında gerekli önlemler alınarak iş bölümü

22) a.g.e., I. Kitap, I. Bölüm, s. 4-5.

23) a.g.e., s. 6-7.

geliştirildiği takdirde birey başına düşen gelir de artacaktır. İş bölümünün geliştirilmesi için 2 önlem gereklidir :

1) *Piyasasının genişliği* (24) : Yalnız üretimi arttırmak yetiştirmez. Bunun yanında arttırılan üretimin satılacağı piyasaları da bulmak gereklidir, *bu bakımdan mübadele serbest bırakılmalıdır.*

2) *Sermayenin bolluğu* : İş bölümü için önemli ölçüde sermayeye ihtiyaç vardır. Bu bakımdan sermaye hareketlerini ve talebini serbest bırakmak gereklidir. İnsanlar «ego» ilkesinden hareket ederek sermayelerini daima en verimli alanlara yatırırılar.

d SERVET, EMEK - DEĞER VE FİYAT :

aa -- *Servetin nedenleri .*

Servet konusunda A. Smith'in, merkantilist görüşün tamamen karşısında olduğu görülür. Ona göre *para servet olmayıp sadece mübadele aracıdır.* Bir ülkenin zenginliği için zorunlu olan malların miktarı yüksek düzeyde olmalıdır. Ayrıca A. Smith fizyokratların salt tarımı faydalı görmelerini de kabul etmemektedir.

A. Smith «Milletlerin serveti...» adlı eserine şu cümleyle başlamaktadır : «*Bir ülkenin yıllık çalışması, bir yıl süresince kendisinin tüketimine ve yaşamının devamına gerekli olan ve onu kolaylaştıran bütün şeylerin esas temeli doğrudan doğruya yıllık çalışmanın ürünüdür, yahut da bu ürünle öteki ülkelerden satın alınan ürünlerdir.*» Şu halde bir ülkenin zenginliği senelik emek ürününün yahut bunun sonucunda veya karşılığında öteki ülkelerden alınan maddelerin tüketicilere oranla azlığı veya çokluğuna göredir (25).

O halde serveti üreten ya da servetin kaynağı emektir. Fizyokratların ıddia ettiği gibi doğa unsuru ya da tarımçıların faaliyetleri değildir. Bir ülkenin serveti emeğe bağlanınca, *servetin bir birey yahut ulusun sahip olduğu bütün mübadele değerlerinin toplamına eşit* olması gerekecektir.

Emekteki çeşitli farklılıklar ülkelerin servetleri arasındaki farklılıkların da nedeni olmaktadır. İleri toplumlarda servet ve refahın yüksek olmasının nedenini emeklerinin verimliliklerinde aramak doğru olacaktır (26).

24) a.g.e., I. Kitap, 3. bölüm, s. 23-25.

25) a.g.e., Giriş bölümü.

26) a.g.e., I. Kitap, V. Bölüm, s. 42.

Değer A. Smith'e göre iki anlama gelmektedir. Bir malın faydalı olduğunu bazen de öteki mallarla olan alım gücünü ifade eder. Birincisi *kullanım*, ikincisi *mübadele* değeridir. Smith, kullanım değerinden çok mübadele değeri üstünde durmaktadır. *Kullanım değerinin kaynağında sayda, mübadele değerinde ise emek unsuru* yatmaktadır. Bu iki değer pek nadir olarak birleşmektedir (27). Mübadele değerinin para ile olan ifadesi de «Doğal Fiat» olup odlayısıyla de Smith, bunu emeğe bağlamaktadır (28).

A. Smith, üretim maliyetini ve faaliyetini toplumun geçirdiği aşamalar içinde incelemektedir.

Birinci toplum gelişmemiş yani ilkel halde yaşayan toplumdur. Böyle bir toplumda mübadele faaliyetini belirleyen tek faktör emek unsuru olmaktadır. Eserinde şöyle demektedir : «...*Emeğin bütün ürünü emeğe aittir. Bu malı elde etmek veya üretmek için kullanılan emek miktarı, bu malın satınalabileceği veya alul mübadele edebileceği veya ilerde edebileceği miktarı ayarlayan tek koşuldur.*»

Acaba neden A. Smith mübadele değerini ancak ilkel toplumlarda emeğin yaratabileceğini ileri sürmektedir. Aslında A. Smith, her toplumda mübadele değerinin yaratıldığını ileri sürmüştür. Fakat burada önüne büyük zorluklar çıkmıştır. Çünkü üretilen mala harcanan emeğin ve ona bağlı olarak değerinin ölçülmesi meselesi karşısına çıktı. *İlkel yani gelişmemiş toplumlarda bu ölçü geçerli olmasına rağmen, gelişmiş ülkelerde malın üretimine toprak, sermaye gibi unsurlar da katılmalıdır* (29). O halde gelişmiş toplumlarda emekten başka faiz ve rant da işe karışmaktadır. İşte bu nedenden, gelişmemiş ülkelerde emek ölçülebildiğinden mübadele değerini emeğe bağlayarak işin içinden sıyrılmıştır.

Gelişmiş toplumlarda emekten başka *üretim faktörü* olarak toprak ve sermaye de söz konusu olduğundan *emeğin değeri ölçülememektedir* (30). O halde böyle toplumlarda *emeğin belirlenmesinde en önemli rolü «üretim maliyetleri» oynamakta ve değeri bunları belirlemektedir.* A. Smith birinci bulduğu değer in fiyatına «gerçek fiyat», ikincisine de «doğal fiyat» demektedir.

27) a.g.c., s. 45.

28) a.g.c., s. 46.

29) a.g.c., I. Kitap 6. Bölüm, s. 79.

30) a.g.c., s. 80.

Kısa dönemde arz ve talebe göre değişen piyasa fiyatı hakimdir, ve arz talepten yüksek olduğu takdirde piyasa fiyatı düşmektedir. Doğal fiyat ise uzundönemde geçerlidir. Piyasa fiyatı bazen üstüne bazen altına düşmesine rağmen daima doğal fiyata yaklaşma eğilimindedir. Bu şekilde bir denge görevi de görmektedir.

Sonuç olarak değer konusunda A. Smith çelişkiye düşmekte birinci durumda emeğe verdiği önemle ikinci durumda verdiği önem değişmektedir. Smith daha fazla ileri giderek konuyu derinleştirmemiştir. Fakat sosyalist yazarlar emek konusunu incelerken A. Smith'in ilk fikirlerini benimsemişler, buna karşılık hemen, hemen marjinalistlere kadar olan diğer ekoller de ikinci fikri kabul etmişlerdir.

e — PARA HAKKINDA :

Smith, paranın bir mübadele aracı olması itibariyle bir değeri olmadığı ve öteki mallarla birlikte aynı kanunlara tâbi olduğu görüşünü öne sürmüştür. O, piyasadaki altın ve gümüşün, maliyetleri daha düşük banknotlarla ikâme edilmesini savunmaktadır, kağıt para kurumuna bu yüzden çok önem vermiştir. Bunların miktarlarındaki herhangi bir değişiklik, ona göre iç fiyatların da değişmesine yol açacaktır (31).

f — DIŞ TİCARET KURAMI :

Her ülke doğal yeteneklerine göre en uygun mallarda ihtisaslaşmalıdır. Böylece verimlilik artacak dünya refaha erişecektir. A. Smith her ülkenin «mutlak üstünlüğü olan mallarda» ihtisaslaşarak ülkelerarası mal değişiminin her ülkenin avantajına olduğunu ileri sürmektedir (32). Smith'in bu görüşünü, ilerde inceleneceği gibi Ricardo daha geliştirecek ve «Karşılaştırmalı Maliyetler» yolu ile açıklayacaktır.

g — GELİRLERİN BÖLÜŞÜMÜ :

A. Smith bölüşüm meselesini fonksiyonel olarak ele almakta ve *bölüşüm meselesini kolaylaştırmak bakımından ekonomik olarak toplumu 3 sınıfa bölmektedir.*

1) Toprak sahipleri

31) a.g.e., II. Kitap, Bölüm 4, s. 32-35.

32) a.g.e., IV. Kitap, Bölüm I, s. 2321vd.

2) *Kapılkalistler (müteşebbisler)*

3) *İşçiler*

Bunlar gelirlerini sırasıyla şu adlar altında almaktadırlar.

- 1) Rant,
- 2) Kâr, faiz
- 3) Ücret.

O halde A. Smith'e göre rant, kâr ve ücretten oluşan üç türlü gelir vardır. Yukarıdaki sınıfların hizmet karşılığında aldıkları bedel bir hakkın sonucu olmayıp, sadece doğal kanunlardan doğmaktadır.

Şimdi bu 3 geliri teker, teker inceleyelim.

aa) *Ücret :*

Ücret işverene bağlı olarak ve fakat üretimin sonucuna bakılmaksızın önceden belirlenen emeğin bedelidir (³³). Ücret bir işçinin zorunlu ihtiyaçlarını karşılayacak ve ailesinin yaşamasını sağlayacak bir düzeyde olmalıdır. *Eğer bu düzeyi aşarsa, doğum oranları yüzünden işçi sayısında çoğalma olur ve ücretler normalden aşağı düşer.* Bu durumun aksi de mümkündür. Ücretler normal düzeyin altında tutulduğu halde işçi talebi azalır, doğumlarda düşmeler olur ve ücretler yükselir. Zorunlu ücret, iktisadi refah düzeyi istikrarlı veya istikrarsız olan bir ülkede azamî ücrettir. *Görüldüğü gibi A. Smith ücret ile nüfus kurumları arasında bir bağ kurmaktadır.*

bb) *Rant :*

Rant arazi sahiplerine arazinin kullanılması karşılığı ödenen bir bedeldir. Toplumda göze çarpan ilerlemeler, toprak sahibinin de rantını arttırmaktadır (³⁴).

cc) *Kâr :*

A. Smith sermayenin geliri olarak kabul ettiği faizi de bu kavram içinde düşünmektedir. Yani kâr denilince akla, kâr + Faiz gelmelidir.

Üke servetinin ücretlerde olduğu gibi kâr üzerinde de etkileri vardır. Şöyle ki,

33) Marx bu noktayı şiddetle eleştirecektir.

34) a.g.e., I. Kitap. 11. Bölüm, 1. başlık, s. 226-232.

- *Sermaye arttığı zaman ücretler yükselir, bunun bir sonucu olarak kârlarda bir azalma görülür* ⁽³⁵⁾.
- Bu durumun aksi de geçerli olup, sermaye azaldığı zaman ücretler düşer, buna karşın kârlarda çoğalma görülür.
- Bir ülkenin iktisadî durumu durgun ise kârlarda düşmeler görülür.
- Aynı zamanda hem ücret hem de kârlarda yükselmeler görülebilir. Fakat bu durum nadirdir. Böyle bir durum yeni ele geçirilen sömürgelerde geçerlidir ⁽³⁶⁾.

A. Smith bu iç gelirin üretilen madde üzerindeki değerlerine göre hisse aldıklarını ifade etmektedir. Üretim faktörlerinden herhangi birinin fiyatı da kendi arz ve taleplerine göre oluşmaktadır. Örneğin piyasaya normalden fazla işçi gelirse, işçi ücretleri düşer ve bir kısmı piyasadan çekilmedek zorunda kalır. Yahut bir mal üzerinde emeğin hissesi fazla ise gelir artar.

h — İKTİSADİ POLİTİKA :

Smith'e göre insanlar kendi kişisel çıkarlarıyla hareket ederlerken genel menfaate yardımcı olurlar. Bu genellikle böyledir veya genel menfaati zedeler. İnsan çıkarı zedelenmedikçe, her birey kendi çıkarı için çalışırken, maddî ve manevî güçlerini kullanırken genel menfaati de geliştirirler. O halde devlet bu durumda herhangi bir müdahalede bulunmamalıdır. Fakat ikinci halde devletin müdahalesi gereklidir. Bu haller şunlar olabilir :

- 1) Devleti, öteki bir devletin saldırı ve istilâlarından korumak için, idare edenler iyi bir ordu ve donanma kurmalıdır.
- 2) Devletin bireylerini öteki toplumun bireylerinden gelecek tehlikelere karşı iyi bir adalet mekanizması ile korumalıdır.
- 3) Devlet, bireylerin genel menfaati sağlayamadıkları konulara el atmalıdır. Bu konuda bazı temel tesis ve kurumlar kurulmalıdır.
- 4) Ülkenin ilerisi bakımından yabancı devletlerin rekâbetine karşı önlemler alınmalıdır. Örneğin deniz ulaştırmalarında İngiliz ticaret gemilerine tekel verilebilir.

35) a.g.e., I. Kitap. 5. Bölüm.

36) a.g.e., II. Kitap. 5. Bölüm, s. 140-141.

- 5) İthal edilecek mallarla, yerli sanayideki vergiye tâbi mallar arasındaki dengeyi ve adaleti sağlamak için, ithal edilecek mallara gümrük resimleri koymalıdır.
- 6) Uluslararası ticaret yapan bazı şirketlere bu konuda tekel hakkı vermelidir.
- 7) Bazı durumlarda faiz oranlarını devlet kontrol etmeli ve bütünüyle serbest bırakmamalıdır (37).

Smith'e göre Devlet başkasının parasını kullandığından müsriftir. Memurlar gelirlerinin önceden belirlenmesi yüzünden yapmaları gerekli olan işlerle genellikle pek meşgûl olmazlar. İşte bu bakımdan yukarıdaki haller dışında devlet ekonomik sorunlar dışında durmalıdır.

i — ETKİLERİ :

A. Smith'in bu fikirleri uzun müddet Avrupa ülkelerinde geçerliliğini korumuştur. Bu arada bir çok eleştiriye de uğramıştır. Özellikle değer, üretim ve emek konularında büyük eleştiriler olmuştur. Bununla birlikte fikirleri birçok meselenin de halline yardımcı olmuştur. *Özellikle kişisel çıkar ve işbölümünü ilcileri çok tutulmuştur.* Eseri zamanının devlet adamlarının ekonomik ve politik davranışlarında etkili olmuştur (38).

B — KÖTÜMSER GÖRÜŞ :

1 — THOMAS MALTHUS (1776-1834)

a) Yaşamı :

Malthus 1776 da İngiltere'de dünyaya gelmiştir. Chambridge üniversitesine girinceye kadar özel eğitimci ve öğretmenlerden eğitim görmüştür. Tahsil yaşamında bilimsel gücü ile kendini gösteren Malthus Jesus College'de teoloji ve felsefe okumuştur. *Okulu bitirdikten sonra küçük bir kasaba olan Surrey'e papaz olarak görevlendirilmiştir. Bu göreve atanalı daha bir yıl olmadan «Nüfus İlkeleri Üzerine Bir deneme» isimli meşhur eserini yayınlamıştır.* Kitabı büyük ilgi görünce aynı konuyu daha ayrıntılı incelemek üzere papazlık mesleğinden istifa etmiş, kitabı için bilgi toplamak üzere çeşitli ülkelerde uzun süre kalmıştır.

37) Blaug, a.g.e., s. 68.

38) a.g.e., s. 69.

Daha sonra «Doğu Hint Kumpanyası»nın meslek okuluna «Yakın Zamanlar Tarihi» ve «Ekonomi» profesörlüklerine atanmıştır.

Malthus kalabalık bir aileye mensuptu. Bir din adamı olarak yetişmiş olmakla birlikte gördüğü din tahsili aksine görüşlerini genişletmiştir. Kendi zamanındaki sosyal ve ekonomik kurumlarla çok yakından ilgilenmiş ve zaman, zaman döneminin önemli problemleriyle ilgili birçok tartışmaya girişmiştir.

b — Fılcırlarına Etki Eden Çevre (39) :

XVIII. yüzyılın ilk yarısında İngiltere tarımı bakımından ileri bir refah düzeyindeydi. Bu arada endüstri de oldukça gelişmişti. İşçi sınıfı iyi durumdaydı. Fakat ikinci yarıdan itibaren kıtlıklar kendini göstermeye ve fiyatlar da durmadan yükselmeye başladı.

Bu sırada İngiltere başta Fransa olmak üzere birçok ülke ile savaş halinde idi. 1794-1800 yılları arasında rekolte de iklimin yüzünden çok düşük bir düzeyde idi.

Endüstri devriminin etkileri kendini A. Smith'den sonra göstermeye başlamış, yoksulluk, sefalet, işsizlik ve hastalıklarla kaynaşmalar hissedilmeye başlamıştır. Tarımın olumsuz etkileri sanayi kırımında da görülmekteydi. 1795 de buğday fiyatı iki katına fırlayıverdi. Bu arada yoksullara yardım adları altında çıkarılan yasalar yanlış uygulanıyor, işçileri kayıtlıyor ve çok vergi vermelerine neden oluyordu.

c — Rant Hakkındaki Görüşleri :

XIX. yüzyılın başlangıcında İngiltere nüfusunun hızla artması ve bu nedenle beslenme sorununun önem kazanması ile ilgili olarak rant meselesi de bütün önemiyle ortaya çıkmıştı. Buna paralel olarak halk arasında da çeşitli fikir ve düşünceler yürütülmekteydi.

Bu gelişmelerin ışığı altında rant kuramının İngiliz iktisatçılarının eserlerinde büyük bir yer kazanması, ihtimâldir ki bu gelişmelerin sonucu olsun.

Bu konuda Malthus *iki küçük kitap yayınlamıştır*. Bunlardan en önemlisi «*Rantın mahiyet ve artışına ilişkin bir deneme*» olanıdır. Buna göre ekilen toprak çiftçinin geçimi için gerekli olan

39) Bu konuda bkz. Rona Turanlı, «Malthus'un Nüfus Kuramı ve A.Ü.Ü., Yayımlanmamış doktora tezi, s. 24-28.

miktardan fazla ürün vermektedir. Bu konuda fizyokratlarla görüş bakımından aynı düşüncededir. Ek olarak nüfus miktarının gıda maddeleri üretimine göre daha hızla çoğalmaya eğilimi olduğunu ve sonuç olarak tarımsal ürünlere karşı gittikçe artan sürekli bir talep yarattığı yolundaki görüşünü belirtmiştir (40).

Toprağın verimini de aynı sermayeye rağmen değişik yerlerde de farklı sonuçlar vermektedir. Onun düşüncesine göre en iyi kalitedeki toprakların, daha az verimli topraklara göre verim farkı, toprak sahibinin rant olarak tasarruf ettiği bir fazla hasılabın ortaya çıkmasına yol açmaktadır (41).

d — Nüfus Kuramı :

Malthus sefaletin nedenini insanların doğal eğilimlerinde aramaktadır. İnsanların çektikleri sıkıntılar nüfus sorunlarından ileri gelmektedir. Bu düşünceden hareket ederek Malthus sefaletin, nüfusun gıda maddelerine oranla daha hızlı artmasından ileri geldiğini iddia etmektedir. Malthus bu hususta Amerika'yı örnek vermektedir. Amerika'da nüfus Malthus'ün döneminde her 25 yılda iki katına çıkarak artışlar göstermektedir. Bu özellikle gıda maddeleriyle karşılaştırıldığında daha önem kazanmaktadır. Çünkü nüfus azalan verimler kanunu nedeniyle gıda maddelerine göre daha büyük bir hızla artma eğilimindedir.

Malthus düşüncelerini şu şekilde açıklamaktadır: Nüfus hiçbir engel olmadığı takdirde geometrik, gıda maddeleri de aritmetik bir dizi halinde artmaktadır:

1	2	4	8	16	32	64	128	
1	2	3	4	5	6	7	8	gibi...

Yukarıda da görüldüğü gibi nüfus ile gıda maddelerinin artışı bu oranları koruduğu takdirde nüfus artışı, korkunç bir durumu arzelmektedir. İnsanlık tarihinde bu nüfus fazlası, ilkel ve gelişmiş toplumalarda ayrı ayrı biçimlerde yok olmaktadır (42). Malthus'e göre bu korkunç artmayı gene insan zekası önleyebilmektedir (43). Nüfus artışını köstekleyen birçok engel gene insanlardan gelmektedir. Bunlar şöylece sıralanabilir:

40) Blaug, a.g.e. s. 88.

41) Yalçın, a.g.e., s. 252-253. Malthus, ayrıca bu konuda J. B. Say ve Sismondi'nin, fiyat artışlarını tekeller davranışlara bağlamalarına şiddetle karşı çıkmaktadır.

42) Robert Malthus, *Essai sur les Principe de Population*'dan alfen Turanlı, a.g.t., s. 31.

43) a.g.t., s. 38.

- 1) *Önleyici Engeller* : Bunlar doğumları önleyen nedenlerdir.
 - a) *Ahlâki sakıncılar* : Aile kurmak olanağından yoksun olanlar evlenmemeli veya çok geç evlenmelidirler.
 - b) *Kötü alışkanlıklar* : Gayri meşrû ilişkilerden kaçınılmalıdır.
- 2) *Olumlu Engeller* : *Bunlar ölümleri arttıran nedenlerdir. Örneğin gelişmemiş toplumlarda nüfus fazlası açlık ve sefaletten telef olmaktadır. Gelişmiş toplumlarda ise, bulaşıcı hastalıklar, savaşlar, afeller sonucunda nüfus frenlenmesi sağlanabilmektedir* (41).

Görüldüğü gibi bu engellerden bazıları nüfusun artmasına engel olmasına karşın, öte yandan da nüfus artışından daha büyük tehlikeler doğurmaktadır. Bu bakımdan Malthus yukarıdaki engellerden en az zararlı olanı, ahlâki sakıncıları önermektedir.

Malthus yukarıdaki nedenlerle yoksullara yapılacak yardımlara, onları devletin sırtından geçinmeye alıştırmaması bakımından karşı çıkmakta, eserinde şöyle demektedir: «Her eşitlik ve yardım sistemi, sonunda fakirlik ve sefaleti getirmektedir. Bunun nedeni de insanların gıda maddelerinden daha hızla artmalarından ileri gelmektedir. Özel yasalarla bu durumun frenlenmesi sadece sefalet ve yoksulluğu daha da şiddetlendirmekten başka bir işe yaramamaktadır».

Bu kuramları XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren objektif olarak incelenirse *birçok bakımdan Malthus'e hak vermek gerekecektir* :

- 1) Bugün genellikle az gelişmiş ülkelerin hemen çoğunda nüfus problemi önemli bir sorun halindedir. Yani nüfusun önemli bir bölümü gıda maddelerinden yoksun olmasına rağmen, nüfus çoğalma eğilimindedir.
- 2) Ölümlerdeki azalmalar (tıbbi müdahalelerle) çocuk ve anne sağlığındaki ilerlemeler, genç gelişmenin getirdiği kaza ve hastalıklara rağmen, nüfusun artmasına neden olmaktadır.
- 3) Zamanımızda da nüfusun artış hızına gıda maddeleri yetiştirilememekte ve gıda maddeleri için deniz altındaki bitkilere müracaat edilmektedir (42).

41) a.g.t., s. 40.

42) a.g.t., s. 65-vd.

e --- Para Halkındaki Görüşleri :

Malthus'ün düşüncesine göre paranın değerinin düşmesinde en önemli etken gereksiz yere banknot ihracıdır. Bu bakımdan madeni para tediyesine dönülmelidir. Çünkü Malthus, madeni para ile banknot değeri arasındaki farkın, fazla ihraç edilmiş kâğıt paradan ileri geldiğini iddia etmektedir.

f — Ücret ve En Az Geçim Oranı :

Malthus kendi ücret kuramını nüfus hakkındaki kuramına dayandırarak arz ve talep ilişkisi kurma yoluna gitmiştir. İddiasına göre, ücretle geçinen kimselerin sayısı azaldığı takdirde (emek arzı) ücret düzeyinin yükselmesi mümkün olacaktır. Bu bakımdan evlenmelerin sınırlandırılması gereklidir. En az geçim haddini ücret belirlemektedir. Fakat örf ve adetin de bu kurum üstünde etkileri görülmektedir.

g — Yaşam Düzeyi :

Bu konuda Malthus şöyle düşünmektedir: «Dünyanın hemen her tarafında âtıl bir vaziyette bulunan üretim güçleri görmekteyiz, üretilen malların normal bir biçimde bölüşümü temin edilememiş bulunduğundan, üretim faaliyetinin sürdürülmesini sağlayacak olan koşullar da oluşmamaktadır» (46). Sözlerden şu sonuç çıkmaktadır: Gelir dağılımının dengesiz olmasından dolayı bir kısım kimseler gereğinden fazla tasarruf yapmakta, buna karşın bir kısım da az tüketim ile bulunmaktadır. Bu durumda üretim faaliyeti için gerekli koşulları bozmakta, yaşam düzeyi de arzu edilen noktaya gelememektedir.

h — Serbest Ticaret :

Ancak Napolyon harplerinden sonra bu fikir İngiltere'de uygulama sahası bulabilmiştir. Bu sırada «Hububat Kanunları» üzerinde şiddetli tartışmalar olmaktadır. Malthus'ün bu konudaki fikirleri şöyledir: İthal edilecek gıda maddelerinden alınan yüksek resimlerin sonucunda İngiltere'de ürün yetiştirmek için daha çok harcama yapılması gerekecektir. Çünkü nüfusun giderek artması yüzünden artan ihtiyaçların karşılanabilmesi için her sene yeni topraklardan faydalanma yoluna gidilecek, topraklar fakir olduğundan maliyetler daha da yükselecektir. Bu fikirlerin

46) a.g.t., s. 43.

işığı altında Manchester Okulu hariçten hububat ithaline izin verildiği takdirde İngiltere için daha olumlu sonuçlar elde edileceğini iddia etmiştir. Çünkü yaşam pahalılığı azalacak, ücretler düşecek, verimsiz topraklarda çalıştırılan işçiler de sanayi kesimine transfer edilebilecektir (17).

i — Efektif Talebin Yetersizliği ve İktisadi Buhranlar :

Malthus'e göre, refah döneminde zenginler gelirin büyük bir kısmını tasarruf etmektedirler. Bunun sonucu yatırımlar genişler ve iş sahaları açılır. Böylece piyasa mallarla dolar. Fakat zamanla emek talebindeki nisbi azalma sonucunda ücretlerde ve taleple azalma görülür. Böylece aşırı mal fazlalığı kendini gösterir. Bu durum efektif talep yetersizliğine yol açar ve depresyon hali ile karşılaşılır. Şu halde buhranlara önemli çare tüketimin özendirilmesidir (18).

2 DAVID RICARDO (1772-1823)

a) Yaşamı :

Ekonomik faaliyetlere ilişkin klâsik fikirleri büyük bir açıklıkla izah etmiş bulunan Ricardo 1772'de Londra'da doğmuştur. Babası Hollanda'lı bir yahudi olup borsa acenteliği yapmakla idi. 14 yaşından itibaren babasının yanında çalışmaya başlamış, tahsil yapmaya fırsat bulamadığı halde döneminde çıkan ekonomik yayınları yakından izlemiştir. Hristiyan dininden bir kadınla evlenince, ailesiyle arası açılmış, tek başına yaşamaya başlamıştır. Ailesinden ayrılıp teşebbüslerinde serbest kalan Ricardo ekonomik sorunlar üzerindeki büyük yeteneğinin de yardımı ile henüz 25 yaşında iken kendisini ölünceye kadar geçindirecek bir servetin sahibi olmuştur. Yerinde kararlar vermek ve hesap işlerindeki hayrete değer çabukluğu bu servetin hazırlayıcısı olmuştur. Mali durumunu da bu şekilde yoluna koyan Ricardo, artık bütün ilgisini iktisadi meseleler üzerinde toplamış ve bu arada da matematik, kimya ve jeoloji ile ilgilenmiştir.

İlk eserinde hükümetin izlediği para politikasını şiddetle yermiştir. Bu fikirleri parlamento ve kamu oyunda büyük ilgi top-

47) Denis, a.g.e., s. 348-349.

48) Michele Bertrand, Histoire et Theories Economiques, Ed. Sociales, Paris 1978, s. 29.

lanmıştır. Konu külçelerle banknotlar arasındaki değer değişikliği ile ilgiliydi.

1817'de en önemli eseri olan «İktisat ve Vergi İlkeleri» adlı kitabını yayınladı. Bundan sonra seri makaleler yazdı. 1819'dan itibaren iş hayatından tamamiyle ayrılarak şehir dışına çekilmiş, bu arada Parlamente'ye aza seçilmiştir. Parlamente'de fikirleri dolayısıyla bir otorite olarak kabul görmüştür. Konuşmaları ve çalışmalarıyla dikkati çekmiş ve gene bu görevde iken 1823 yılında ölmüştür.

b — Değer Hakkındaki Görüşleri :

Ricardo *kullanım değeri* ile *mübadele değerini* birbirinden ayırmaktadır. Düşüncesine göre değere etki eden faktörler, o eşyanın meydana çıkmasına neden olan emek ve onun nedret derecesidir. O halde mübadeleye konu olan mallar iki sınıfa ayrılmaktadır:

- 1) Mübadele değerini nedretten alan mallar,
- 2) Onları elde etmek için harcanan emekten değer kazanan mallar.

Yenisi yapılamayacak bir eşyanın büyük bir ihtimalle değeri nedret unsurundan ileri gelmektedir. Örneğin tanınmış bir ressamın tablosu... Fakat böyle eşyalar o kadar azdır ki, değeri belirlerken bunları ölçü olarak değerlendirmek yersizdir. Bu bakımdan Ricardo bu malları dikkate almamaktadır (49).

Asıl önemli olan ikinci sınıftakilerdir. Bunlar bir ülkenin yaşamasını sağlayan ve emek ile üretilen mallardır. Böyle malların değerini saptarken esas alınacak faktör emek maliyetleridir. Daha önceki yerlerde görüldüğü gibi A. Smith az gelişmiş, toplumlarda bu gibi malların nisbi değerlerinin onları elde etmek için harcanılmış emek miktarına göre meydana geldiğini ifade etmişti. Ricardo bu noktaya kadar A. Smith ile beraber olmuş bu noktadan sonra da gelişmiş toplumlarda da aynı düşünceyi savunmuştur. Ona göre üretimde kullanılan emeğin miktar ve niteliği de değer belirlenmesinde o kadar önemli taşımazlar.

Ücret bütün üretim kollarında eşittir. Sermaye ise nihayet bir emek mahsulüdür. Rant değerinin nedeni değil sonucudur. Şu halde ücretler eşit olduğuna göre malların birbirlerine oranı on-

49) Blaug, a.g.e., s. 107.

ları elde etmek için harcanmış emek miktarına göre oluşacaktır. Yani bir mal için ötekine oranla iki kat emek harcanmışsa mübadele değeri de iki kat olacak demektir ⁽⁵⁰⁾.

Ricardo'nun; emeğin değerinin ölçüsü olduğunu inatla savunmasına karşın «İktisat ve Maliyenin Temelleri» kitabının sonraki baskılarında değişiklikler yaparak çıkmaza düştüğü anlaşılmaktadır. Ricardo'nun bu konuda A. Smith'den daha fazla birşey getirmemiş olduğunu söylemek gerekecektir.

c — Rant Kuramı :

XIX. yüzyılın başlarında İngiltere nüfusunun hızla artması ve gıda meselesinin ön plana geçmesi rant konusuna gereken önemi kazandırmıştır. Aynı konu kamu oyununda da fikir ve düşüncelerin belirlenmesine yolaçmıştır.

Fizyokratlar tarımsal faaliyet sonucunda fazla gelir elde edildiğini savunmuşlardı. Gene bunlara göre bu durum tabiatın cömertliğinden ileri gelmektedir. Ricardo ise bu görüşü reddederek tersine doğanın cimriliğinden ileri geldiğini iddia etmiştir.

Ricardo'ya göre Rant «Elde edilen son üründen toprağın kullanılması veya tahribine karşılık olarak arazi sahibine ödenen bir bedeldir.» Eğer bir ülkedeki araziler, aynı verimde ve ihtiyaçtan fazla olduğu takdirde rant elde edilemez. Eğer elde yeter miktarda toprak varsa kimse toprak kiralama yoluna gitmez ⁽⁵¹⁾.

Ricardo'ya göre nüfus artışı zorlamaları ile gıda temini amacıyla daha verimsiz arazilere doğru ekim alanı genişleyecektir. Bu zorunluluk karşısındadır ki, toprak sahibine rant ödenecektir.

Şimdi bu konuya ilişkin Ricardo'nun verdiği örneklerle meseleyi aydınlatmaya çalışalım.

Boş bir ülke işgal edildiği zaman insanlar ilk olarak verimli topraklara yerleşirler. Bu arazilerden en verimli (A) olsun. Top-

50) Bu konuda bkz., David Ricardo, *Les Principes de l'economie politique et de l'impôt*, Ed. Flammarion, 1871, 5. bölüm; açıklaması için ayrıca bkz. Bloug, a.g.e., s. 135-141.

51) Fakat Alınan Klâsiklerden Von Thünen bu görüşü benimseyerek «mevki rantı»nın varlığından bahsedecektir.

raktan üretilecek ürünün fiyatına da (a) diyelim. Bir müddet sonra nüfus artacak, buna karşın gıda maddeleri aynı oranda artış gösteremeyeceğinden daha az verimli topraklarda ekime gidilecektir. Bu topraklar da (B) ile gösterilsin ve elde edilen ürünler (b) fiyatına satılsın. Nüfus gittikçe çoğaldığından zamanla (C) topraklarına müracaat edilecektir; onların da fiyatları (c) ile gösterilsin.

Bu durum karşısında (B) nin verimliliği (A) ya nazaran daha az olduğundan ve (B) de daha fazla emek ve sermaye harcanacağından (b) satış fiyatı (a) dan yüksek olacak, (C) yi de hesaba kattığımız takdirde (c) fiyatı hem (a) hem de (b) den yüksek olacaktır.

(c) fiyatı (b) nin, (b) fiyatı da (a) nın düzeyine düşemez. Çünkü maliyetleri bile kurtaramayacaklardır. Belirli bir piyasada belirli bir malın fiyatı tek olacağından, şu halde o ürünün fiyatı (c) dir. Bu durum sonucunda (A) toprağı (c-a) kadar, (B) toprağı da (c-b) kadar bir rant elde edecektir. Bu örneği genişletirsek (A), (B), (C), (D), ... (N) toprakları için aynı şeyleri söylemek mümkündür. Bu şekilde (A) toprağı devamlı ve artan bir rant [(b-a), (c-a), (d-a) ... (n-a)] elde edeceklerdir. Öte yandan (B) de [(c-b), (d-b) ... (n-b)] gibi rant elde edecektir, bu durumda doğal olarak ürünün fiyatı (n) olacaktır.

En kötü koşullar altında üretim yapmaya devam edenler (N), nüfus artışından dolayı talebi karşılamak için yüksek maliyet fiyatı ile üretimde bulunanlar, rantın doğmasına ve yükselmesine neden olacaklardır. Bu yüzden böyle bir ranta «farktan doğan» veya «differansiyel rant» -rente différentielle adı verilmektedir. Ricardo'ya göre «hububat rant ödendiği için pahalılaşmış olmayıp, tam aksine hububat fiyatları yüksek olduğu içindir ki rant ödenmektedir.» Yani arazi sahipleri rant aldığı için buğday pahalılaşmamakta, bilâkis, buğday pahalılandığından arazi sahipleri rant almaktadır.

Ricardo, nüfus ve artan ihtiyaçların karşısında entansif tarım yöntemine başvurulması halini de ele almaktadır. Bu takdirde «azalan verim kanunu» kendini hissettirecektir ki gene rant doğacaktır (52).

52) Ekilmekte olan, araziye hasredilen emek ve sermaye miktarı arttığında verimin azalan verimler nedeniyle aynı oranda artmayacağını, aksine azalarak yükseleceğini belirtmektedir. Ricardo, a.g.e., s. 104.

d — Para Hakkındaki Görüşleri :

Ricardo kendi zamanının para sorunlarını halletmek üzere sarf edilen gayretlerle çok yakından ilgilenmiştir. Bu arada İngiltere ve Fransa arasındaki savaşlar sonucunda kâğıt para rejimine gidilmiş ve neticede % 30 oranında para miktarında düşüklük olmuştur.

1809 yılında «Altın külçelerinin yüksek fiyatları» adlı eserinde iyi tanzim edilmemiş kâğıt para sisteminin, ülke parasına olan zararlarını açıklamıştır. Kendisi de A. Smith gibi kâğıt paranın madeni paradan ziyade kullanılmasına taraftar idi. Bu bakımdan kâğıt paranın, madeni para miktarına oranla piyasada dolanımını savunmakta idi. Banknot altına nazaran daha az masraflıdır. Paranın istikrar ve emniyet verici olması gerekmektedir. Banknotların karşılığı %100 olmalıdır. Aksi takdirde enflasyon önlenemez. Çünkü Ricardo'ya göre, para değerinde görülen düşüklüğün fazla miktarda banknot ihracından ve altının ülkeyi terkedişinden, para değerinde görülen değişikliklerden ileri gelmektedir. Bu bakımdan banknot ihracını giderek azaltıp altınla başabaş haline getirmek gereklidir. Ricardo'nun bu tezine «currency Principle» adı verilmektedir.

e — Karşılaştırmalı Maliyetler Kuramı (53)

A. Smith'e göre uluslararası mübadeleyi mutlak maliyetin aynı malın başka ülkelerdeki maliyetinin karşılaştırılması belirler. Örnek olarak İngiltere'de kumaş daha düşük maliyet ile şarap ise yüksek maliyetle imâl edilsin. Portekiz'de de bu durumun aksi geçerli ise, İngiltere'nin kumaş, Portekiz'in de şarap üretmesi ve bu iki malı mübadele etmeleri menfaatleri gereğidir.

Ricardo ise A. Smith'in bu fikirlerini tamamlamaktadır. Ricardo uluslararası serbest ticaretini karşılaştırmalı maliyetler yolu ile açıklamaktadır (54).

Ricardo bu konuda iki ülkeyi ele almakta, karşılaştırmaları ona göre yapmakta ve şöyle demektedir : «Eğer Portekiz öteki ülkelerle asla ticaretle bulunmasaydı, bu ülke ötekilerden kendi ih-

53) Bkz., a.g.e., s. 7. Bölüm, Ricardo bu bölümde Portekiz ve İngiltere ile ilgili örnek vermektedir. Bizim yaptığımız örnek, Ricardo'nunkine uyum göstermekle birlikte daha özdür.

54) Örnek için, ayrıca bkz., Ekrem Özelmas, *Millîterarası İktisadi Mînasebetler*, İst., 1968, s. 48 - vd..

tiyacı için gerekli olup da satınaldığı kumaşa ve diğer şeylere karşı kendi ürünlerini vermeyip, aldıklarını içerde üretmek için sermayesinin büyük bir kısmını tahsis etseydi ihtimalki miktar ve tür bakımından daha az elde edecekti.» Ricardo bundan sonra Portekiz ile İngiltere'yi ele almakta bu devletler arasında kumaş ve şarap mübadelesi yapmaktadır. Şarap üretimi için 80 kişi çalıştırmakta, kumaş için de 90 kişiye ihtiyacı olmaktadır. Eğer Portekiz kumaş karşılığı şarap ihraç ettiği takdirde kazanacaktır. Çünkü sermayesini şaraba tahsis ettiğinde daha kârlı olacaktır. Şarap/kumaş maliyeti oranına göre İngiltere kumaşta Portekiz de şarapla ihtisaslaşır ise İngiltere'nin ürettiği kumaşı şarapla mübadele etmek suretiyle iş saati başına ülke içindeki üretime göre daha fazla şarap, Portekiz'in de aynı şekilde daha fazla kumaş elde etmesi mümkündür. Görüldüğü gibi ihtisaslaşma her iki ülkenin de menfaatinedir. Fakat bu kuramının geçerli olması için şu varsayımlar gereklidir.

- 1) Ülke içinde tam rekâbet koşulları geçerli olmalıdır.
- 2) Ödemeler bilançosu dengede olmalıdır.
- 3) Tam istihdam ve tam kapasite mevcut olmalıdır.
- 4) Üretim maliyeti emek maliyetine göre eşit olmalıdır.
- 5) Her malın arz fiyatı üretim maliyetine eşit olmalıdır.
- 6) Nakliye masrafları hesaba katılmamalıdır...

Şimdi küçük bir örnekle konuyu açmaya çalışalım :

Portekiz ve İngiltere (x) ve (y) malları üretmektedirler. Tüm çalışma 480 saattir.

Portekiz her (x) için 8 saat

Portekiz her (y) için 2 saat

İngiltere her (x) için 12 saat

İngiltere her (y) için 6 saat harcamaktadırlar .Her mala harcanan saat ise 240 dır. Şimdi durumu bir tablo üzerinde inceleyelim :

1) *İşbölümünden evvel :*

a) Portekiz : (x) için (8) saat harcadığına göre $240:8=30$ (x) üretmektedir.

(y) için (2) saat harcadığına göre $240:2=120$ (y) üretmektedir.

b) İngiltere : (x) için (12) saat harcadığına göre $240:12=20$ (x), üretmektedir.

(y) için (6) saat harcadığına göre $240:6=40$ (y) üretmektedir.

O halde tüm (x) için 50, (y) için de 160 olmak üzere toplam 210 birim mal üretilmiş olmaktadır.

2) Mutlak maliyetler :

Mutlak maliyetler A. Smith'in görüşüdür. Bu görüşe göre (x) ve (y) Portekiz'de daha ucuzdur. Fakat Ricardo, A. Smith'in bu görüşünü biraz daha ileriye götürmektedir.

3) Karşılaştırmalı Maliyetler :

- a) Portekiz : $8 : 2 = 4$ $1x \rightarrow 4y$ 'ye tekâbül etmektedir.
 $2 : 8 = 0,25$ $1y \rightarrow 0,25x$ 'e tekâbül etmektedir.
- b) İngiltere : $12 : 6 = 2$ $1x \rightarrow 2y$ 'ye tekâbül etmektedir.
 $6 : 12 = 0,5$ $1y \rightarrow 0,5x$ 'e tekâbül etmektedir.

Karşılaştırmalı maliyetler dikkate alındığında görüldüğü gibi Portekiz (y), İngiltere ise (x) malı üretmek durumundadırlar.

4) *Tam ihtisaslaşma* : Tam ihtisaslaşmada İngiltere bütün çalışmalarını (x)'e ayırırsa $480 : 12 = 40$ (x) üretecektir. Portekiz ise $480 : 2 = 240$ (y) üretecektir. Üretim bu durumda 280'e çıkmakla birlikte (x) in üretimi azalacağından kısmi bir ihtisaslaşmaya gidilecektir.

5) *Kısmi İhtisaslaşma* : Portekiz (50) x'i tamamlamak için (y) den (10) ünite alacaktır. Yani başka bir ifadeyle ek (10x) üretecektir. $(10 \cdot 8 = 80)$ saat (y) den alacaktır. (y) ise 400 saate düşecektir. Portekiz geriye kalan bu 400 saatle de $400 : 2 = 200$ y üretimini gerçekleştirecektir. İngiltere ise kısmi ihtisaslaşmaya gitmeyecektir. Bu durumda üretim 250 olacak, (x)in üretimi aynı düzeyde (y) ninki ise 40 birim daha fazla olacaktır.

Ricardo'nun bu analizleri göstermektedir ki ticaret serbestisi yolu ile her ülke en etkin biçimde üretimde bulunduğu mallar üzerinde çalışmak ve bunları öteki gerekli mallarla mübadele etmek suretiyle maksimum kârı sağlamak olanağını elde edecektir ⁽⁵⁵⁾.

55) a.g.e., s. 244-246.

f — Rekabet Arz ve Talep Fiyat :

Ricardo'ya göre uzun bir dönemde salt rekabet unsuru, fiyat, rant, ücret ve kârları oluşturacaktır. Serbest ticaret rejiminin geçerli olduğu durumlarda kuşkusuz ki her ülke sermaye ve emeğini kendisi için en yararlı olan sahaya yatıracaktır. Ricardo, Devlet müdahaleleri, savaşlar emek ve sermayenin hareketsiz kaldığı halleri kısa vadeli etkiler olarak kabul etmiş, bunların iktisadi yaşantıya uzun dönemde etkileyemeyeceğini iddia etmiştir.

Görüldüğü gibi Ricardo kısa dönemi ikinci plana bırakarak uzun dönemde ve normal koşullarda beliren fiyatla ilgilenmiştir. —*Fiyasa fiyatı— Doğal fiyat* : Piyasa fiyatı kısa dönemi ifade etmekte, rekabet, koşulları altında arz ve talebe göre şekillenmektedir. Doğal fiyat ise uzun bir dönemi belirlemekte, üretim maliyeti tarafından oluşmaktadır.

g — Servet ve Gelirin Dağılımı :

Ricardo'nun düşüncesine göre bölüşüm olayı değer sorunu ile birlikte ele alınmalıdır. Ricardo da A. Smith gibi üretim faktörlerine tekabül edenleri, rant, ücret, kâr olarak ele alıp, faizi kâr ile birlikte düşünmüştür. Ona göre servetin dağılımı sosyal gelişmeye bağlıdır. Bir ülkede nüfus çoğaldıkça verimsiz topraklara doğru ekim alanı genişleyeceğinden gıda maddelerinin fiyatları yükselecek, emek talebi de çoğalacaktır⁽⁵⁶⁾. Böyle bir durumda, toplumun gelişmesiyle rantların da yükseleceği normaldir. Şimdi üretim sonucunda meydana gelen gelirden alınacak hisseleri, Ricardo'nun görüşü altında teker, teker inceleyelim :

aa — Ücret :

Ricardo ücreti ikiye ayırmaktadır :

1) *Doğal ücret* : Doğal ücret, işçinin yaşamasını ve neslinin atılmaksızın devamını temin eden ücrettir. Bu ücretle aynı zamanda «gerçek ücret» adını da vermektedir.

2) *Piyasa ücreti* : Bu ücret pazarda emeğin arz ve talebine göre belirlenen ücrettir. Arz ve talepteki değişiklik piyasa ücretindeki değişikliği etkilemektedir. Ancak bu değişiklik geçicidir⁽⁵⁷⁾. Şöyleki, nüfus çoğaldığı takdirde ekim alanları genişle-

56) a.g.e., s. 261-262.

57) a.g.e., s. 67.

yecek ve emek talebi çoğalacaktır. Ücretler de bu durumda artma eğilimindedir. Sermaye artışı ilk anda nüfus artışına nazaran daha hızlıdır. Fakat verimsiz topraklara doğru ekim alanı genişleyince bu kez nüfus sermayeye oranla daha hızlı artacak, fazla emek arzı olduğundan ücretler düşecektir. *Ücret düzeyinin en düşük oranı, en az geçim oranı tarafından belirlenir.* Yani piyasa ücretli daima doğal ücretin çevresinde dönecek, ancak kısa dönemde yükselmeler ve azalmalar olacaktır. Fakat Ricardo biraz daha ileri gidip bu mekanizmanın nerede durdurulabileceğini açıklamamıştır ⁽⁵⁸⁾.

bb Rant :

Önceki kısımlarda bu konu açıklığa kavuşturulmuştu. Özetle, toprak sahiplerinin rant adı altında en büyük payı, artan bir biçimde almakta oldukları söylenecektir.

cc -- Kâr :

Kâr maliyetle satış fiyatı arasındaki farktır. Bir malın değerinin içinde faiz, kâr ve ücret vardır. Rant ise maliyete dahil değildir. Maliyetin üzerindeki fiyat rantı meydana getirmektedir. Toprak sahibi rantını aldıktan sonra kalanı sermaye sahibi ile işçiye bırakır. Bu durumda kâr arttığı takdirde ücret azalmakta, ücret yükseldiği takdirde kâr azalmaktadır. Devamlı olarak toprak sahibinin payı arttığından kâr azalma eğilimi göstermektedir ⁽⁵⁹⁾.

Ricardo'nun bu açıklamalarından anlaşılacağı üzere, bölümüm genel olarak serbest rekabet mekanizmasının etkisi altındadır.

h — Vergi Sistemleri Halkındaki Görüşü :

Ricardo'ya göre vergi «Tarımsal ürünlerin ve ülke emeğinin Devlet'in emrine verilmiş olan bir parçasıdır ve sonuç olarak sermayeden veya gelirden ödenir.» İrattan alınan vergiler verimli olup sermayeden alınan vergiler, yatırımları ve dolayısıyla ülke ekonomisini zedeleyeceğinden, olumlu değildir ⁽⁶⁰⁾.

58) Denis, a.g.e., s. 328.

59) Ricardo, a.g.e., s. 102.

60) a.g.e., 16. Bölüm, s. 378.

i — Ricardo'ya Yöneltilen Eleştiriler :

Bu kısımda özet olarak ekonomi bilimine Ricardo'nun getirdiklerine karşılık kendisine yöneltilen eleştiriler, çok kısa bir biçimde belirtilecektir.

1) Ricardo'nun emek kuramı kendisinden sonra gelen iktisatçılar tarafından eleştirilmiştir. Ricardo'nun değeri salt üretimde de kullanılan mallara harcanan emekten oluştuğu hakkındaki düşünceleri eleştiriye uğramasına karşın, sosyalistler ve bilhassa Marx bu fikirleri temel olarak alıp işlemişlerdir.

2) Rantın sadece verim farkından ileri gelmediği ifade edilmiştir. Bundan başka Ricardo'nun, insanların önce verimli toprakları işleyeceklerine ilişkin fikirleri de reddedilmiştir (⁶¹).

3) Doğal ücret kuramı da bir çok eleştiriye uğramış, taşıdığı sertlik bakımından F. Lassale tarafından «Tunç Kanunu» olarak nitelendirilmiştir. Uygarlık düzeyi yükseldikçe ücretlerin de yükselmesi gereği savunulmuştur.

4) Ricardo kârı özellikle sermayenin geliri olarak görmüş ve faizle birlikte incelemiştir. Daha sonra özellikle Fransız iktisatçıları kâr ile sermayenin geliri olan faizi ayrı ayrı ele almışlardır (⁶²).

IV — KLASİK EKOLÜN GELİŞMESİ :

— JOHN STUART MILL (1806 - 1873)

A — YAŞAMI :

Büyük iktisatçı James Mill'in oğlu olarak 1806 yılında dünyaya gelmiştir. Küçük yaşta babasından iktisat dersleri almaya başlamıştır. Gösterdiği zihni yetenek ufak bir çocukla karşılaştırılamayacak kadar hayret verici olmuştur. 3 yaşında iken yunanca öğrenmeye başlamış, 8 yaşında da eski yunan yazar ve düşünürlerine ait eserleri okuyup anlayabilecek bir düzeye gelmiş, ge-

61) Bkz., Von Thünen'in «mevki rantı».

62) Görülmektedir ki, Ricardo sistemi temel olarak 4 varsayıma dayanmaktadır. Bunlardan ilki nüfustur. Ricardo Malthus ile aynı düşüncededir. ücret artışları, nüfusu çoğaltır. İkinci varsayım azalan randımanlar kanunun geçerli olduğudur. 3. varsayım rant kuramı ve nihayet dördüncüsü de, müteşebbislerin, makul bir gelir sağlamaları halinde işçiye ücret ödeme varsayımidir.

nel tarihi okumuş, 13 yaşında Roma tarihini yazmış, 14 yaşında da bir iktisatçının bilebileceği bütün bilgileri öğrenmiştir. 16 yaşında Fransa'ya giderek orada Bentham ailesi yanında bir yıl misafir kalmıştır. 17 yaşında «Doğu Hint Kumpanyasından» öneri almıştır. Bir ticaret mümessili olarak yetişeceğine inanmış ve görevi kabul ederek bu kumpanyanın 30 yıldan fazla idari işlerinde çalışmıştır.

Ticari çalışmaları dışında bütün yaşantısını bilimsel araştırmalara, yayınlara ve bir takım pratik sosyal önlemlere ayırmıştır. Yabancı ülkelerde ve bu arada özellikle Fransa'daki olaylar dikkatini çekmiş, makalelerinin bir çoğunu bu ülkenin giriştiği siyasi mücadelelere ayırmıştır. Son yıllarındaki çalışmaları daha çok felsefi mahiyettedir. 1851 yılındaki evliliği onun hayatında fikri olgunluğa ve samimi insanı alâkalarla dolu olan bir dönemin başlamasına neden olmuştur. Eşi Fransa'nın Avignon kasabasında ölünce, aşağı yukarı 20 sene bu kasabadan ayrılmamıştır.

En önemli eseri «Economic Politic» ölümünün son yıllarında yayınlanmıştır. Kitabı tertip, ifade ve kapsam bakımından mükemmel bir şekilde kaleme alınmış, uzun müddet İngiliz üniversitelerinde ders kitabı olarak okutulmuştur.

B --- EKONOMİK KURAMI :

Mill, A. Smith ve Ricardo'nun kuramlarını ele almış ve kendi fikirlerini de ekleyerek açmaya çalışmıştır. Mill, zamanında klâsik okulu en yüksek düzeye getirmiş, daha sonraları bazı fikirlerindeki değişikliklerle bu okulu liberal sosyalizmin adı verilebilecek bir yöne çekmiştir.

Mill, economicus kavramı yalnız kişisel yararı ile hareket eden ve tam bir rekabet alanında faaliyette bulunan soyut ve şematik insanın kişiliğinde açıklamıştır.

C --- DEĞER KURAMI :

Mill'e göre *değeri yaratan iki faktör vardır :*

— *Fayda ve*

— *Onu ele geçirme güçlüğü.*

Mill, malları, doğal olarak üç bölümde incelemektedir :

— *Miktarı mutlak olarak sınırlı olan mallar,*

— *Çalışarak, söz konusu sınırlılığın hafifletildiği mallar,*

— *Miktarı ancak artan maliyetlerle arttırılabilen mallar.*

Birinci kısım malların değeri salt arz ve talebine bağlıdır. İkinci kısımdaki mallarda ise, arz ve talep kanunu gene geçerli olmakla birlikte, ücret, kâr ve ranttan oluşan üretim maliyetleri de kendini hissettirmektedir. Üçüncü kısma dahil malların değerinde etken gene maliyetlerdir. Bu gibi malların fiyatı ihtiyaç duyulan miktarda malın üretimini gerektirdiği en yüksek üretim maliyetine kadar yükselmek eğilimini göstermektedir (⁶³).

D — ÜCRET FONU KURAMI :

Klasiklerin bir çoğu ücretlerin her yıl ücret fonu olarak ayrılan ve büyüklüğü ekonominin sermaye stokuna bağlı olan bir fondan ödendiğini ve bu fonun büyüklüğünün nüfus artışı ile ilgili olduğunu ifade etmiştir. Kuramın tamamlanması ve kesinlik kazanmasında Mill, büyük rol oynamıştır.

Mill tarafından formüle edilen bu kurama göre ücretler mevcut nüfus miktarı ile, ücret ödemelerinde kullanılacak sermaye arasındaki ilişkiye bağlıdır. Burada nüfus, «faal nüfusu» öte yandan sermaye, ücret ödemelerinde kullanılacak ikinci derecedeki tutarlar anlamına gelmektedir. *Mill'e göre belirli bir anda verilebilecek ücret miktarı sabittir.* Bu durumu karşısında ücretlerin artabilmesi için ödenecek yevmiye sayısının az olması ya da mevcut sermayenin çoğaltılması gereklidir. İşçiler için ayrılan fonun artırılmasına olanak bulunmadığına göre, bir miktar ücretli, işçi gruplarının bir kısmından alıp ötekine vermekten başka çare yoktur (⁶⁴).

E — MÜBADELE ORANLARI KURAMI :

Mill, «İktisat biliminin bazı tartışmalı meselelerine ilişkin etüdler» adlı eserinde ticaret serbestisi sistemi adı altında mübadele edilecek malların miktarları üzerinde durmuştur. Mill, bu incelemeleri sırasında, mübadele olunan mal fiyatlarının, ihmal edilen malların, ihraç olunan malların bedelini ödemeye, gelecek bir miktarda olmasını sağlayacak biçimde otomatik olarak sürdürmekte olduğunu açıklamıştır. Mill, bir ülkenin (x) malı karşılığında, kendi (y) malının, üretim maliyeti (x) in üretim maliyetini karşılayacak miktarından fazlasını vermeyeceğini açıkla-

63) Mill değer konusunda, 'ne mutlu ki, ne bana ne gelecek iktisatçılara, değer konusunda söylenebilecek birşey kalmadı. Artık, değer eksiksiz bir kuram halini almıştır' diyebilecektir. Yalçın, a.g.e., s. 341'den atfen.

64) Blaug, a.g.e., s. 218.

maktadır. Böylelikle «nisbi maliyetler kuramı» mübadelenin faydalarını gösterdiği gibi, belirlenen sınırların aşılması, mübadelenin faydalı olmaktan çıkacağı oranları da göstermiş olmaktadır (65).

ÖRNEK :

A ülkesinin (x), (B) ülkesinin de (y) malı üretiminde ihtisasslaştığı kabul edilsin.

Öte yandan (x) için fiat (1,5y) ile (2y) arasında belirlenmiş olsun. Bu durumun kolaylıkla ifade edilmesi için rakamlar yuvarlaklaştırılmış ve 1x'e göre nisbi olarak (20x) in azami ve asgari oranları dikkate alınmıştır (66).

(x) miktarı	(y) nin asgari miktarı	(y) azami miktarı
1 x =	1,5	2y
10 x =	15	20y
20 x =	30	40y

Bu durumda (20)x için, (30y) ile (40y) arasında oluşacak (y) cinsinden fiyatlara göre (A) ve (B) ülkelerinin mübadeleye razı olacakları talep miktarını bulalım.

Mübadale oranları	(A) ülkesinin (x) arzı karşılığında (y) taliplerinin miktarı. (A) ülkesinin talebi	(B) ülkesinin (y) arzı karşılığında (x) taliplerinin miktarı (B) ülkesinin talebi
20x = 31y	9.000	15.000
20x = 32y	10.000	14.000
20x = 33y	11.000	13.000
20x = 34y	12.000	12.000
20x = 35y	13.000	11.000
20x = 36y	14.000	10.000

20x = 39y	17.000	7.000
-----------	--------	-------

Mübadale, 20x karşılığında (34y) mübadale hadleri üzerinden olacaktır. Çünkü (x) ve (y) taliplerinin miktarları bu noktada birbirine eşittir.

65) Denis, a.g.e., s. 480-481.

66) Örneğin akışı için bkz. Özelmaz, a.g.e., s. 57-61.

Eğer (A) ülkesinin talebi 11.000 olsaydı (B) de 13.000 olacaktı. Yani (B) ülkesinde 2.000 talip (x) temin edemeyecekti. Bu durum karşısında (B) ülkesi talipleri (x) temin için daha çok (y) vermeye razı olacaklar ve mübadele oranı yani (x) in fiyatı ($20x=33y$) den, ($20x=34y$) e yükselecektir. Bu durumda talipler gene eşit hale gelecektir. Aksi olduğu takdirde de mekanizma gene aynı biçimde işleyecektir.

F — PARA HAKKINDAKİ DÜŞÜNCELERİ :

Mill, para değerinin bir yandan dolanım hızı ile birlikte miktarına ve öte yandan da üretim maliyetine göre oluştuğunu ifade etmektedir. Paranın miktar ve dolanım hızının bu bakımdan olan etkisi kuvvetlidir. Üretim maliyetinin etkisiyle de uzuru bir dönemde kendini hissettirmektedir. Mill'e göre arz ve talebin para üzerindeki etkisi de hızlıdır, fakat para arzını belirleyen asıl unsur üretim faaliyeti olduğuna göre paranın değeri hususunda da onun bir etkiye sahip olduğunu kabul etmek gerekir. Mill'in anlaşılacağı üzere bu fikirleri ancak madeni paralar için geçerli olmaktadır. Fakat sonuç olarak, ister madeni ister kâğıt para olsun uzun bir dönemde dikkate alındığında, para ünitesinin değeri altının istihsal maliyetine tabi oluyor demektir.

G — REKABET - ARZ VE TALEP - FİYAT :

Mill'e göre, rekabet ekonomik faaliyetlerde en önemli etken olduğundan genel ve kesin bilimsel ilkelere bağlamak mümkündür; fakat buna rağmen, rekabetin gerçekten hudutsuz bir kudrete sahip olduğunu kabullenmek de bizi gerçekler karşısında yanıltır. Mill'e göre tekeller, örf ve adet rekabet kanununu zedelemektedir.

Mill, arz ve talep ilişkileri üzerinde de durmuş, zamanına kadar bu konuda ileri sürülen fikirlerde eksiklik olduğunu ifade etmiştir. Ona göre arz ve talep karşılaşmasından fiyat teşekkül etmektedir, eğer mallarda bir artış olursa fiyatlar düşecek, tersine taleple de bir artış olursa fiyatlar yükselecektir. Mill bu konuda bazı eklemeler yapmaktadır. Şöyleki, fiyatlar da arz ve talep üzerinde etkilidirler, örneğin bir üreticinin rehberi fiyattır, eğer fiyatlarda bir düşüklük varsa sermayesini başka alanlara kaydıracaktır, fiyatlar yüksek olduğu takdirde de sermayesini o bölgeye yönleltecektir. Fiyatlardaki değişiklik öte yandan tüketiciler bakımından da önemlidir. Mill bu nedenlerden arz ve talep kanunu-

nu karşılıklı etkileri açıklayan bir biçimde formüle etmektedir : «Bir mala karşı olan talep onun değerine göre değişir. Değer ise talebi arza eşit kılacak biçimde de azalır veya çoğalır». Mill'e göre arz ve talep kanunu ancak miktarı mutlak az olan bir mala karşı uygulanabilir. Miktarı emek ve sermaye yardımıyla arttırılabilecek olan öteki mallara gelince, bunların üretim maliyeti piyasa değerinin daha aşağısına düşmeyeceği bir doğal değer oluşur. Fiyatları üretim maliyetleri düzeyine düşüren «rekabet kurumu» dur.

H — SERVET VE GELİRİN DAĞILIMI :

Mill, bu konuda bazı noktalarda klâsiklerden ayrılmaktadır. Ona göre servetin dağılışında etkili olan faktörler insanlar tarafından yaratılmıştır, bu bakımdan bu kanunlar gene insanlar tarafından tadil ve değiştirilebilir, servetin elde edilmesine ilişkin kanunlar doğal olabilir, ancak dağıtımını ise insanların belirlediği kurallar çerçevesinde yapılmaktadır. Gerçekten dağıtılacak şeyler ortada bulunduktan sonra insanlar onları istedikleri biçimde dağıtabilirler. Görüldüğü gibi Mill, bu konuda hem klâsik hem de sosyalist fikirlerin etkisi altındadır.

aa — Rant :

Mill'e göre rant, daha az verimli topraklarda üretim maliyetlerinin yüksekliğinden ötekilerinin elde ettiği bedeldir. Rantı hak edilmemiş bir kazanç olarak görmektedir (67).

bb — Kâr ve Faiz :

Mill'e göre kâr ve faiz üç kaynaktan oluşmaktadır. (Verim, kullanılmış emek ve emeğin verim yeteneği). Kendisi bu üç kaynak içinde bir ayırımı yapmamıştır. Yalnız ücretlerle gelir üzerinde durmuştur. Ona göre ücretler arttığı takdirde gelir azalır, ücret düzeyi düşüncü de gelir yükselir (68).

cc — Ücretler :

Mill, ücretlerin gelir hisseleri bakımından, «ücret Fonu»nda bazı değişiklikler yapmaktadır. Ona göre ücret düzeyi bunların

67) Barda, a.g.e., s. 126.

68) Bununla birlikte Mill de Ricardo gibi nüfus artışıyla birlikte kâr oranının giderek azalacağına inanmaktadır.

ödenmesine ayrılınış sermayenin miktarına «fon»a bağlıdır. Aslında bu fonun genişliği de emeğe olan talebe bağlıdır. *Mevcut işçilerin sayısı emek arzını oluşturur. Eğer emek arzı fazla ise ücretler düşer, arz işe artar. Ücrete ayrılan fon yıldan yıla artabilir, fakat hiçbir zaman sermayeye eşit olamaz.* Bu halde ücretleri arttırmanın tek çıkar yolu nüfus artışıını durduracak önlemlerin alınmasıdır.

Mill, gelir dağılımının en iyi bir biçimde insanlar tarafından adil bir hale getirilebileceğini iddia etmektedir.

1) *Mill'e göre üretim kooperatifleri geliştirilerek ücretli işçilik kaldırılmalıdır, ücretli işçilik hem işçiyi emeğinin karşılığı üründen mahrum bırakır hem de kişiliğinin gelişmesine engel olur. Bu bakımdan işçi birliklerini engelleyen kanunlara Mill, karşı çıkmaktadır (69).*

2) *Vergi yolu ile rant devlete başka bir ifadeyle topluma mal edilmelidir. Rant nüfus artışı ile birlikte yükseldiğinden, konulacak vergilerin de topluma bütünüyle aktarılabilmesi için bu yükselişle paralel olmalıdır.*

3) *Miras kurumu, mülkiyet kurumu bakımından liberal sistemin temelini oluşturmaktadır. İnsanları çalışmaya yönelten nedenlerden biri de servetlerini kendilerinden sonra gelenlere bırakmak düşüncesidir. Fakat bu durum ekonomik faaliyetlerin başlangıç noktasında, eşitsizliklere yolaçmaktadır. Bu bakımdan Mill, miras hakkının sınırlandırılmasını istemektedir.*

İ — DEVLETİN HİMAYECİLİĞİ HAKKINDAKİ DÜŞÜNCESİ :

Klâsikler, ekonomik faaliyetlerde bütünüyle devlet müdahalesine karşıdırlar. Daha ilerde görüleceği üzere himayeciler ise bu görüşlere karşı çıkmışlardır. İşle Mill, bu iki görüşün ortasında kalmaktadır. Mill temel olarak klâsik düşünce akımının etkisi altında kalmasına karşın, himaye politikasının gerekli olduğu hallerin varlığını da kabul etmektedir. Örneğin yeni kurulmuş bir devletin aldığı himayeci önlemler... Mill'e göre endüstri yaşamına daha önce atılmış ülkelerin sınai üstünlükleri salt zaman unsurundan ileri gelmektedir. O halde yeni kurulmuş bir endüstri dış rekabet ve kuvvetli firmalar karşısında güçlü kılmak için himaye edilebilir. Bu

69) a.g.c., s. 126.

politika, enflüstri, kuvvetini hissettirmeye başladığı ve yabancı firmalarla rekabet edebilecek hale gelinceye kadar devam etmelidir. Yaul Mill, sürekli bir lümayecilik politikası tarafları değildir, himayeciliği bazı dönemler için kabul etmekte, gene bir süre sonra serbestli sistemine dönölmesini savunmaktadır (70).

K — VERGİ HAKKINDAKİ DÜŞÜNCELERİ :

Mill, vergi konusunu zamanın koşulları altında gereği kadar incelenmiştir. Onun düşüncesine göre hiçbir emek sarfedilmeden gellinden pay alanlar, servet dağılımını zorlaştırmaktadırlar. Bunlar daha çok veraset yolu ile servet sahibi olanlardır. Bu bakımdan *mirasçılara intikal edecek serveti sınırlandırmak gereklidir. Çünkü özel mülkiyet doğal bir hak olmayıp, toplum tarafından yaratılan bir kurumdur. Mill'e göre miras hukuku bir bakıma çalışma zevki aşlamaktadır, fakat sakıncaları da vardır*, bazı kimseler, hiçbir emek sarfetmeyip, üstün bir mevki sahibi olmaktadırlar. Bu bakımdan Mill, bırakılacak miras hakkının sınırlandırılıp, fırsat eşitliğinin sağlanmasını istemektedir (71).

V — KLASİK EKOLÜN ÖTEKİ ÜLKELERDEKİ TEMSİLCİLERİ :

A — FRANSIZ LIBERAL OKULU :

Fransa'da iyimser akım fizyokratlardan beri sürmekteydi. Bu bakımdan Fransız Klâsik ekolü iyimser olarak kabul edilmektedir. Klâsik kuramlar Fransızlar tarafından yeniden ve fakat akılcı bir biçimde gözden geçirilmiştir. Ekonomiye karamsarların vardıkları sonuçlardan kurtarma yoluna gitmişlerdir (72). Kendileri de İngiliz klâsikleri gibi genellikle devlet müdahalesine karşıdırlar. Onlara göre *ekonomik yaşamda aksaklık ve ıstıraplar görülüyorsa bu durum serbest rekabetin iyi işlememesinin bir sonucudur; tek çıkar yol serbest rekabettir*. Serbest rekabet sonucunda sapmalara karşın faaliyetler tekrar yoluna girecektir. O halde hükümet adamları bu mekanizmayı bozdukları halde büyük suç işlemiş olacaklardır.

70) Roger Dehem. *Histoire de la Pensée Economique*, Dunod, 1984, s. 221.

71) Blaug, a.g.e., s. 23.

72) Fransız liberal okulunun iyimserliği klasik akımın, Fransa'ya geçirmeli olarak etkisi altına aldığı ve kapitalizmin iç çelişkilerinin henüz Fransa'da açığa çıkmamış olduğu düşüncesine dayanmaktadır. Bertrand, a.g.e., s. 25.

1 — Jean Baptiste Say (1767 - 1832)

a — YAŞAMI :

Say, 1767'de Lyon'da doğmuştur. A. Smith'in fikirlerini bir sigorta şirketinde çalışırken okuduğu kitabına hayran kalarak benimsemiş ve savunuculuğunu yapan bir Fransız iktisatçısı olarak şöhret kazanmıştır. Fransa'nın meşhur Huguenot ailesinden gelmektedir. Erkek kardeşiyle birlikte İngiltere'ye ticarî kurumlar üzerinde incelemeler yapmaya gönderilmiş, ülkesine dönünce Paris'te gene bir sigorta şirketinde çalışmaya başlamıştır.

Napolyon hükümetinde verilen bir görevi kabul etmiş fakat Fransız diktatörünün arzularına uymayan ilkelere bağlı kalması üzerine kısa zamanda istifa etmiştir. Gazeteciliğe başlamış fakat gene İmparatora muhalefeti yüzünden Paris'i terkederek taşrada pamuk ipliği fabrikası kurmuştur. Napolyon düştükten sonra kendisine, İngiltere'de endüstri işlemlerini inceleme görevi verilmiştir. İngiltere'deki bu görevi başarı ile sonuçlandıktan sonra, küçük bir konservatuvarda ve daha sonra da «Collège de France»da akademik görevlere atanmış, bu son yerde yaşamının sonuna kadar çalışmıştır.

1803'te «İktisat veya servetlerin nasıl oluştuklarının, nasıl bölündüklerinin ve nasıl çoğaldıklarının basit bir açıklaması» adlı kitap yayınlamıştır.

1828 - 1830 yılları arasında 6 ciltlik «Traité d'économie politique» adlı bir eser daha neşretmiştir.

b — EKONOMİ DOKTRİNİ :

Ekonomi biliminin sınırını çizerek, siyaset ile ekonomik faaliyetleri birbirinden ayırmış bölüşüm, tüketim ve servetin oluşumu meseleleriyle uğraşmıştır. Ona göre ekonomi biliminin görevi sadece olayları incelemek ve gözlemlemektir (73).

c₁ — RANT HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ :

Say, rant hakkında A. Smith'in fikirlerini benimsememektedir. Ona göre topraktan elde edilen ürünlerin üretim maliyetlerine göre bir fiyat oluşmasında arz ve talep rol oynamakta ve bu karşılaşmanın sonucundan aynı zamanda rant da doğmaktadır. O hal-

73) a.g.e., s. 25.

de rant, üretim için yapılan sermayenin aynı zamanda faizi gibi kabul edilmektedir.

d — DEĞER GÖRÜŞÜ :

Say, genellikle mübadele değerinin üzerinde durmaktadır. Mübadele değerinin belirlenmesinde mallara atfedilen fayda derecesi rol oynamaktadır. Öte yandan da fiyat değer ölçüsüdür.

e — PARA HAKKINDAKİ GÖRÜŞÜ :

Say'e göre para üretimi ve mübadeleyi kolaylaştırmaktadır. Bu konuda şöyle demektedir : «Para ekonomik gerçekleri saklayan bir peçedir, gerçek para malların kendisidir.» Görüldüğü gibi Say de parayı bir mal gözüyle incelemektedir ve paraya müdahaleyi gereksiz ve faydasız görmektedir. Çünkü mübadelenin sayısı, ihtiyaç duyulan para miktarını belirlemektedir. Yani tedavüldeki para otomatik olarak piyasanın ihtiyaçlarına cevap verebilecek hale gelebilmektedir, bu bakımlardan Devletin müdahalesi yersizdir (74).

f — KÂR HAKKINDAKİ GÖRÜŞÜ :

A. Smith'e göre kâr, herhangi bir işin karşılığı ödenmiş ücret değildir. Aksine sermayeden oluşan ve fakat ondan ayrı bir gelirdir. Bu husus Say tarafından daha ayrıntılı incelemeye tabi tutulmuştur. Say'e göre iki türlü gelir vardır.

- 1) İş gelirleri (Profits Industry)
- 2) Sermaye gelirleri (Profits of Capital)

Böylece Say, müteşebbisin işletmeyi yönetmesi karşılığında temin ettiği kârla, yatırdığı sermayenin getirisini ayrıma tabi tutmuştur.

İş gelirleri, firmada çalışan işçilere, müdürlere verilen ücretlerdir. Sermaye gelirleri ise faiz ve riskten meydana gelen gelirlerdir.

Say'e göre risk ve zamana göre kâr derecesi düşük olan hallerde müteşebbis sermayesini daha elverişli alanlara yatıracaktır.

Faiz ile kârı böylece birbirinden ayrılarak Say, kârı müteşebbisin hizmetinin mükâfatı olarak kabul etmiştir (75).

74) Say, anlaşıldığı gibi parayı zenginliğin ölçüsü olarak görmemektedir. Say için önemli olan paranın, mübadele fonksiyonunu en iyi biçimde yerine getirebilmesidir.

75) Denis, a.g.e., s. 312.

Kuramın temellerine Fizyokratların ve A. Smith'in eserlerinde de rastlanmaktadır. A. Smith'e göre mallar mallarla mübadele edilmekte olup, para arada sadece bir araç görevi üstlenmektedir. Say, bu fikri daha yöntemsel bir biçimde açıklamaktadır. Bu konuda Say, merkantilistlerin görüşlerini eleştirmekte ve paranın ekonomik mübadelede pek önemli bir role sahip olmadığını iddia etmektedir.

«Mallar mallarla mübadele edilmektedir». Bu formüle göre para sadece mübadele aracıdır. Her üretilen mal kendi talebini yaratmaktadır. Başka bir tanımla talep edilen bir malın üretimini, başka bir mal satınalmak olanağı yaratır. Şöyle ki, firma sahibi, bütün ekonomik faaliyetlerin, servetlerin, bütün üretim ve dağıtım mekanizmasının eksenidir. Müteşebbis hizmetleri satınalıp yahut kiralar ve bunlara ücret, faiz ve rant öder. Bütün bunları ürünleri elde etmek için birleştirip, piyasada satar. Fiyatı eksen yaparak hizmet yapanlara ödemelerde bulunur ve bu arada kendisi de bu faaliyetlerden bir gelir elde eder. O halde müteşebbis hizmetler piyasası ile ürünler piyasası arasında bir bağ görevi görmektedir. Böyle bir faaliyetin piyasada tıkanıklık yaratması için bir neden yoktur. Çünkü ürünler sadece ürünlerle mübadele edilmektedir. Yani mallar karşılıklı olarak birbirlerine pazar görevi görmektedirler. Bir mal üretildiğinde başka bir malın satınalma olanağı yaratılmış demektir. Ne kadar çeşitli mal üretilirse bunların sürümü de o kadar kolay olur (76).

Say, bu konuda bazı önemli sonuçlara ulaşmaktadır.

1) Bazı kimseler satışların iyi gitmemesini, paranın darlığında ararlar ki bu yanlış bir tutumdur. Çünkü para arada salt araç rolünü oynamaktadır. Asıl neden müteşebbisin rolünü iyi kavrayamamasıdır.

2) Üretilen mallara alıcının bulunamaması fazla üretimden olmayıp, alıcıların karşılığında verecek mallarının bulunmamasından ileri gelir ki, bu durum da geçici buhranlara sebep olur. Dengenin yeniden kurulması için üretimin arttırılması gereklidir.

76) Say, *Traité d'Economie Politique*, s. 110'a atfen Bertrand, *a.g.e.*, s. 25-26.

Say'ın bu görüşleri 2 noktadan eleştirilmiştir :

1) Fazla üretim sonucunda fiyatlar ve gelirler düşmekte bunun sonucu üretimi faktörleri, üretimine katıldıkları malları alamaz duruma gelmektedirler.

2) Özellikle Keynes, paranın gerçek rolü belirtilmediğinden bu kuramı kabul etmemektedir. Çünkü Say, parayı sadece mübadele aracı olarak kabul etmekteydi. Fakat para mübadele aracı olmasına karşın «satılma kuvvetinin» de temsilcisidir. Ayrıca para biriktirmek için de talep edilmektedir.

h — ÜRETİM - SERVET VE MÜTEŞEBBİS :

Sanayi ve ticaret üretim gücünün ana unsurlarıdır. Doğa her türlü üretim için insanoğlunun emri altındadır. *Üretim maddeden öte fayda yaratmak anlamına gelmektedir.* Hizmet sunanların, hakim ve hekimlerin, avukat ve müzisyenlerin... vs hizmetleri de faydalı olup maddi ve manevi ihtiyaçları karşılığından bu faaliyetler ekonomik bakımdan tarımsal ve endüstriyel mallarla aynı düzeyde tutulabilir. Yani üretilmiş bir malla müzisyenin konçertosu ona göre aynı anlama gelmektedir. Çünkü bu ikincisi de bir fayda yaratmakta daha doğrusu bir ihtiyacı tatmin unsuru olmaktadır.

Fayda servet demektir. O halde faydası olan herşey hizmetler dahi servet kavramına girmektedir.

Say, müteşebbis kavramını ekonomi bilimine ilk kez ayrıntılı bir biçimde getirmiştir. Daha önce de görüldüğü gibi, toprak sahibi genellikle ön planda tutulmaktaydı. Say ise toprak sahibi yerine ön plana müteşebbis kavramını çıkarmıştır. Müteşebbis üretim faktörlerinden kira, faiz ve ücret ödeyerek faydalanır ve üretimde bulunur. O halde müteşebbis bir taraftan üretim malları piyasasında alıcı, öte yandan da tüketim malları piyasasında da satıcı rolünü üstlenmektedir (77).

i — ULUSLARARASI TİCARET :

Merkantilistlerin ülkeler arası mal mübadelesinde bir tarafın kazanmasına karşılık, öteki tarafın kaybedeceği fikri klâsiklerce serbest rekabet mekanizması altında kabul edilmemişti.

77) a.g.e., s. 39.

Say, mahreçler kanununu bu konuda da uygulamak istemiştir. Ona göre mallar mallarla mübadele edildiğinden, ithalat ve ihracat birbiri ile mübadele ediliyor demektir. İthal ve ihrac oluncak mallar arasında kesinlikle bir denge kurulacaktır⁽⁷⁸⁾. Say'e göre bir ülke ticaretinin gelişmesi öte ülke için de faydalıdır. Sonuç olarak Say'e göre ülkeler arası ticaret refahı ve sadedi doğuracaktır.

2 - FREDERIC BASTIAT (1801 - 1850)

a — YAŞAMI :

Fransız liberal okulunun iyimserlerindendir. 1801 yılında Bayonne'da doğmuştur. Fransız üniversitelerindeki başarılı tahsil hayatından sonra, hekimlik ve amcasının ticari işletmelerinde idarecilik yapmıştır. İş hayatından hoşlanmayınca babasından miras kalan çiftliğe çekilmiştir.

Bu arada Politik ve ekonomik olaylar dikkatini çekmiş, yayınladığı eserlerle ülke içinde büyük şöhret sahibi olmuştur. Bir süre sonra Fransa'da serbest ticaret taraftarlarının lideri olmuştur. En önemli eser «Les harmonies économiques» i ömrünün son yıllarında yazmıştır⁽⁷⁹⁾.

b — EKONOMİK GÖRÜŞLERİ :

Rant hakkındaki görüşleri Ricardo'yu eleştirir mahiyettedir. Ona göre faydalı olan mallar emek ve tarım yolu ile elde edilenlerdir. Doğa bedava olmasına rağmen emek bir bedel karşılığında elde edilmektedir. Topraktan elde edilen ürünün, gerekli olan emek bedelini karşılayabilecek bir fiyatla satılmalıdır. Bu duruma göre rant toprağı verimli hale getirebilmek için emek ve sermaye harcamalarının karşılığı bir bedeldir. Çalışmak suretiyle toprağı verimli hale getiren arazi sahibi, tabiat ile tüketici arasında bağlayıcı bir rol oynamaktadır.

78) Bu duruma «karşılıklı talep» eşitliği de denebilir. Zeytinoğlu, a.g.e., s. 105.

79) Bastiat'ın bu kitabı, aynı zamanda Malthus ve Ricardo'nun da kötümserliğinin bir protestosudur. Ona göre Laissez-faire sistemi tam ve gerçek anlamda iktisada uyum sağlayacaktır.

Bastiat'ya göre ekonomide en önemli faaliyet mübadele mekanizmasıdır. Çünkü insanları ancak mübadelede bulunarak ihtiyaçlarını giderip tatmin olurlar. Bastiat değer konusunda mübadele faaliyetlerinden faydalananmaktadır.

Bastiat'ın görüşüne göre iki türlü fayda vardır :⁽⁸⁰⁾

--- Bedava fayda,

--- Maliyetli fayda.

Bedava fayda mübadele konusuna girmez. Çünkü doğadan doğrudan doğruya elde edilmektedir. Maliyetli fayda ise insanların birbirlerine yaptıkları hizmetten doğar.

Bastiat, maliyetli faydanın, değerini temelini teşkil oluşturabileceğini ifade etmiş, fakat hiçbir zaman eşyanın içinde gizli bir hassa olarak belirleyeceğini de eklemiştir.

Bastiat, nüfus konusunda Malthus'un ileri sürdüğü kuramı benimsememektedir. Ona göre Nüfus arttığı takdirde işgücü çoğalacak ve bu artan işgücünden faydalanıldığında, yeni mallar üretilcektir. Nüfusun artması mübadeleyi bu yönden olumlu bir biçimde etkileyecektir⁽⁸¹⁾.

Bastiat, himayeci fikirleri daima eleştirmiştir. Uluslararası ticaret serbestiyetini zedeleyen sınırlamaları alaylı bir biçimde eleştirmiş, özellikle tahılla ilgili vergileri çok ağır ve yersiz bulmuştur. Gümrük vergilerinin savunulmasının gereksiz olduğunu bu vergilerin sınırlı kimselerin yararı için bütün topluma yüklediğini açıklamaktadır. Özellikle İngiltere'de bu konuda yürütülen mücadeleleri büyük bir güçle desteklemektedir. Fransa'da da böyle bir rol oynamak arzusu ile «Serbest mübadele birliği»ni kurarak Colbert zamanından kalma gümrük mevzuatının kaldırılması için kampanya açmıştır.

B — ALMAN KLASİK EKOLÜ :

XVIII. yüzyıl sonlarına kadar Alman iktisadi düşüncesi hâlâ «kameradist» akımının etkisi altındaydı. Her ne kadar fizyokratların etkileri Almanya'ya sızmış ise de yeni bilimsel düşünce ve faaliyetler A. Smith'den sonra kendini hissettirmeye başlamıştır. «Milletlerin serveti...» ancak 1794 yılında Almanca'ya tercü-

80) a.g.e., s. 72.

81) a.g.e., s. 74.

me edilmiştir. Daha önceleri Alman iktisatçıları bu eser hakkında herhangi bir fikre sahip değillerdi. 1794'den sonradır ki, A. Smith'in fikirleri Alman düşünürleri etkisi altına almaya başlamıştır.

— VON THÜNEN (1783 - 1850)

1 --- Yaşamı ;

Johanne Heinrich Von Thünen Alman klâsik ekolünün en önemli simalarındandır. 1783 yılında büyük arazileri olan asil bir ailenin oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Tarım ve tarım ekonomisi eğitimi gördükten sonra bir çiftlik almış ve genç yaşından hayatının sonuna kadar ömrünü bu çiftlikle denemeler yaparak geçirmiştir. Arzusu çiftliğini model bir işletme haline getirmekti.

1826 yılında neşrettiği 3 ciltlik «Tecil edilmiş devlet -Der isolierte Staat-» adlı eserinde bütün denemelerini ve açıklamalarını yapmıştır (⁸²).

2 — Ekonomik Düşünceleri :

Thünen'in eserindeki en önemli varsayım hayalindeki devlettir. Bir takım varsayımlardan hareket ederek, bunlara ilişkin değişiklikleri incelemiştir. Bütün bulduğu neticeleri de «tecil edilmiş devlet» modelinde uygulamıştır (⁸³).

Bütün toprakları aynı verimliliğe sahip, oldukça geniş bir ova ortasında bütün dünyadan uzak muazzam bir şehir veya devlet düşünülmektedir. Bu ovadan hiçbir nehir ve kanal geçmemekte ve taşıma faaliyetleri karadan ve nakil vasıtalarıyla yapılmaktadır. Ovada şehirden (devlet) meskûn bir yer yoktur ve şehrin bütün ihtiyaçları bu ovadan tedarik edilmektedir.

82) Thünen'in eseri, soyut yöntemin en iyi uygulamasını yansıtmaktadır. Thünen, karmaşık bir olayı etkileyen faktörlerin, soyutlanarak incelenmesi için bu yöntemin gerekli olduğunu açıklamaktadır.

83) Thünen, aynı zamanda uzay ekonomisiyle ilgilenenlerin öncüsüdür de. Bkz. bu konuda C. Ponsard, *Histoire des Théories Economiques Spatiales*, 1958.

Bu durumda ovadaki tarım nasıl bir biçim alacaktır ve şehre yakınlık veya uzaklığın ekim faaliyeti üzerindeki etkileri nasıl olacaktır? İşte Thünen, bu sorunların yanıtlarını aramaktadır.

Böyle bir mesele karşısında şehre yakın topraklarda hacimleri ağır ve çabuk bozulabilen ürünler yetiştirilecektir. Yükte hafif pahada ağır olan mallar ise uzaktaki yerlerde yetiştirilecektir. Bu yüzden şehirden itibaren çeşitli büyüklükte daireler çizilecektir. Bunların içinde şehre yakınlık ve uzaklığa göre çeşitli ve belirli mallar yetiştirilecektir.

Böylelikle Thünen, «kuruluş yeri» kuramını ortaya çıkarmış olmaktadır. Bundan sonraki fikirlerinde görüleceği üzere hareket noktası hep «tecrit edilmiş devlet» kuramı olacaktır⁽⁸⁴⁾.

Thünen, Ricardo'nun rant kuramına benzeyen bir kuramı hemen, hemen Ricardo ile aynı tarihlerde ortaya atmıştır. Thünen'in eserindeki tecrit edilmiş devlet, harici bütün ilişkilerden istisna edilmiş bir devlet idi. Thünen, nüfus artışlarından başka bütün faktörleri sabit kabul etmiştir, tahlil ettiği olay ve rakamları, salındığı çiftlikteki denemeler sonucunda çıkarmıştır. Buradan rant kuramına ulaşmıştır.

Thünen, yukarda da sözü edildiği gibi tarımı yapılacak daireyi ortadan başlayarak çeşitli dairelere ayırmıştır.

Belirli bir ürünün fiyatı esas alındığında, kasabadan belirli bir uzaklığın ötesinde yapılacak üretim, gittikçe artan taşıma harcamaları nedeniyle kârlılıktan çıkacaktır. Onun düşüncesine göre tarım yapılması için araziye kesinlikle bir miktar sermaye harcanacaktır. Bu sermayenin faizi, taşıma ve öteki üretim maliyetleri çıkarıldıktan sonra geriye kalan ranttır. Toplumun talebini karşılamak için elde edilen ürünün fiyatı, şehirden uzakta olan araziden elde edilecek ürünün hiç olmazsa maliyetine eşit olacaktır. Bu durumda şehre yakın ve uzak olan aynı ürünün fiyatında değişiklik olmayacağına göre en yakın yerde çalışan üreticinin elde ettiği fazla gelir, ranttan başka birşey değildir.

Thünen, sadece mevkiden değil, aynı zamanda toprağın çeşitli verim farklılığından da böyle bir fazlanın meydana geleceğini ifadeyle Ricardo ile birleşmektedir.

84) Kumbaracıbaşı, a.g.e., s. 74-75.

Thünen Ricardo'nun «differansiyel rantına» karşılık, yukarıdaki fikirleriyle, iktisat bilimine «mevki rantını» getirmiş olmaktadır (85).

Thünen rant üzerinde çalışırken önemli bir noktayı da açıklığa kavuşturmuştur. Belirli bir toprak parçasının verimi emek ve sermaye yardımı ile ancak azalan bir şekilde artırılabilir.

Thünen bir adım daha giderek, işçi sayısı aynı kaldığı ve sermayenin arttırıldığı hallerde de gene bir noktadan itibaren, artan, sermayenin her ek birimine düşen üretim biriminin azalarak çoğalacağını belirtmektedir.

Tam rekâbet koşulları altında Thünen'e göre emeğin piyasadaki ücretli marjinal verimine eşittir. Azalan verim kanununa göre aynı toprakta kullanılan emek arttıkça marjinal verim ve ücret azalmaktadır. Bu durumda gerekli olan, aynı nitelikteki emeğin eşit ücret almasıdır. Çünkü marjinal işçi hariç, ötekileri üretim sırasında marjinal emekten daha büyük katkıda bulunmalarına rağmen, marjinal emeğe eşit ücret almaktadırlar. Thünen'e göre bu gibi hallerin geçerli olduğu durumlarda âdil bir ücretten bahsedilemeyeceği normaldir (86).

C — AMERİKA'DA :

HENRY C. CAREY (1793-1879)

1) Yaşamı :

Aslen İrlanda'lı olan Carey 1793 yılında Philadelfiya'da doğmuştur. Babası da meşhur bir iktisatçı, siyasal ve sosyal reformcu idi. 18 yaşında iken babasının basımevine girmiş, bu işten büyük servetler elde etmiştir. Bundan sonra genç yaşta bir köşeye çekilerek bütün gücüyle ekonomik çalışmalarda bulunmuştur (87).

85) a.g.e., s. 74.

86) Blang, a.g.e., s. 372-373.

87) Carey'in iyimser kuramlarıyla daha önce gözden geçirilen Fransız klâsîği Bastiat'ın görüşleri arasında benzerlik hayret verici derecede olmuş birbirlerinden kopya çektikleri ifade ve iddia edilmiştir. Ancak iktisatçılar genellikle, Bastiat'ın eserlerini Carey'in görmediği hususunda hemfikirlerdir.

Carey önceleri liberal düşünceye sahip olmasına karşın, sonraları himayeciliği savunmaya başlamıştır (88).

En önemli eseri «Les Harmonies des intérêts»dir.

2 -- Ekonomik Düşünceleri :

Carey de öteki klâsikler gibi emek-kıymet kuranını benimsemiştir. Yazara göre yeniden üretilen bir malın bugünkü değeri onun bugünkü üretimini için harcanan emeğe eşittir. O mala daha önceden harcanan emek miktarı, yeniden üretimi halinde artık kriter olarak nazara alınmaz.

Ricardo'nun *rant* görüşünü Bastiat ile birlikte Carey de eleştirmektedir. Carey azalan randıman kanunun tarımsal çalışmalara uygulanamayacağı düşüncesindedir.

Carey, Ricardo'nun toprakların işgâl edilmesi tezine de şöyle karşı çıkmaktadır: İlkel toplumlarda yerleşmeler Ricardo'nun fikrini yamultmaktadır. İlk toplumlarda en verimli topraklar en son işletmeye açılmıştır. Göçebeler önceleri ağaçsız yerleri ve sırtları tercih etmişlerdir. Çünkü verimli topraklara yerleşmek için buraların taşlardan ve ormanlardan temizlenmesi gereklidir. O halde yeni topraklar üretime açıldıkça fiyatların düşmesi gereklidir.

Carey ilhamını kıt tarih bilgisinden almaktadır. Gerçekten insanlar önceleri yüksek yerlere yerleşmişlerdir ama bunun nedeni tarım zorlukları değil, savunma endişesidir.

Carey rant konusunda Mill'i de eleştirmektedir. Rant konusu olmayan haller Carey'e göre ancak yeni yerleşmeye açılan bir ülke bakımından geçerli olmaktadır, rant bakımından önemli olan, ürün talep edilen topraklardaki üretim maliyeti farklarıdır (89).

Carey nüfus konusunda İnciden örnekler vererek Malthus'un fikirlerini reddetmektedir. Ona göre toprağa harcanan emek ve sermaye arttıkça üretim de o oranda çoğalarak artmaktadır. Nü-

88) Hatta bazı iktisatçılar «klâsik ekonomiye tepkiler» konularında Carey'i himayecilerden sayınaktadırlar ki bu yerinde bir görüştür. O burada aynı zamanda himayeci görüşleri de inceleneceğinden bir kez daha himayeciler bahsinde aynı konuyu ele almamak amacıyla bu bölümde düşüncelerine yer verilmiştir.

89) Barda. a.g.e., s. 68.

fus artarken sadece doyurulacak niğdeler değıl, üretime katılanların sayısı da artar. Eğer toprağın verimi emek ve sermaye miktarına göre artıyorsa korkulacak bir Şey yok demektedir.

Bu görüşler baŐlangıĉla kab le Őayan görülebilir. Çünkü nüfus artıkça gerçekten üretim gücü de artmaktadır. Ancak bu durum sürekli değıldir. Çünkü  teki faktörler değıŐken olmasına karşın toprak faktörü sabittir. Bir noktadan itibaren milli gelir artmakla beraber kişi başına düşen gelirde nisbi bir azalma görülecektir.

Carey, Malthus' n gıda maddelerinin aritmetik bir Şekilde artlığı fiktirini de benimsememektedir, çünkü verdiği örneğe göre bir buğday tanesinden binlerce buğday üretilmektedir (⁹⁰).

Carey döneminde Amerika henüz gelişme halinde olup, kendini İngiltere'nin ekonomik baskısından kurtarmak, çabası için dedir. İngiltere, Amerika'dan hammaddeleri ucuza satınalmakla sonra bunları mam l hale getirip Amerika'ya geri satmaktadır.

İŞle Carey bu ortamda *himayeciliği* savunan ilk Amerika'lı yazardır. Carey'e göre uluslararası ticaretteki serbestlik ihtisaslaşmayı mümkün kılmaktadır. Ancak ekonomisi g c l  ülke örneğin makine yapımında ihtisaslaŐırken, öteki ülkeyi örneğin buğday üretiminde ihtisaslaşmaya zorlamaktadır. Carey'e göre çeşitli yeteneklere sahip bireylerin bu farklılıklarından yararlanmaları gereklidir.

Ancak devlet himaye politikasıyledir ki bireyleri birbirlerine daha yakından bağlar. Himaye politikası, halkın çeşitli sınıflar arasındaki m badelelerini arttırır ve halkın fikren gelişmesine yardımcı olur. Ham maddelerin ve tarımsal ürünlerin dışarıya satılması Amerikan halkını fakirleŐtirmektedir (⁹¹).

Carey buradan gelir dağılımı konusuna gelmektedir. Bu konuda Bastiat ile Carey'in fikirleri birbirine çok benzemektedir. Carey'e göre bir yılda elde edilen gelir    kısıma ayrılmaktadır:

90) Carey'in bu fikirleri o zamanki Amerikan Ekonomisi için gerçekten ge erli dir. Çünkü o dönemde Amerika büyük bir gelişme içinde olup, çok miktarda üretici ve ürüne ihtiyacı vardı.

91) Kazgan, a.g. ., s. 124.

Kuşkusuz bu g r Őiyle Carey, bir yandan ekonomik menfaat uyumuna inanması  le yandan himayeciliği savunması nedeniyle çelişkiye düşmektedir.

- Rant
- Faiz ve Kâr
- Ücret

- 1) *Rant* : Carey'e göre, üretime daha verimli toprakların açılması ile rant miktarında bir azalma olacaktır, çünkü yeni topraklar tarıma açıldıkça emeğin verimi de çoğalacaktır.
- 2) *Faiz ve Kâr* : Sermaye hakkında da aynı fikri benimsemektedir. Sermaye miktarı arttıkça faiz ve kâr haddinde de bir azalma olacaktır.
- 3) *Ücret* : Ücrelin ise payı sürekli artacaktır. Kendi ifadesiyle istatistik ve cetvellere göre sermaye sahiplerinin hisselerine dahi eşit olacak bir düzeye gelecektir

Buraya dek, klâsik ekonominin önde gelen isimleri gözden geçirilmeye çalışıldı. Bunlar, özellikle İngiliz klâsikleri birtakım yeni görüşler getirerek ekonomi biliminde bir çok değişikliğe neden olmuşlardır. Her etkinin bir tepkisi olduğu kabul edilirse, klâsik ekonomiye de tepkiler beklemek gerekecektir. Fakat fazla beklemeye gerek kalmadan, yavaş, yavaş oluşan bu tepkiler kısa zamanda şiddetlenecek ve yeni görüşlerin doğmasına ve klâsik ekonomide de bir reforma yolaçacaklardır.

3. KLASİK EKONOMİYE TEPKİ

Klâsik ekolün yöntem, sosyal ve ekonomik alandaki fikirlerine karşı XIX. yüzyıl başlarında klâsik ekolün kuruluşundan hemen sonra ve bu yüzyıl sonlarında şiddetli bir şekilde itirazlar başlamıştır. Klâsik ekolün ekonomik ve sosyal alandaki fikirlerine olan itirazların iyi anlaşılması için bu dönemlerdeki ortamı incelemek gereklidir.

XVIII. yüzyıl sonu ile XIX. yüzyıl başlarında Avrupa'da uygulama alanına konan ekonomik doktrin liberalizm, sistemi de kapitalizm olmuştur.

Özellikle Fransa'daki ihtilâl, fizyokratların liberal görüşlerinin uygulanmasında yardımcı olmuştur. Kurucu meclis hürriyeti sağlamış ve bireylerin hareket özgürlüğünü engelleyen bütün zorlukları ortadan kaldırmıştır. Çalışma ve serbest rekâbetin böylece benimsenmesiyle icatlar birbirini izlemiş ve büyük endüstri merkezleri kurulmuştur. Böylece servetler oluşmuş ve üretim artmıştır.

Ancak madalyonun bir de öteki yüzü olduğu XIX. yüzyıl ortalarında bütün fikir adamlarının dikkatini çekmiştir. Önce büyük işçi sefaleti başgöstermiştir. Bu dönemde işçiler işverenler karşısında eziliyor ve hatta nesilleri kurululacak şekilde çalıştırılıyorlardı. Sefalet, cehalet, ahlâksızlık önüne geçilemeyecek derecede idi.

Bundan başka XIX. yüzyıl başlarında periodik olarak her 10 yılda bir yinelenen üretim fazlası krizleri, büyük buhranlar ve sefaletlere neden oluyordu. Bu krizlerin sonucunda fiyatlar aniden düşüyor, piyasada genel bir tıkanıklık oluyor ve iflâslar birbirini izliyordu.

İşte bu koşullar altında iktisatçılar klâsiklerin fikirlerinin yanlış veya eksik olduğunu iddia ve münakaşa ettiler. Artık klâsik ekonomiye şiddetli tepkiler başlamıştır ⁽⁹²⁾.

Klâsik ekonomiye yapılan eleştiriler üç bölümde incelenecektir.

92) Bu konuda bkz., Denis, a.g.e., s. 293-294, ayrıca geniş bilgi için, H. See Les Origines du Capitalisme Moderne, Paris, 1951.

- Klâsik ekolün yöntemine yapılan eleştiriler,
— Sosyal ve ekonomik sonuçlarına yapılan eleştiriler,
— Toplumun yapısına eleştiriler.

I KLASİK EKOLÜN YÖNTEMİNE YAPILAN ELEŞTİRİLER (*Tarihçi Okul*) :

Klâsik ekol mensuplarına göre doğal, genel ve mutlak kanunlar vardır. Ekonomik ve sosyal koşullar sürekli değişmekte ve gözlemlenen olaylar aynı zaman ve yerlerde değişik biçimde etki yaptıklarından, ancak özel koşulların geçerli olduğu hallerde uygulama alanı bulmaktadırlar. Bu bakımdan hiç değişmeyen bir kuram kurmaya olanak bulunmadığı gibi her zaman ve her yerde geçerli bir iktisat politikası gülmek olanaksızdır.

Görüşleri yetersiz ve dar olduğundan yanlış sonuçlara varmışlardır. Bunlar insanların sadece öz menfaatlerine uyarak hareket ettiği ilkesini benimsemişlerdir. Oysa insanların ekonomik faaliyetleri daha önemli faktörlerin etkisi altındadır. Bunlar görev duygusu, dostluk, iyilik severlik ve yükselme tutkusudur.

1843 tarihinde Roscher'in yayınladığı «el kitabı» ile iktisadi doktrinler tarihine giren Tarihçi Ekol Almanya'da XIX. yüzyılın bütün ikinci yarısını doldurmuş bir düşünce hareketidir.

Tarihçi ekol klâsiklerin fikirlerini aşağıdaki nedenlerden reddetmektedir.

- aa) Klâsik ekol yukarıda da açıklandığı gibi doğal kanunların varlığını savunmuştur. Tarihçi ekole göre ekonomik ve sosyal yaşam sürekli değişim içinde olduğundan, kanunlar da bu değişikliklere uyarak değişmektedir.
- bb) Bireyler, klâsiklere göre kişisel menfaatleriyle hareket etmektedirler. Yukarıda da ifade edildiği gibi Tarihçi ekol bu görüşü dar bularak başka etkenlerin de varlığını savunmuştur.
- cc) Klâsikler dedüktif yöntemi uygulamışlardır. Bu doğru oldukları farz ve kabul edilen ilkelerden sonuç çıkarmak anlamına gelmektedir. Oysa bu yöntem yerine endüktif yöntem uygulanmalı ve insan faaliyetinin tam ve kesin bir tablosunu çizebilmek için olayları başka bir yöntem-

le incelemek gereklidir. Bunun için çok uygun bir yöntem vardır ki o da *tarihtir*. Özellikle tarihsel belgelerden ve geçmişte geçen olayların gözlemlenmesinden ve monografilerden yararlanarak kanunlar formüle etmek gereklidir (93).

İngiliz iktisadi fikirleri uzun zaman dünyaya hakim olmuş ve Almanya'da eski ve zengin kameralist geleneğine rağmen A. Smith'in fikirleri yayılma sahası bulmuştur. Almanya'da pek rağbet gören bu sisteme her an eleştiri bekleniyordu. Bu bakımdan yukarıda sayılan eleştirilerin büyük yararı olmuştur. Ekonomik faaliyetlerde kişisel menfaat fikrinin yanında öteki kurumlar da yer almıştır. Gerçekten ekonomik yaşam çeşitli kurumlardan oluşmaktadır.

Alman tarihçi okulları, tarihin faydası hakkında şu görüşleri savunmuşlardır. Ulusların ekonomik yapıları sürekli değiştiğinden iktisatla uğraşan kimse ekonomik faaliyeti, meydana geldiği çevre içinde incelemelidir. Bunun için herşeyden önce endüktif yöntemin kullanılması ve belirli bir sisteme göre olayların incelenmesi gerekir ki, beşeri faaliyetlerin çeşitli aşamaları üzerinde geniş bir fikre sahibolunsun ve doğru bir sonuca varılabilsin.

Tarihçilerin çoğu ekonomik siyasetle müdahaleye taraftardır. Onlara göre liberal sistemi oluşturan kurumlar sürekli ve zorunlu değişimlerdir. Onların yerine zamana ve topluma uygun kurumlar konulabilir. Ekonomik yaşamın sürekliliği için devletin ekonomik ve sosyal hayata müdahalesi gereklidir. Modern devlet ekonomik ve sosyal hayatta birçok görevi üzerine yüklenen devlettir.

A — ESKİ TARİHÇİ OKUL :

Bu akımı temsil eden iktisatçılar temel olarak klâsik kuramı kabul etmekte ve fakat gözden geçirilmesi gerektiğini savunmaktadırlar.

Eski tarihçiler, tarih bilimi sayesinde klâsik ekolün daha verimli hale gelebileceğini iddia etmişler, iktisat tarihi ile iktisadi

93) Tarihçilere göre klâsikler tümünden gelişimci yöntemi köttüye kullanmışlardır. Olayları zaman ve yer değişmelerine uygun bir biçimde incelememişlerdir.

olay ve fikirlerdeki gelişmenin tarihçesinin yapılmasını savunmuşlardır. Gerçekten bazı iktisatçılar, iktisat tarihinden yararlanarak toplumların iktisadi gelişme kanunlarının bulabileceğini ummuşlardır. Örneğin Hildebrand, toplumları insanın gelişim biçimine benzetmiştir.

Şimdi de kısaca üç eski tarihçi ekol mensubunun fikirlerine değinelim. Bunlardan ilki okulun kurucusu, 3. ise kuramcısıdır.

1 — ROSCHER (1817-1894)

Eski tarihçi okulun kurucusu ve Leipzig üniversitesi profesörlerinden olan Roscher, 1817'de Almanya'da dünyaya gelmiştir. Göttingen ve Berlin üniversitelerinde iktisat ve tarih eğitimi görmüştür.

Kuram olarak klâsiklere göre daha ileri gitmiş, yöntem olarak da tarihi tercih ederek özellikle Berlin üniversitesinde okuduğu tarihi, ekonomik ve sosyal faaliyetlerde kullanmak istemiştir.

Roscher, 1843 tarihinde çıkardığı «Tarihsel yönteme göre pratik bilim hakkındaki tahlillerin ana hatları» adlı el kitabında, iktisat incelemelerinin tarih yöntemine göre yapılmasını önermiştir. Yazara göre iktisat ilmi, iktisat problemlerini ülkelerin tarihinde ortaya çıktıkları biçimde, incelemesi gereklidir. İktisat ilmi bundan başka sosyal amaçları gerçekleştirip, bütün incelemelerini insan refahının gayesine hasretmelidir (94).

2 — BRUNO, HILDEBRAND (1812 - 1878)

O da Roscher gibi 1812 yılında Almanya'da doğmuş ve hareketli bir hayat geçirmiştir. Almanya'nın çeşitli üniversitelerinde profesörlükte bulunduktan sonra, siyasi fikirlerinden dolayı İsviçre'ye sığınarak, mesleki faaliyetlerini orada sürdürmüştür. Sonraları yeniden ülkesine dönerek yaşamını orada tamamlamıştır.

Hildebrand'a göre iktisat bilini herşeyden önce ulusların iktisadi olaylar tarihi ile ilgilenmelidir. Yazar bu düşüncesini gayet kuvvetli bir tezle desteklemiş, şimdiye kadar kabul edilmiş bulu-

94) Denis, a.g.e., s. 476.

Roscher, ayrıca «La théorie des Crises» adlı kitabıyla da, fazla üretimle ilgili temel bir takım ilkeler getirmiştir, bu kitabında Roscher, Say'ın «Mahreçler Kanunu»nu eleştirmektedir.

nan kanunları inkâr ile, klâsiklerin yanlışlıklarını iddia etmiştir. Ona göre ulusların iktisadî gelişme aşamaları üç kısma ayrılmaktadır :

- 1) Doğal İktisat,
- 2) Paralı İktisat,
- 3) Kredili İktisat (⁹⁵).

3 — KNIES, KARL (1821-1898)

Tarihçi ekolün kuranını kurmuş ve doktrinini sistemleştirmiştir.

1850 yılında «Bağımsız bir ilim olarak istatistik» adlı eseri bu sahada yapılan hamlelerin başlangıcı olmuştur.

1873 de yayınladığı «Para ve Kredi» adlı eseri de büyük ilgi görmüştür.

Yazar klâsiklerin doğal kanun fikirlerini reddetmektedir. Ona göre statik ve dinamik kanunların varlığından söz edilemez. Ekonomi bilimi çeşitli dönemlere hakim olan ekonomik fikirleri ve o devirlerde kurulmuş olan kurumları inceleyip, şimdiki toplumun bireylerinin refahı için en uygun olanları getirmelidir (⁹⁶).

B — GENÇ TARİHÇİ EKOL :

Eski tarihçi ekolün ilk etkileri 1870 yıllarına kadar sürdü. 1870 yılından sonra Schmoller, Sombart gibi profesörlerin yeni fikirleriyle yeni bir tarihçi ekol kuruldu. «Genç tarihçi ekol» adı ile anılan bu okul Almanya ve öteki Avrupa ülkelerinde de etkilerini gösterdi (⁹⁷).

Bunların düşüncelerine göre belirli bir ilkenin genelleşebilmesi için ancak tarihi belgelere ve malzemeye dayanmak gereklidir. Toplanmış tarihi belgelerin eksik ve sisemsiz oluşu, gerekli kuramların ortaya çıkmasını engellemektedir. Bu bakımdan genç tarihçiler yeni baştan kuramdan hareket etme zorunluluğunu hissetmişlerdir.

95) Kumbaracıbaşı, a.g.e., s. 124.

96) Barda, a.g.e., s. 151. Knies ek olarak, ulusların, yukarıda belirtilmiş bulunan iktisadî gelişme aşamalarına ilişkin görüşleri nedeniyle Hildebrand'ı da eleştirmektedir. İnancına göre, bu konuda ne statik ne de dinamik kanunlar vardır.

97) Kumbaracıbaşı, a.g.e., s. 81.

1 — SCHMOLLER (1838 - 1917)

Tarihçi ekolün manevi başkanı sayılan Schmoller 1838'de Almanya'da doğmuştur. Almanya'nın bir çok üniversitesinde profesörlük yapmış, ekonominin yanında bağlı bulunduğu ekol gereği genel ve idari tarih üzerinde incelemeler yapıp bir çok eser vermiştir. Yetiştirdiği öğrencileri de kendisini izleyip fikirlerinin bütün Avrupa'ya yayılmasında yardımcı olmuşlardır.

Schmoller'e göre ktisadî faaliyetleri tarihi ve siyasi koşullar altında incelemek gereklidir. Bu incelemelerden, zamanımıza kadar dört çeşit iktisadî faaliyet geçirildiği sonucuna varmışlar. Bunlar sırası ile şunlardır :

- 1) Köy ekonomisi
- 2) Şehir ekonomisi
- 3) Bölge ekonomisi
- 4) Devlet ekonomisi (98).

2 — SOMBART (1863 - 1941)

Sombart tarih bakımından en uçta yer almaktadır. Eserlerinde tarihi iktisat haline getirmiştir. İktisadî kanunlarda evrenselliği reddetmiş, başlangıçta Marx'ın etkisi altında kalarak hem kapitalizmi hem de sosyalizmi eleştirmiştir. Uzun bir süre Marxist olduktan sonra bu fikirlerinden vazgeçmiştir. Yaşamının son zamanlarında «Nasyonal Sosyalizm»i benimsemiştir. Sombart'a göre üç türlü millî ekonomi vardır :

- 1) Metafizik ölçülere göre ayarlanmış millî ekonomi
- 2) Doğa bilimlerindeki düşünce şeklini sosyal ilimlere uygulamak isteyen millî ekonomi
- 3) Ekonomik hayatın maddî ve manevî bağlarını açıklayan millî ekonomi (99).

98) a.g.e., s. 125.

99) a.g.e., s. 125.

II — KLASİK EKOLÜN SOSYAL VE EKONOMİK SONUÇLARINA YAPILAN İTİRAZLAR :

A — MÜDAHALECİLER :

Liberal ekonomistler devletin iktisadi faaliyetlerden uzak kalmasını savunmakta ve sadece siyasetle uğraşmalarını öngörmektedirler.

Müdahaleciler sosyalist değildirler. Liberalizmin sonucu olan aksaklıkları normal karşılamamakta ve özgürlük ilkesini zedelemekten özgürlüğün oluşturduğu düzensizlikleri giderme çabasıdadırlar. Müdahalecilere göre tarihi olaylar ve günlük hadiseler, devletin hemen, hemen her dönemde sosyal ve ekonomik düzene müdahalede bulunduğu kanıtıdır. Devlet bu müdahaleyi yaparken, bir yandan toplumun siyasi bir organı olarak görevini sürdürmeli, öte yandan da iktisadi faaliyetler alanında bireycilik ilkesine uygun bir rol oynamalıdır. Müdahaleciler arasında iki isim, önemlidir. Bunlardan biri Sismondi, öteki de White'dır.

1 --- SISMONDİ, JEAN CHARLES LEONARD DE (1773-1842)

a --- YAŞAMI :

Sismondi daha çok tarihçi olarak anılmaktadır. Hangi aileden geldiği ve hangi aileye mensup olduğu tam olarak bilinmemektedir. İsviçre'nin Cenevre şehrinde orta sınıfın yüksek tabakasına mensup ve «Sismonde» adını taşıyan bir aileye mensup olduğu kabul edilmektedir. Bu aile Protestan olduğundan Fransa'dan İsviçre'ye göçmüştür. Kendisi aynı zamanda İtalya'nın asil ailelerinden olan «de Sismonde» ailesine mensup olduğunu da iddia etmiştir.

Sismondi 1773'de Cenevre'de doğmuştur. Tahsilini tamamladıktan sonra bir bankada kâtip olarak çalışmaya başlamıştır. İhtilâl, ailesi ile birlikte İngiltere'ye kaçmasına neden olmuştur. İngiltere'de başlıyan endüstri hareketini heyecanla karşılamış ve A. Smith'in hayranı olarak kendisini onun çırağı ilân etmiştir. Yeniden İsviçre'ye döndüğünde servetinin müsadere edildiğini görmüş, bunun üzerine İtalya'da bir çiftlik alarak oraya yerleşmiştir.

Napolyon savaşlarından sonra yeniden İngiltere'ye gittiğinde sefalet ve dengesizliklerle karşılaşmış, hüsrana uğramış ve

fikirlerinde büyük değişiklikler meydana gelmiştir. Tarihi fikirlerinden de faydalanarak klâsiklerin «Laisser faire...» fikirlerinin iddia ettikleri sonuçlara varamıyacağını açıklamıştır.

Tarihi olarak iki önemli eseri vardır : «İtalya Cumhuriyetleri» ve «Fransa Tarihi». 1803 yılında ilk ekonomik kitabı olan «İktisat Bilimi'nin Yeni İlkeleri»ni yayınlamıştır. Bu eserinde A. Smith'in fikirlerinin bir açıklaması bulunmaktadır. Bundan başka devlet müdahaleciliğinin savunmasını yapmaktadır.

b -- EKONOMİ DOKTRİNİ :

Sismondi, klâsik ekonominin konusu ve amacı hakkındaki fikirlerini reddetmektedir. İktisat, tecrübe, gözlem ve tarihle dayanmaktadır. Serveti ekonomik faaliyetlerin amacı olarak almak ve insanı manevî olarak ihmâl etmek doğru değildir. İnsanların manevî ve maddî refahı ile uğraşmak gereklidir (100)

c -- EKONOMİK DÜŞÜNCELERİ :

Sismondi'ye göre *faiz*, emeğin hakkı olan değere yükletilmiş haksız bir küftür. Sermaye emekten oluştuğuna göre bunun karşılığında bir bedel ödenmesinde hakkaniyete aykırı bir durum yoktur.

Sismondi, A. Smith hayranı olmakla beraber endüstrileşme hareketleri ilerledikçe genişleyen sefalet ve buhranların tesiri altında kalmış ve bunun sonucu olarak klâsik kuramları eleştirmiştir (101).

Sismondi'ye göre emek ve sermaye hareket yeteneğinden yoksundur. Klâsiklere göre arz miktarı fazla olduğu takdirde fiyatlar düşecek, sonuçta arz ve talep yeniden denge haline gelecektir. Sismondi'ye göre durum bu kadar basit değildir. Çünkü fiyatlar düştüğünde işçiler, işsiz kalmaktansa düşük ücretlerle ve daha uzun bir çalışma saatini kabûl etmek zorunluluğunda bulunacaklardır ama, işçiler de hayatlarını kaybedecek dereceye

100) Sismondi için «Ricardo cu Sosyalist»de denmektedir ve hatta bu da gelenlerinden kabul edilmektedir, bu konuda bkz. Denis, a.g.e., s. 374 vd.

101) Sismondi'ye göre rekabet, toplumun sağlığını bozmaktadır. Sismondi Grenoble'da 30-40 santim karşılığında işçilerin 14 saat, 6-8 yaşındaki çocukların 12 saat iplik fabrikalarında çalışıp daha 20 yaşına gelmeden öldüğünü görmüştür.

geleceklerdir. Rekâbet daha şiddetli olduğu takdirde ücretler daha da düşecek ve düşük hayat düzeyi normal bir hale gelecektir. Bu durum karşısında sermaye sahipleri yıllarca emek verdikleri firmalarını kapayıp gideniyecekler, üretim maliyetlerini kısacaklar, sürekli borçlanacaklar, ancak daha büyük bir felâket karşısında firmalarına kılit vuracaklardır. O halde arz ve talepteki denge daha uzun bir zaman içinde sağlanacak ve fakat birçok ızdırap ve sefaletle yol açacaktır.

Sismondi, Say'ın üretim fazlasının yeniden talep yaratacağı düşüncesine ilişkin «Mahreçler Kanunu»na da katılmamaktadır. Eğer rekâbet, üretimi, bir talep artışı oluşmadan arttırmış ise sonuç gerek işçiler ve gerek de müteşebbisler için sefaletle sonuçlanır.

Makinelerin endüstride kullanılması, emek arzı yönünden de bir rekabet doğurur. Makine nedeniyle ki, klâsiklere göre mal miktarı çoğalır ve maliyetler ayarlanabilir. Böylece tüketicilerinin gelirlerinin bir kısmı da serbest kalır. Yeni inallara talep yeni yatırımları gerektirir ve işsizlere böylece yeni çalışma sahaları yaratılmış olur. Fakat Sismondi bu mekanizmayı da bu kadar basit görmemektedir. Makine, malı, işçinin gayet basit hareketleriyle imal eder. O halde makine ile işçiler arasında bir rekabet doğmaktadır. İşsiz kalan kimselere makinelerin yeniden iş temin ettiği de doğru değildir. Sismondi bu durumda neticeyi klâsikler gibi doğal kanunların mutlu sonuçlarına bırakmamaktadır. Endüstrileşme dönemlerinde sefalet ve acılara geçecek diye göz yummak doğru değildir. Sefalet ve acıları dindirmek için çareler aramak gereklidir (102).

Görüldüğü gibi Sismondi, kapitalist sistemi ve fikirlerini şiddetle eleştirmektedir. Bundan Sismondi'nin sosyalist olduğu görüşünü çıkarmak yanlış olur. Sismondi, gerek toprak sahibinin, gerek de sanayicinin gelirden aldığı payları normal karşılamaktadır. Kapitalizme ikame etmek istediği sistem de aşağıda inceleneceği gibi sosyalist sisteme benzemektedir. Sismondi, insan refahı için devlet müdahalesini gerekli görmektedir. Onun düşüncesine göre icat ve keşifler önlenmeli, üretim kesimindeki rekabet devlet tarafından kontrol altına alınmalıdır.

102) Sismondi bu amaçla, gelirin sosyal olarak adil dağılımı için kurumsal bir reformun gerekli olduğunu savunmaktadır.

Sismondi seyahat eder ve incelemeler yaparken bir şey çok dikkat etmektedir. İktisadi faaliyetlerin rekabet esasına dayandığı hemen her yerde toplum birbirine düşman ve kindar sınıflara ayrılmaktadır. Bir yanda toprak ve servet sahipleri, öte yanda işçiler karşı karşıya gelmektedir. Orta sınıf ise bu iki tabakanın arasında sıkışıp kalmakta ve yavaş yavaş kaybolmaktadır (103).

Servellerin sınırlı kimselerde bulunması tabiatıyla gelirin dağılımını üzerinde büyük etkiler yapmaktadır. Emek arzı, emek talebinden çok daha fazla olduğundan, bunlar verilen her türlü ücreti kabul edip çalışmakla ve yaşayabilmek için sadece gündelik iratlara bağlanmaktadırlar.

Sismondi'ye göre bağımsız bir işçi üretime katıldığı mala olan ihtiyaç derecesini ve bundan temin edeceği kazancın miktarını ve harcamalarını kendisi ayarlamak imkânında olması gerekirken, bu ayarlama başkaları tarafından idare edilmektedir. Kararsızlık ve sefalet, çalışan işçi için kaçınılmaz olmakla ve onları uçurumun dibine atmaktadır.

Sismondi'ye göre, millî gelir, rant, kâr ve ücretlerden oluşmaktadır. Ona göre o yıl tabiat ve sermayenin millî gelirden talep ettikleri paylar, daha önceki yıllarda toprağın ıslahı için ya da sermayenin birikimi için harcanmış emeklere dayanır. Bu duruma göre millî gelirdeki çeşitli gelirlerin kaynağı tektir, bu da emeğe dayanmaktadır. Sismondi'ye göre bu yılın gelirleri gelecek yılın üretileni ile mübadele edilmektedir. Bu koşullar altında eğer sermaye ve toprak sahipleri paylarını fazla miktarda tüketim harcamalarına ayırır ve üretime ilişkin yatırımları kısırlarsa, denge alt üst olur. Çünkü zenginlerin lüks eşya talebinin önü alınmaz ve tüketici sınıfın satın alma gücü böylece azalır.

Sismondi gelir dağılımındaki eşitsizliğin, toprak ve sermayenin az sayıdaki kimselerin elinde bulunmasından; buna karşılık, çalışan sınıfın bütünüyle böyle bir olanağın yoksun bulunmasından ve rekabet özgürlüğünün ölçsüz olmasından ileri geldiğini iddia etmektedir (104).

103) Daha açık bir ifadeyle Sismondi sonuçta, «burjuva» ve «proleter» olmak üzere iki sınıfın ortada kalacağına ve kuşkusuz iki karşıt mücadelenin başlayacağına dikkatli çekmektedir.

104) Bertrand, a.g.e., s. 31.

O halde geciktirilmemesi gereken en önemli işler başında Sismondi'ye göre işçi sendikalarının teşkilâtlandırılması gelmektedir, bu sağlandıktan sonra mesleki sigortalar yolu ile işçi hayatı güvenlik altına alınmalıdır.

Sismondi, üretim fazlalığı ve tüketim azlığının krizlere yol açacağına inanmaktadır. Sismondi bu düşüncesini dört ayrı gözleme dayandırmaktadır :

1) Piyasa hakkında edinilen bilgiler zayıftır. Üretici piyasanın doyma halinden habersizdir. Firma sahipleri talep durumunu ve tüketicilerini tercihleri ve tercih nedenlerini bilmemektedir. Böylece üretimi maliyet fiyatlarına dayandırarak ayarlarlar. Üretim maliyetine göre yüksek bir fiyat, üretimin artmasına neden olmaktadır. Öte yandan üreticiler de kendi aralarında bir koordinasyondan yoksundur. Üretim fazlalığı daima bu yüzden göze çarpmaktadır.

2) Gelir adil bir şekilde dağılmamaktadır. İşçilerin emekleri karşılığı aldığı ücretler daima en az geçim düzeyinde ve hatta altındadır. Öte yandan yüksek gelir sahipleri gelirlerini abartılı bir biçimde tüketim mallarına yatırmaktadırlar. Böylece dış pazarlardan gelen lüks mallar psikolojik olarak, tüketicinin gözünde daha caziptir. Bu durum karşısında malları satmak için dış pazar bulma olanakları aranır, stoklar sürekli artar, işçiler işlerini kaybederler ve buhranlar doğar.

3) Tüketim mallarına yönelen talep, bir önceki yılın geliriyle ilgili olduğundan üretimdeki herhangi bir fazlalık, tüketilmeyen malların ortada kalmasına yolaçacaktır. Böylece makineleşme yolu ile piyasa doyma noktasına gelecek ve «krizler» başlayacaktır (165).

Kapitalist bir sistemde üretim faaliyeti, tüketicilerin ihtiyaçlarından ziyade yatırılan sermayeye göre ayarlandığından, konjonktürün yüksek olduğu çevrelerde zengin sınıfın elinde toplanan para, çok kere henüz piyasası olmayan malların üretimine neden olmaktadır. Bu durum stokların artmasına, üretimin kısıtlanmasına ve işsizlik dolayısıyla buhranlara yol açmaktadır.

165) Bu konuda, Sismondi'nin, «Nouveaux Principes d'Economie Politique, Ed. Geneve, 1951 adlı kitabına s. 271 vd. başvurulmalıdır.

Sismondi, bu gözlemlerden sonra, buhranların önlenmesine ilişkin reçeteleri iyi verememektedir. Emekçilerin kat'i olarak mülkiyet hakkına sahip olmasını savunmuştur. Ona göre istikrarlı bir ekonomi için devlet müdahalesi gereklidir.

Sismondi'nin fikirlerinden, buhranların öyle gelip geçici şeyler olmadıkları ve her an ekonomi kontrol altına alınmadıkça, pailayabilecekleri anlaşılmaktadır.

Yukardaki satırlarda Sismondi, olaylar karşısında birey menfaatiyle ilgili genel menfaatin ahenk içinde olmadığını, mülkiyet ve bölüşüm kuramlarının haksızlığa neden olduğunu ve sonuç olarak sefaletin doğduğunu açıklamaktadır. Aksaklıkların önlenmesi için devlet zaman geçirmeden önlem almalıdır. Bu önlemler şunlar olmalıdır :

1) Devlet ihtiyatsız bir biçimde faaliyette bulunan güçleri frenleyip üretim fazlalığına engel olmak için bu güçleri kontrol altına alarak müdahalede bulunmalıdır.

2) Ekonominin normal akışını sürdürmesi için Sismondi'ye göre Devlet aksaklıklara neden olan kurumları kontrol etmeli, bu bakımdan herşeyden evvel emek sahiplerine üretim araçları üzerinde mülkiyet hakkını tanımalıdır.

3) Tarımı alanında aile işletmeleri kurulmalı, sanayide ise binlerce kişiyi çalıştıran büyük işletmeler küçük işletmelerle ikame edilmelidir (106).

4) Devlet, kadınlarla çocukların fabrikalarda çalıştırılmalarını yasaklayarak, işçilerin haftalık dinlenmelerini sağlamalı, onları mesleki tehlikelerden korumalı ve işçi sınıfını gözetmelidir.

2 --- DUPONT WHITE (1807 - 1878)

D. White, X. Charles'in saltanat döneminin sonlarına doğru Fransız işçilerine zorla kabul ettirilen çalışma koşullarına başkaldırmıştır.

White'a göre, kişisel menfaatlerin genel menfaate doğru yönelmediğini, işçi sınıfı tarihi göstermektedir. Denetimsiz bir öz-

106) Görüldüğü gibi Sismondi sosyal bir organizasyon önermektedir ki burada Devletin katkısı oldukça fazladır.

gürlük rejimi yalnız daha güçlü olanın hakimiyetini sağlamaktadır, bu durum artık önerilebilecek bir durum değildir. Bir iş sözleşmesinde işçi ve patron aynı koşullarda masaya oturmalıdır. İşçi, geçimini sağlamak için muhakkak bir iş bulma zorunluğunda, işveren ise ek bir kâr hırsı içindedir. Makineleşmenin hızla gelişmesi, üretim fazlalığından oluşan krizler ve nüfusun doğal olarak artması yüzünden ücretler sürekli olarak düşme eğilimi göstermektedir (107).

White, «L'individu et L'Etat» adlı eserinde, bu acılara ve sefaletlere mani olmak için Devletin acele olarak gerekli önlemleri almasını istemektedir. Bu yüzden zaman içinde Devletin görevleri giderek hem artmakta, hem de zorlaşmaktadır. Ekonomik alanda Devlet endüstriye de pazar bulma zorundadır. White'a göre, Devlet para, ulaşım ve dış ticaret üzerinde önlemler almalı, müdahalelerde bulunmalıdır. Sosyal alanda halka yardımlar yapılmalı, millî eğitim ve bunalımlara karşı, sigorta kurumları örgütlennemelidir (108).

B — MİLLİYETÇİLİK

Klâsik okul serbest mübadeleden, ürünlerin uluslararası serbestçe dolaşmasından yana idi. Bu görüşe dayanarak hangi ulus olursa olsun, kanunlar daima geçerli kabul edilmiştir. Böylece klâsikler genel kanunlar bahasına dünyanın ülkelere bölündüğünü ihmal etmişlerdir.

Milliyetçiler bu uluslararasılığa karşı çıkarak, devletlerin iktisat biliminde geçirtililemeyecek yere sahip olduklarını ileri sürmüşlerdir.

XIX. yüzyıl başlarında Almanya endüstri bakımından İngiltere ve Fransa'nın çok gerilerindeydi, birçok bağımsız devletten oluşmuş ve gümrük duvarlarıyla birbirlerinden ayrılmışlardı. Buna karşın bu devletlerin kapıları yabancı ürünlere açık bulunuyordu. Napolyon'un ablukasının kalkmasıyla İngiltere, yıllarca stok edilmiş bulunan ürünleri Avrupa'nın her tarafına yayınca, bundan nasibini alan Almanya'nın yeni doğmakta olan endüstrisi tehlikeye girdi.

107) Fleirer, a.g.e., 184.

108) a.g.e., s. 186.

Almanya bu tehlike karşısında Gümrük Birliği çalışmalarına başladı. Kısa zamanda bir gümrük birliği «Zolverein» kurularak milliyetçilik akımlarının ilk temeli atılmış oldu. Kuşkusuz bunda en büyük katkıya sahip olan F. List'dir.

— FREDERICH LIST (1789 - 1846)

1 --- Çevresi ve Yaşamı :

XIX. yüzyılın başlarından itibaren klâsik ekole şiddetli hücumlar oldu. O zamana kadar klâsik okulun uluslararası görüşlerine karşı pek önemli itirazlar olmamıştı. Bu noktaya ilk kez değinen List olmuştur.

XIX. yüzyıl başlarında öteki büyük devletlerin aksine Almanya birçok ufak devletten, daha doğru bir tanımla «prenslikten oluşuyordu. Bu dönemde Almanya'da 38 çeşit gümrük duvarı ve yalnız Prusya'da 67 türlü iç gümrük tarifi vardı. Yukarıda da söylendiği gibi, asıl ilginç taraf, dış mallara karşı gümrük ve önleyici önlemlerin bulunmamasıydı. Alman sanayi henüz gelişme halinde ve İngiliz malları da bol ve ucuz olduğundan, piyasalar İngiliz malları ile dolup taşmıştı. List böyle bir ortamda milliyetçilik kavramını geliştirmeye çalıştı.

List 1789 yılında Almanya'nın Wurttemberg kasabasında doğdu. Milliyetçi akımın lideri olarak kabul edilen List, eğitimi tamamladıktan sonra babasının işine devam etmeyerek, kâtip olarak girdiği bakanlık özel kalem müdürlüğüne kadar yükseldi.

Kısa süren politika yaşamı, idari düşünceleri nedeniyle hapishanede son buldu. 10 ay kadar hapiste kaldıktan sonra İsviçre'ye, oradan Fransa'ya kaçtı ve yeniden ülkesine döndü. «Tüccarlar Birliği»ni kurdu, bu kez de politikacılarla mücadele yüzünden yeniden mahkûm oldu. Amerika'ya göç etme arzusunu belirterek hapisten çıkmış, Amerika'da Pensilvania'ya bir çiftlik alarak oraya yerleşmiştir. Aldığı çiftlikte çiftçilik ve gazetecilik yaparak geçinen List, arazisinin üzerinde kömür madeninin bulunması üzerine bir anda büyük bir servetin sahibi olmuştur.

Amerika'nın tanınmış iktisatçılarıyla dostluk kurmuş, Amerikan konsolosu olarak ülkesine yeniden dönmüştür. Böylece Al-

manya'ya dönen List, gene islahatçı fikirlerini sürdürerek «Zol verein»nin kurulmasına neden olmuştur (109).

Servetini yitirmek ve yalnızlıktan buhranlar geçiren List, 1846'da intihar ederek hayatına son vermiştir.

2 — *Milli İktisat Doktrini* :

List'in en önemli eseri «Milli iktisat sistemi» adlı kitabıdır. Milli iktisat sistemine ilişkin bütün fikirleri burada bulmak mümkündür.

List'in ileri sürdüğü milliyetçilik fikri klâsiklerin uluslararasıcılığının tam tersidir. Hatırlanacağı üzere klâsikler dünyayı tek bir bütün olarak ele almaktaydılar. Oysa ulusların durumları birbirlerinden oldukça farklıdır. Bu bakımdan ilk yapılacak iş, bu farklılığın giderilmesidir. Bir ülkenin iktisadi durumu elinde bulundurduğu servetle ölçülemez. Ulusların gelişme aşamalarını dikkate alıp incelemeye tabi tutmak gereklidir. Çünkü uluslar birbirlerinden farklı gelişme aşamaları göstermektedirler. Şimdi ulusların bu gelişme aşamalarına bir göz atalım :

aa) *Avcılık ve Balıkçılık dönemi* : Bu dönemde insanlar yalnızdırlar. Kendi başlarına hareket özgürlüğüne sahip olup, doğanın kendilerine sunmuş bulunduğu meyvaları yiyip hayvan ve balık avlamaktadırlar.

bb) *Çobanlık Dönemi* : İnsanlar bu dönemde hayvanları yakalayıp çoğaltmak ve ehlileştirmek gayreti içindedirler.

cc) *Yerleşme ve tarım dönemi* : İnsanlar bu aşamada hayvancılığın yanında topraktan ürün elde etme durumuna girmektedirler. Bu arada da ekilebilen toprakların etrafında yerleşme bölgeleri kurmaktadır.

dd) *Tarım ve endüstri dönemi* : Tarımın yanında önceki faaliyetler de başlamakta ve endüstri küçükten kurulmaktadır.

ee) *Tarım, endüstri, ticaret dönemi* : Son aşamada tarım ve endüstriye bir de ticaret eklenmektedir. Bu son aşama olup bütün devletler gerçekleştirilmesi için var güçleriyle çalışmaktadırlar (110).

109) Ulutan, a.g.e., s. 397-398.

110) Denis, a.g.e., s. 475.

Uluslar bu aşamalardan geçerken, gelişmeleri gereği farklı önlemler almaktadırlar. Örneğin ilk üç aşamada serbest mübadele rejimi yeterlidir. Fakat 3 ve ileriki aşamalara geçiş ancak devletin koruma önlemleriyle gerçekleştirilmektedir.

Dünya üzerindeki iktisadi faaliyetleri analiz eden List, şu sonuçlara varmaktadır :

1) Bir topluluk, ancak son aşamaya ulaştığında «Millet» niteliğini kazanır. List, İngiltere'yi bu aşamalardan geçmiş bir ulus olarak kabul etmektedir. Her devlet son aşamaya kolay kolay glememektedir. Ulusların bu aşamaya varmaları için çok çalışmaları gerekmektedir, Devletin de alacağı önlemlerle bu çalışmalar desteklenmelidir (111).

2) Bir ulus birden bütün aşamaları geçemez. Örneğin sıcak bölgelerdeki bir ülke endüstrileşmek isterse, boşuna gayrete girmiş olur. Çünkü sıcak iklim, endüstrileşmeye uygun değildir. Geniş toprağa ve verimli servetlere de ihtiyacı vardır. Küçük ülkeler ise ticaretle uğraşmaya mecburdurlar.

3) Bir ulus için en çok arzu edilen durum, tarımsal ve endüstriyel mübadelelerin devlet müdahalesine olanak tanımayacak biçimde denge halinde bulunduğu durumdur. Ancak böyle bir durum, son aşamada mümkün olur.

4) Dünyanın çeşitli bölgelerinde yaşayan ulusların bazıları endüstriyel yatırımlara uyum bakımından zorluk çekerlerken, tarım ürünlerinin önemli bir kısmını ellerinde bulundururlar. Endüstriyel ülkeler bu gibi tarım ülkelerini sömürme ve kendilerine bağlama arzusu içindedirler.

List, düşüncelerini Alman ekonomisine uygulamak istemiştir. Nitekim onun fikrine göre, endüstri mallarına gümrük konulmalı, fakat tarımsal ve hammaddeler için serbestiyet tanınmalıdır. Eğer belirli bir süre sonunda Alman sanayii gene gelişmezse, bu durum yetersizliğin bir ifadesi olduğundan bütün himayeci önlemleri kaldırmak gerekecektir. (112).

111) List, bir ülkenin ancak endüstrileşerek azgelişmişlikten kurtulabileceğini söylemektedir. Denis, a.g.e., s. 475.

112) Ulutan, a.g.e., s. 396.

List'in bu fikirleri Alman politikacıları tarafından kuvvetle benimsenmiş, onun çizdiği yoldan ayrılınmamış, milli iktisat politikasının esas ilkeleri hakkında daima ondan örnek alınmıştır. Gerçekten ulusal demiryolları sistemi, gümrük birliği, sömürge-lerin teminine çalışılması hep List'in düşüncelerinden hareketle olmuştur (113).

113) a.g.e., s. 398-399.

III — TOPLUMUN YAPISINA OLAN ELEŞTİRİLER : SOSYALİZM

Sosyalizm mülkiyet kurumu ve eşitlik düşüncesi kadar eskidir. Sosyalizm zenginlik ve fakirlik fikirleriyle başlamaktadır. Yıllarca önce düşünürler, sosyalist toplumları hayallerinde kurmuşlar, insanların mesut olabilecekleri ortamı bu toplumlarda aramışlardır. Kuramsal olarak sosyalist düşünceler daha ilk çağlarda Yunan filozoflarının eserlerinde görülmektedir. Eflatun, «Cumhuriyet» adlı eserinde sosyalist ülkelere yer vermektedir. Mülkiyet Kanununun müşterekliğinden, genel menfaatlardan söz etmektedir (114).

XIX. yüzyılda sosyalist doktrinin gelişmesinde, bir yandan kapitalizmin toplum üstündeki olumsuz sonuçları, öte taraftan da liberalizmin vadettiği koşulların gerçekleşmemesi önemli rol oynamıştır. Sosyalist doktrin kaynağını liberalizmin doğal kanun felsefesi ve faydacı görüşten almakta ve bir görüşe göre liberal ekonominin uzantısını oluşturmaktadır. Hareket noktaları klâsiklerin «doğal kanunlarının» işçi sınıfının aleyhine bir netice doğuracağı düşüncesidir.

Sosyalizm bireylerin uyacakları bazı kurallar koyar ve belirli sosyal kadroyu çizer. Liberalizmde «herşey birey tarafından ve fert içindir». Sosyalistler ise bu kuralı «herşey toplum tarafından ve toplum için» biçiminde değiştirmektedirler.

Liberalizmi sosyalizmden ayıran üç önemli unsur vardır :

a) *Mülkiyet* : Mülkiyet kurumu bütün kötülük ve acıların kaynağıdır. Toplumdaki zengin ve fakir tabakaların varlığı ve bunların farklı durumları, özel mülkiyet kurumundan ileri gelmektedir. Özel mülkiyet tamamen veya kısmen kaldırılırsa, ekonomik faaliyetler sosyalistlere göre farklı neticeler doğuracaktır.

b) *Ekonomik organizasyon (Rekabet)* : Rekabet kurumu liberalizminin temelini oluşturmaktadır. Liberal sistemde bireyler ve firmalar üretimde karşılıklı rekabeti yenmek için daima öldürücü bir mücadele halindedirler. Bu mücadelede sermaye ve özellikle emek sürekli istismar edilmektedir. İnsanlar birbirleriyle mü-

114) Bu benzetme, salt, müşterek mülkiyet anlayışına dayanmaktadır. Platon, ahlâki endişelerden müşterek mülkiyeti önerirken, Sosyalist'lerin nedenleri ise, bütünüyle ekonomik organizasyonun biçimlendirilmesine dayanmaktadır.

cadele edeceklerine çeşitli ekonomik unsurlar arasında bir alienk-organizasyon- kurmalıdır.

c) *Eşitlik* : Sosyalistlere göre kişisel mülkiyetin sonucu eşitsizlikler doğmaktadır. Gene bunlara göre cemiyette bütün bireyler eşit olmalıdır.

Liberalizmin eleştirisi çeşitli açılardan ve çeşitli yönlerden olmuştur. Bazı yazarlar hayallerindeki ideal toplumu kurmak istemişler, bazıları da bilimsel yönlerden hareket etmişlerdir. Bu bakımdan çeşitli sosyalist okullar ortaya çıkmıştır. Kısaca bunlara değinmekte yarar vardır.

A — HAYALCİ VEYA BURJUVA SOSYALİZMİ :

Klâsik ekolün savunduğu «Laisser faire...» doktrini toplumda kuvvetli bir orta sınıfa dayanmakta ve burjuva olarak adlandırılan bu sınıf, bütün sosyalist düşünürlerin temel hedefini oluşturmaktadır. Ancak «Proletarya» sınıfının mücadelesi biçiminde ortaya çıkan «Marxçı» doktrine gelmeden önce 1789 devriminden esinlenen bazı ideal varsayımlardan hareket eden ve «ütöpik» beşeri planlara dayanan birtakım sosyalist fikirler klâsik ekole tepki oluşturmaktaydı (115).

Bu görüşler ihtilâlcî olmayıp «gelişme» tezine dayanan ve yöntem bakımından kendilerinden sonra gelen sosyalist düşünürlerden ayrılan «ılımlı» nitelikte «anti-klâsik» fikir akımlarını oluşturmuşlardır.

Bu düşünürler, çeşitli varsayımlardan hareket ederek toplum ve bireyin nasıl oluşması gerektiğini hayallerindeki toplumları biçimlendirerek anlatmaktadırlar. Yepyeni kurumlar getirmekte ve yeniden yaratmak istedikleri bireyl bu kurumlara monte etmektedirler.

1 --- Hayalci Sosyalizm :

a SAINT SİMON (1760 - 1825)

aa — Yaşamı :

1760 yılında Fransa'da asil olarak dünyaya gelen Simon, 16 yaşında Amerika savaşlarına gönüllü yazılmıştır. Çok meşhur bir

115) Hayalci, ya da aynı anlamda gelmek üzere, ütöpik sosyalizm deyimi, Thomas Morus'un 1516'da yazdığı «Utopia» adlı romanından alınmıştır.

aileye mensup olmakla birlikte, aşırı fikir ve hareketleriyle ailesinin mensubu olduğundan hapsedilmiş, asilzadeliliğinden feragat ederek ticaret hayatına atılmıştır. Oldukça garip projelerini gerçekleştirmesi uğruna bütün servetini harcamış, ölümü sefalet içinde olmuştur. St. Simon, ölümüne doğru sosyalist neşriyata başlamış ve fakat gereken ilgiyi toplayamamıştır.

Felsefe ve ilme meraklı olan St. Simon, iktisat ile uğraşmaya başlarken, A. Smith'in fikirlerini benimsemiş, Say'in görüşlerine hayran kalmıştır. St. Simon aslında tam anlamıyla sosyalist değildir (116). Fakat sosyalistlerin arasında yer almasının nedeni, fikirlerini yayanların ve bu fikirlerden bütünüyle sosyalist doktrinini hedef tutan sonuçların çıkarılmış olmasıdır.

bb — *Düşünceleri :*

Mülkiyet konusunda İngiliz sosyalistleri kadar sert değildir. Toplumda mülkiyet hakkında değişiklikler öneren doğrudan doğruya özel mülkiyeti hedef almamaktadır. Simon'a göre mülkiyetin edinilmesi tamamen mülkiyet kanunlarına bağlıdır. Bu durum, yeni nesillerin kendi aralarında fırsat eşitliği ile hayata atılmalarının imkânı önüne set çekmektedir. Oysa sosyal menfaat, mülkiyeti, en becerikli, onu en iyi biçimde kullanabilecek ellere vermeyi gerektirmektedir. O halde veraset kanunları bütünüyle kaldırılmalı yahut kısıtlanmalı, devlet de servetlerin en büyük mirasçısı olmalıdır.

Simon, yeni başlamış olan endüstrileşme etkisi altında kalmıştır. Ona göre geleceğin tek servet kaynağı endüstrileşmedir. Simon böylece endüstri kelimesine çok geniş anlam vermekte ve geleceğin toplumunun endüstri toplumu olduğunu ifade etmektedir.

İşçilerle işsizlik arasındaki rekabete değinerek, herkesin çalıştığı takdirde bu rekabetin önlenebileceğini söylemektedir. Simon toplumu çalışanlar ve çalışmayanlar biçiminde iki gruba ayırmaktadır. Yeni düzende çalışmayanlar sınıfı ortadan kalkacak, toplum bedeneni ve fikren çalışanlardan oluşacaktır. Bunu

116) Gerçekten St. Simon, evrimci bir tarih felsefesi benimsemiş teknok-rasi taraftan olmuştur. Fikirleriyle, Rodbertus'u etkilemiştir.

sağlamak için çalışmak isteyenler, fikir ve moral bakımından çok iyi bir biçimde organize edilmelidirler (117).

Görüldüğü gibi Simon'a göre, ulusal üretimin temeli sanayileşmedir. O halde, hükümetlerin en önemli hedefi, milli birliği sağlamak ve herkesi çalıştırarak insanların birbirlerini sömürmelerini engellemek olmalıdır.

Ulusal üretimden elde edilen hasıla, herkesin sahip olduğu şeylerin oranına göre değil, o bireyin yeteneğine ve topluma yapacağı hizmet derecesine göre, dağıtına tabi tutulmalıdır.

b -- ST. SIMONCULAR - ENFANTİN (1796 - 1864) ve BAZAR (1791 - 1872)

Bu iki düşünür, St. Simon'un fikirlerinden hareket ederek iki ciltlik eser yayınlamışlar ve Simon'un fikirlerini sosyalizme uydurmak stemişlerdir.

Bütün şiddetiyle veraset kanunlarının karşısındadırlar. Bunlara göre mirasçı devlet olmalıdır. Bu fikirden hareket ederek devletin, üretim araçlarının sahibi olduğu takdirde, onları genel menfaatlara göre en iyi biçimde kullanabileceğini iddia etmişlerdir. O halde bu iki düşünür, kolektif mülkiyete doğru kaymaktadır. Bu kolektif mülkiyetle herkes aynı fırsatta çalışmaya başlayacak ve çalışanlar da emeklerinin tam olarak karşılıklarını alacaklardır. Böylece «haksız edinme» yüzünden insanların birbirlerini sömürmelerine, özellikle işçi sınıfının istisnar edilmesine engel olunacaktır. Böylece herkes, yeteneğine ve yaptığı çalışmaya göre ücret alacaktır.

Onlara göre, mülkiyet sosyal bir olay ve de kuruluştur. Öteki bütün olaylar gibi değişmelere uğraması mümkündür. Yani mülkiyet hakkı değişik çağlarda, kısıtlanabilir veya genişletilir, tarih içindeki değişmelerden kendini kurtaramaz (118).

Bunlar, ilk Anti-endividüalist tepkilerden olup, özel bir kilise kurarak yeni bir mezhep yaratmışlardır (119)

117) Simon, toplumun bu şekilde örgütlenmesini istemesiyle ve öteki bütün örgütlenmelerden, bu tip örgütlenmenin üstün görmesi nedeniyle sosyalist sayılmaktadır.

118) Denis'e göre, bunlar, Say, Ricardo ve Sismondi'nin eserlerini, kavrayamadan pek hızlı okumuşlardır. Sonuç olarak eserlerden elde ettikleri, ortadan kaldırılması gerekli temel antagonizmin miras olduğu düşüncesi-
dir. Denis, a.g.e., s. 368.

119) a.g.e., s. 368-369.

c -- CHARLES FOURIER (1772 - 1837)

aa — Yaşamı :

Fourier 1772 yılında Fransa'da zengin bir tüccarın oğlu olarak dünyaya gelmiş, bir Fransız iktisatçısıdır. Fransız devriminde bütün servetini kaybettikten sonra ordudan ayrılmış, ticaret hayatına atılarak, kendi malı olan küçük bir firma kurmuştur.

Oldukça hayalperest olan Fourier, eserlerinde garip fikirlerinden bahsetmektedir. Süveyş kanalının bir gün açılacağını, insanların uzak mesafelerden birbirleriyle konuşabileceklerini, Akdeniz ve Afrika çöllerinin sulanabileceğini ve kutuplarda meyve yetiştirilebileceğini iddia etmiştir.

bb Düşünceleri :

Fourier, liberal ve *asosyasyonist* bir sosyalizm kurmak arzusunu taşımıştır. Ona göre toplum içinde «Allahın» idare ettiği bir düzen vardır. Bu idare biçiminde öyle bir sır vardır ki, bunu kendisi keşfetmiş ve adını «İhtirasların çekimi Kanunu» adını vermiştir. Kurduğu sosyal cemiyetine girişle hiçbir zorlama yoktur. Herkes örgüte girmekte tamamen özgürdür. İleride ise geriye kalanlar da bu cazibeden kurtulamayıp toplumuna dahil olacaktır (120).

İnsanları idare eden ihtirasları tanrı yaratmaktadır. İhtiraslar bugünkü toplumda serbestçe hareket edemediklerinden çoğu zaman zararlı olmaktadır. O halde ihtiraslar serbest bir biçimde geliştirilirse insanlar arasında bir ahenk kurulabilecektir. O zamana kadar zorla yaptırılan emek, insanlar için zevkli bir iş olacaktır.

Analizi sonucunda 810 karakter örneği ve 12 çeşit ihtiras bulunduğu sonucuna varmış ve bu ihtiraslardan yalnız 3 tanesinin emek konusunda insanlara etkide bulunduğunu ifade etmiştir; bunlar :

- 1) *La papillon* : Sürekli değişiklik ve kararsızlık arzusu,
- 2) *La cabaliste* : Gıpta ve hileye sapma arzusu,
- 3) *La composite* : İkbal hırslıdır.

120) a.g.e., s. 356.

Herkesin kötü gördüğü bu üç ihtiras, mükemmel bir toplumun temellerini oluştururlar. Çünkü iyi organize edilmiş bir toplumda bu ihtiraslar birbirini tamamlayacaktır.

Gerek bu ihtirasların, gerekse insanları öteki sahalarda sevk ve idare eden ihtirasların «Phalanstère» adını verdiği kuruluşlarda gelişeceğini ifade etmektedir. Bireyler falansterlerde kalmakta, birlikte yemek yemekte, arazi ve atölyelerde gene birlikte çalışmaktadırlar. İhtiyaçları olan malları çalıştıkları yerlerden temin etmektedirler. Falanstérler görüldüğü gibi bir tür tüketim kooperatifi niteliğindedirler.

Falansterler «Fhalange»lara bölünmektedir. Falanjlarda insanların sayısı bütün ihtiyaçları temin edecek sayıda bulunmaktadır. Bu ahenk 810 kadın ve erkeğin bir araya gelmesiyle gerçekleşecektir. Bu falanj bir «unargue» tarafından idare edilecektir. Bunlar da kendi aralarında birtakım serilere, seriler de gruplara ayrılmaktadır.

Gruplarda yapılacak işlerin saptanmasında «Phalangiste»lerin ihtiras cazibeleri rol oynayacaktır. Falanja dahil olan üyelerin ilgilendikleri işler hayvancılık, ziraat ve küçük sanatlardır.

Bu şekilde bir araya gelen insanlar, sürekli değişiklik ve istikrarsızlık arzusunu ifade eden «La papillon» ihtirasını, bir işi bırakıp diğer bir işe koyulmak, gıpta zevki demek olan «La cabaliste» ihtirasını, gruplar ve seriler aralarında rekabet hissini yaratmak suretiyle tatmin olurlar. «La composite» ismini verdiği ihtirasa gelince, ikbal anlamına gelen bu hırs, bizzat kuruluş tarafından tatmin edilmiş bulunacaktır. Çünkü herkes ancak kendi arzu edeceği işi görmüş olacak ve bu böylelikle ikbal hırsı artık rol oynamayacaktır.

Düşünür, falansterlerin sermayesinin paylara ayrılmış bir şirket şeklinde kurulmasına dikkat etmiştir. Hisselere verilecek kâr payları o şekilde ayarlanmıştır ki, bundan zenginler değil, daha az varlıklı olanlar yararlanacaktır.

Müşterek emekten elde edilecekler 3 paya ayrılacaktır :

- 1) 4/12 şirket sermayesine,
- 2) 3/12 hüner ve yeteneğe,
- 3) 5/12 emeğe.

Bu müşterek hayat herkes için ideal olacaktır. Temin ettiği eğlence ve zevk, bunun böyle kabul edilmesinde en büyük kanıt-

tır. Hiç bir birey kuruluşa girmeye zorunlu tutulamayacaktır. Fakat öyle bir zaman gelecektir ki, bütün insanlık bu şekilde örgütlenecektir (121).

Bu sistemden de anlaşılacağı üzere, işçi teşebbüsün ortağı durumundadır. Yönetime katılıp kârdan pay alacaktır.

Fourier'in bu fikirleri bilimsel sosyalizmden önce ilgi görmüş ve birçok ülkenin «sosyal islah» programlarında yer almıştır. Özellikle geniş anlamda kooperatifçilik ve verimde reorganizasyon üzerinde Fourier'nin fikirlerinin önemli etkileri olmuştur (122).

Fourier bu sistemi kendisi uygulamak istemiş ve fakat başarılı olamamıştır.

d — LOUIS BLANC (1811 - 1882)

aa — Yaşamı :

Fransız tarihçisi olup, sosyalist fikirleriyle dikkati çekmiştir. Kendisi tanınmış bir devlet adamının oğlu olmasına karşın, aile içersindeki fikir ayrılıklarından çıkan münakaşalar, eğitiminin yarıda kalmasına neden olmuştur. Sosyal görüşlerini «L'organisation du travail» adlı kitabında ayrıntılı bir biçimde belirtmiştir. Bundan başka bir de Fransız ihtilâline ilişkin bir kitap yayınlanmıştır. 1849'da Kurucu Meclise üye seçilerek, parlamento işçi menfaatlerinin güçlü bir savunucusu olmuştur. Fakat hareketleri hoş karşılanmayıp karşısında tehlikeli muhalifler belirince, çıkar yolu İngiltere'ye kaçmakta bulmuştur. Fikirlerini bu kez de İngiltere'de yaymaya başlamış ve önemli derecede taraftar bulmuştur.

bb — Düşünceleri :

Cemiyet hayatında birçok aksaklıklar görülmekte, işçiler sefalet içinde yaşamakta, iktisadî krizler sık, sık meydana gelmektedir. Bütün bu olayların nedeni serbest rekabet kurumunun varlığından ileri gelmektedir. Rekabet işçiler, tüketiciler ve üreticiler için zararlıdır. Şöyle ki :

121) a.g.e., s. 356.

122) Fourier'nin Marx'a önemli bir etkiyi olmamakla birlikte, Lenin'den önce Rusya'daki Narodnik Sosyalizm öncülerini ve bunlardan özellikle Chernyshevsk'i etkilemiştir, bu konuda Bkz., Kazgan, a.g.e., s. 337.

Rekabel karşısında müteşebbisler fiyatları düşürmek zorundadırlar. Fiyatlarını düşüremeyenler iflâs ile piyasadan silinirler. Bu şekilde tekeller kurularak tüketiciler daha pahalı mal almaya zorlanırlar. Fiyatların düşürülmesi, birçok işçinin işsiz kalmasına ve sefalet içine yuvarlanmasına yol açar.

Bu durumlara meydan vermemek için sermayesi devlet tarafından verilen ve devlet tarafından kurulan sosyal atölyelerin oluşturulması zorunludur ⁽¹²³⁾. Böylece devlet milli koloniler ve ziraat kolonileri içinde işçilerin asosyasyonunu sağlamış olacaktır.

Atölyede işçiler birlikte çalışacaklar ve bu faaliyetleri neticesinde elde edilen kâr, dört paya bölünecektir :

- 1) Atölyeye dahil ve faaliyet gösteren işçilerin payları.
- 2) Sigorta, sağlık gibi yardım payları,
- 3) İş araçlarının yenilenmesine ayrılan pay,
- 4) Krizlere karşı koymak için bloke edilen pay.

Atölyelerin aralarındaki mübadele ise 3 kuruluş kanalı ile gerçekleşecektir.

- 1) Bankalar,
- 2) Antrepolar,
- 3) Devlet pazarları.

Antrepolar ürünleri atölyelerden, devir yeteneğine sahip «resepiseler» ile alacaklardır. Bu ürünler devlet pazarlarında tüketicilerin emrine verilecektir. Fiyatlar satış maliyetlerini karşılamak üzere eklenen % 5 ile birlikte antrepo maliyeti üzerinden hesaplanacaktır. Resepiseler banka tarafından kabul edilecek ve bankalar bunların kapsadığı kıymetin 2/3 oranında bir avans vereceklerdir.

Böylece rekabel kurumunun önüne geçilecek ve geçerli olarak da kâğıt para kabul edilecektir.

Blanc sistemin kurulup gelişmesi için devletin yardımı gerektiğini öne sürmektedir. Devletin öncülüğüyledir ki mekanizma meydana gelip, çalışmaya başlayacaktır ⁽¹²⁴⁾

123) 1848 devrimi sırasında işsizlere iş bulmak için kurulan «ulusal iş yerleri» gelişmiş, ancak sonraları kapatılmıştır. Sözü edilen ulusal iş atölyelerinin Blanc'ın «sosyal atölyeler» düşüncesi üstünde büyük etkisi olmuştur.

124) Paul Louis, Fransız Sosyalizmi (Çev. Şerif Hulusi) İst., 1966, s. 93.

Bu fikirler özellikle üretim kooperatiflerinin gelişmesinde yardımcı olmuştur. Fransa'da da bu çeşit birçok kooperatif kurulmuş, fakat yönetiminde çıkan güçlükler karşısında, faaliyetlerini kesmişlerdir.

e -- PROUDHON, PIERRE JOSEPH (1809 - 1865)

aa -- *Hayatı :*

Son derece ilgi çekici ve çok yönlü, devlet kurumlarına muhalefet yüzünden çok kere anarşist olarak anılan Pierre Joseph Proudhon, 1809 yılında Fransa'nın Beçanson kasabasında dünyaya, fakir bir fıçıcinın oğlu olarak gelmiştir. Geçimini temin edebilmek için daha küçük yaşlarda çalışmaya başlamış, çobanlık seyislik gibi işlerle uğraşmıştır. Daha sonra Beçanson üniversitesine girmeyi başarmış bu arada da bilimsel araştırmalar yapmaktan geri kalmamıştır. Yazıları çok ilgi çekince kendisine kurumlarca 3 yıllık bir ödenek ayrılmış ve fakat yazılarının büyük bir kısmı da gene bu kuruluşlarca hoş karşılanmamış, tepki görmüştür.

Proudhon, bunun üzerine Paris'e yerleşerek oradaki işçilerin sert bir savunucusu olmuştur. 1845'de fikirlerini daha iyi yayabilmek için Parlamente'ye girme başarısını göstermiştir. Fakat çok geçmeden parlamento'daki konuşmaları yüzünden hapse atılmış ve Belçika'ya kaçmıştır. Sonra yeniden Fransa'ya dönerek 1865 yılında ülkesinde ölmüştür.

Eserleri «Mülkiyet», «XIX. yüzyılda ihtilâl», «Ekonomik Karşıtlar sistemi» dir.

bb -- *Düşünceleri :*

Proudhon, özel mülkiyeti ekonomik faaliyetler bakımından yararlı gören bütün görüşleri şiddetle eleştirmektedir. Fakat burada dikkat edilmesi gereken çok önemli konu şudur : Proudhon, eşitlik aşığı bir kimse olduğundan, eşitlik kavramından hareketle mülkiyet kurumunu reddetmektedir. Sosyalist bir düşüncenin sonucu olarak mülkiyete ötekileri gibi düşman değildir.

Ona göre insanlar tarlalarda ve fabrikalarda çalışmalarına rağmen, elde ettikleri ürünlere tam olarak sahip olamamaktadırlar. Topraktaki değer, araziye kiralayan kimsenin özeni dolayısıyla yaratılmakta ve arttırılmaktadır. Buna karşın toprağı kiralayan kimse toprak üzerinde hiçbir mülkiyet hakkına sahip olamamaktadır. Zaten emek sahibi üretilen ürünün tümüne de sahip olsa ada-

İelsizlik gene ortadan kalkmayacaktır. Yetenek insan tarafından yaratılamayan bir kavram olduğuna, kaliteli işçinin yetişmesi için gerekli malzeme toplum tarafından temin edildiğine göre, bu işçiler neden ötekilerden daha fazla ücret elde etsinler? «Mutlak eşitlik» uygulanması gereken tek ilkedir. Değeri emek belirlediğine göre, mülkiyet sahiplerinin aldıkları herhangi bir değer hırsızlıktan başka birşey değildir.

Proudhon, sonuç olarak mülkiyet kurumunun gözden geçirilmesi taraftarıdır. Mülkiyet hırsızlıktır ama, hürriyetin de temelidir. Bu bakımdan hürriyeti sınırlayan komünizme de karşıdır. Mülkiyet kurumunun yerine tasarruf hakkının konulmasını öngörmektedir. Tasarruf hakkı ise çalışmada, gelir elde etmeyi öngörmektedir. (125)

Hürriyet özgür anlaşma temeline dayanan eşitlik ve hakkaniyet fikirleriyle elde edilebilir. Faiz ekonomik eşitsizliğe neden olduğundan para kurumu gereksizdir. Çünkü mübadele aynı şekilde de olabilir. Proudhon Owen'den örnek alarak «mübadele bankaları»nın kurulmasını istemiştir. Eğer gerekli olan sermaye işçiyeye masrafsız olarak temin edilebilirse, bunlar üretim alet ve ürünlerine sahip olabilirler ve harcadıkları emeğin tümü de kendilerine ait olur. Bu yüzden bankaların sermayesi olmayacak ve bankalar henüz satılmamış malların güvencesi olarak kâğıt para ihraç edecektir. Para satılması mümkün olan malların teslimi karşısında sadece üreticilere verilecektir. Böylece bankaya katılanlar ürettikleri malları öteki mallarla mübadele edebilecektir. Ortaklardan faiz veya başka bir isim altında herhangi bir para talep edilemeyeceği gibi, işletme kurmak isteyen kimse için banka, ilerde üretilcek mallara karşılık olmak üzere «faizsiz» kredi verecektir (126).

Proudhon'a göre mübadele bankalarının faydası şunlardır :

- 1) İşsiz durumda kimse kalmayacaktır,
- 2) Sermaye sahipleri ortadan kalkacaktır,
- 3) Böylece kapitalist sınıf ile işçi sınıfından kurulu bugünkü toplum düzeni biçim değiştirecektir.

Proudhon'un kurmak istediği bu sistem güçlüklerle karşılaşmış ve tadile uğradıktan sonra «halk bankaları» biçiminde faali-

125) Proudhon'un «Mülkiyet hırsızlıktır» dedikten ve sınıf mücadelesini ilân ettikten sonra, karşılıklı yardımlaşma ve birlikte çalışmaya katılmasından sonra her türlü toplu eyleme karşı çıkması, eleştirilmesine neden olmuştur.

126) Louls, a.g.e., s. 104.

yet sahasına girmiş ve fakat yapılan şiddetli eleştiriler karşısında kapılarını kapatmıştır (127).

2 — İtidalli 'Sosyalistler :

İtidalli sosyalizm kelimelerinden şunlar anlaşılmalıdır : Bir önceki kısımda hemen, hemen tümünü Fransız iktisatçıların kapsadığı hayalci - ütöplast - sosyalizm denemeleri görüldü (128)

Fransız düşünürleri birtakım kurumlar kurmuşlar, bunların pratiklerini yapmışlar, başarılı veya başarısız olmuşlardır.

Bu kısımda incelenecek düşünürlerin ikisi de İngiliz olup, Fransızlara göre «ütöpya» bakımından daha temkinlidirler (129) Bunlar arasında Thompson ve Owen, önemli iki isimdir.

a — WILLIAM THOMPSON (1783 - 1833)

Thompson, geniş arazilere sahip İrlanda'lı bir aileye mensuptur.

Thompson da Ricardo gibi, değerin emekten oluştuğunu ifade etmiştir. Ona göre servet maddi eşyaların toplamı demektir, değeri emekten, servet de emeğin yarattığı maddi şeylerden ibaret olduğuna göre, servet sahibi kimseler, bunları asıl sahipleri olan işçilerin elinden zorla ya da hile ile almışlardır.

Thompson «artık değeri» ilk kez ele alarak hem ilgiyi çekmiş, hem de Marx'a yol göstermiştir. Ona göre mübadele değeri emek yaratmakta, fakat asgari ücret düzeyinde ya da altında ücret almaktadır. Asgari ücret düzeyi ile işçinin alması gereken daha yüksek ücret düzeyinin arasındaki fark «artık değeri» olup, kapitalist sınıfın cebine girmektedir (130).

127) Proudhon'nun kurmak istediği sistem hürriyetçi olmakla birlikte çelişkilerle doludur, bu nedenle halk bankalarının işlememesi ve kapanması kaçınılmaz olmuştur.

128) Fransızların yapıları bakımından olacak -esprit- bakımından diğer ülkelerden daha ileridirler.

129) Belki de bu İngilizlere has ağırbaşlılıklarından ileri gelmektedir. İşte bu bakımdan İngiliz yazarları biraz daha bilime kaydıkları ve hayalde daha temkinli oldukları biraz da alaycı biçimde ileri sürülmektedir. Ancak biz bu fikri dikkate alarak İtidalli sosyalistler başlığını kullandık.

130) Denis, a.g.e., s. 378.

O halde bütün bunları önlemek için emeğin serbest ve emekle meydana gelen bütün gelirlerin emek sahibine ait olmasından başka, üretilen ürünlerin de serbest bir biçimde mübadelesi gerekmektedir (¹³¹).

b — ROBERT OWEN (1771 - 1858)

aa — *Yaşamı* :

Küçük bir sanatkârın oğludur. 1771'de İngiltere'de doğmuş, sosyal islahatçılığı ile şöhret yapmıştır. Çocukluk devresinde babasının işini yanında çalışarak öğrendikten sonra, borç parayla bir dokuma atölyesi kurmuş ve kısa bir sürede başarılı olarak servet sahibi olmuştur.

Owen, her zaman işçilerin korunması ile uğraşmış, düşüncelerini bizzat kendi fabrikası üstünde uygulayarak başarılı sonuçlar elde etmiştir.

Model toplumlar kurmuş, tecrübelerini bunların üstünde genişletmiştir. Fakat bu ikincileri başarısızlıkla sonuçlanmış, buna rağmen, yaşamının sonuna kadar çalışmalarını yılmadan sürdürmüştür. (¹³²). 1858'de ölen Owen «sosyalizm» kelimesini kullanan ilk yazar olmuştur.

bb — *Düşünceleri* :

Owen, kendisinden önceki iktisatçılar gibi çevreye ve sosyal yaşamına büyük önem vermiştir. İnsanoğlu ona göre ne iyi, ne de dendiği gibi kötüdür. İçindeki iyilik ve kötülük damarı bulunduğu çevrenin durumuna göre kabarmaktadır. Yani ortamla birlikte insan da değişmektedir. O halde ortamı işçilere göre değiştirmek yerinde olacaktır.

Owen'a göre, çağdaş ekonominin en büyük dertlerinden biri de kâr kurumudur. Kârı ortadan kaldırmak için aktif bir unsur gereklidir. Kâr daima para olarak ifade edildiğine göre madeni para ortadan kaldırıldığında kâr da otomatikman yok olacaktır.

Ona göre herhangi bir malın fiyatı, kendi üretim maliyetidir. Böyle olunca üretim maliyetine kâr adı altında eklemeler yapıl-

131) Thompson, bunun için rejline karşı şiddetle taraftar değildir. Sermayenin getirisinin sınırlandırılmasının sorunu çözeceği inancındadır.

132) Kumbaracıbaşı. a.g.e., s. 84. Owen bu sözü ilk kez 1822 yılında kullanmıştır.

ması ve bu gelirlerin müteşebbislerce kendilerine mal edilmesi ortamın hakkaniyet ilkelerine aykırıdır. Owen mekanizmasının iyi işlemesi için öteki iktisatçıların rekabet müessesesini kaldırmaları hakkındaki fikirlerini de benimsememektedir (¹³³).

Owen işçilerin ürettikleri malları bizzat kendilerinin tüketmesi için başka bir mübadele yolu aramıştır. Bulduğu çözüm yolu şudur : Malların değerlerinin emekle ölçülebileceği ve para yerine emekle ifade edilen ve çalışma saatleri temeline göre düzenlenen «Emek Sertifikaları»nın kullanılmasıdır. Mübadele amacıyla üretimde bulunanlara, üretim için harcadıkları emek miktarını gösterir sertifikalardan, mübadele edilecek mallar kadar verilecektir. Böylece bir mal satın alınmak isteyen birey, malın değerine tekabül eden emek bonosunu vermek suretiyle istediği malı satın alabilecektir. Böylelikle kâr ortadan kalkmış olacak ve herkes çalıştığı oranda tüketim yapabilecektir.

Bu erekle 1832'de Londra'da, Owen böyle bir mübadele mağazası kurmuştur. Bu mağaza bir tür kooperatif olup, üreticiler mallarını, o malların üretimi için harcadıkları emeğe tekabül eden iş bonusu karşılığında bu mağazaya vermekte ve bono karşılığı aynı miktarda başka bir mal satın alabilmekteydi. Borsası ilk zamanlarda başarılı oldu. Fakat sonraları sertifikalar da mallar gibi kâr unsuru haline geldi ve borsanın işlemleri işlememeye başlayınca borsanın kapıları kapandı (¹³⁴).

B — BİLİMSEL SOSYALİZM :

Bilimsel sosyalizmin kapitalist sistemin bütün ekonomik kurumlarını ve siyasî örgütlerini reddetmekte bunların yerine merkezi plancılığı ve işçi sınıfının egemen olduğu bir rejimi öngörmektedir. Genellikle Hegel'in felsefesinden esinlenmişler ve anti-tez, sentez yöntemini kullanmışlardır.

Bu bölümde üç Alman düşünürü incelenecektir (¹³⁵)

133) Bunların, işlememesinin en önemli nedenlerinden biri, belki ilk, işçilerin ellerindeki satamaçlıkları malları, talebi yüksek mallarla değiştirmek istemeleridir.

134) Owen, burada aşırı kârdan söz etmektedir. Bilindiği gibi normal kâr, zaten, üretim maliyetinin içinde müteşebbisin payı olarak yer almaktadır.

135) Bu bakımdan bilimsel sosyalizmi yerine «Alman Sosyalizmi» denilebilir.

1 — *RODBERTUS, JOHANNE KARL (1805 - 1857)*

a — *Yaşamı :*

1805 yılında Almanya'da doğmuş, Rodbertus'un fikirleri Marx'ın üzerinde büyük etki yapmış ve ona yol gösterici olmuştur. Babası da profesör olan yazar, Berlin ve Göttingen üniversitelerinde hukuk tahsilini tamamladıktan sonra uzun bir süre seyahat etmiş, sonunda satın aldığı bir çiftlikle araştırmalar yapmaya başlamıştır. 1848 devriminden sonra Prusya parlamentosuna üye seçilmiş fakat seçmenler arasında ayırım yapılıncaya istifa etmiştir. Siyasi hayattan böylece tamamen çekilen Rodbertus, devlet sosyalizminin temelini oluşturan fikirlerini eserlerinde belirtmiştir.

b --- *Düşünceleri :*

Rodbertus'e göre Devletler birer varlık olduklarına göre, bunlar kendilerine ait kanunları yapmalı ve yönetmek için gerekli örgütü gene kendileri kurmalıdırlar. Klâsiklerce doğal olarak kabul edilen kanunların devlet mekanizması içinde serbestçe hareketmelerine mani olunmalıdır.

Anlaşılabacağı gibi, Rodbertus insanların ekonomik faaliyetlerinde özgür bırakılmalarına ilişkin klâsik görüşleri benimsemektedir. Sosyal kurumları doğal kanunlara göre kurulan bir toplumda başarılı olmak sadece hayal mahsulüdür.

Rodbertus'e göre bölüşümün haklı olabilmesi için, her işçinin kendili emeğinin karşılığının alınması gerekmektedir, bütün malların değerini emek belirlediğine göre, emek karşılığı olmayan ve sadece üretimi araçlarına sahip olanların, marjinal üründen alıkları paylar hakkaniyet ilkelerine uymamaktadır. Toprak alahın bir lutfu olduğuna göre asıl üretken unsur emektir. Oysa, üretime hiçbir katkıları olmadan, toprak sahipleri bölüşümü kendi yaptıkları kanunlara göre ayarlamaktadırlar. Bunun nedeni özel mülkiyeti ellerinde bulundurmalarında aranmalıdır (136)

Ona göre, bölüşüm meselesinin halli için önce servet artışlarıyla orantılı olabilecek biçimde ücretlerin arttırılmasıyla yetinilerek karşılığı olmayan gelirlerin kaldırılması lâzımdır.

Devlet zaman, zaman sosyal hasılanın değerini ve bu hasıla-

136) Denis, a.g.e., s. 379.

dan işçilere düşecek payları toplamak için şöyle bir yol izlemelidir :

1) Devlet müteşebbislere, işçilerin milli gelir üzerinden paylarının toplamını karşılayacak bonolar dağıtacak ve bu bonoların gösterdikleri değer karşılığı mal olarak devlet mağazalarına aktarılacaktır.

2) İşçi ücretleri bu bonolarla ödenecek ve işçiler bu suretle halk mağazalarından maliyetleri kendilerine ödenmiş bulunan ücretlere göre hesaplanmış malları edineceklerdir (137).

Rodbertus, görüldüğü gibi Owen'inkine benzer bir mübadele mekanizması kurmak istemektedir. Bu sistemle üretim araçlarına ilişkin bireysel mülkiyetin kaldırılmasına gerek kalmadan emeğe, üretim sonuçları ile orantılı olarak bir pay ayırmak mümkün olacaktır.

2 --- FERDINAND LASSALE (1825 - 1864)

a — YAŞAMI :

Alman sosyalist akımının liderlerindendir. Musevi asıllı bir tüccarın oğlu olarak 1825 yılında doğmuştur. Babası oğlunu da kendisi gibi yetiştirmek istediğinden kasabadaki bir ticaret okuluna yerleştirmiştir. Lassale yüksek tahsilini Berlin üniversitesinde felsefe dalında yaptı. Yazar, Owen ve Rodbertus gibi kendisini işçi davalarının halledilmesine hasretmiştir. Almanya'da o dönemde başkanlığı Bismark eline geçirince, işçi sınıfı ile orta sınıf arasında akım yaratmaya çalışmıştır. 1859 - 1863 yılları arasında işçi hakları üzerine verdiği seri konferanslarla dikkati çekmiştir. 1864 de bir kadın uğruna rakibini düelloya davet etmiş, sonunda da ağır yaralanarak birkaç gün içinde ölmüştür.

b --- DÜŞÜNCELERİ :

Ekonomi doktrinine Ricardo'nun «Klâsik ücret kuramını» «Tunç Kanunu» şeklinde yorumlamasıyla geçmiştir (138). Lassale'a göre ortalama ücret, işçinin yaşaması ve neslini sürdürmesi için gerekli olan miktara eşittir ve onu geçemez. Lassale klâsiklerin düşüncelerini bu şekilde açıklayarak, kanunu, kapitalist sistemin aleyhine ele alıp, işlemektedir. Buna göre kapitalist sistemde böy-

137) Barba. a.g.e., s. 136.

138) Yalçın, a.g.e., s. 195.

le bir ücret mekanizması, işçilerin hayat koşullarını iyiye götüremez. İşçiler ne şekilde hareket ederlerse etsinler ancak geçimleri için gerekli olanla yetinmeye mahkûmdurlar. Lassale'a göre işçilerinin durumlarının ıslahı için kapitalist sistemin ortadan kaldırılması gereklidir.

Bir kıskırtıcı -agitateur- olarak kabul edilen Lassale, «Alman işçi sendikalarını» kurmuştur. Marx'ın aksine proleter bir devrim yerine «oy mekanizması» ile bir değişiklik önermektedir. Bu bakımdan Lassal sosyal demokratçı olarak kabul edilebilir ⁽¹³⁹⁾.

3 — MARX, HEINRICH KARL (1818 - 1883)

a — YAŞAMI ve FELSEFESİ :

XIX. yüzyılın ikinci yarısındaki sosyalizm akımının kurucusu ve lideri olan Karl Marx'ın düşünceleri benimsensin, benimsemesin içinde bulunulan XX. yüzyıl boyunca hemen, hemen bütün çağdaş toplumların yaşantısında ve düşüncelerinde en fazla etki yapan kimsedir.

Marx, 1818'de Almanyada Trier'de bir müvevvi avukatın oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Babası ve ailesi daha Marx doğmadan hristiyanlığı kabul etmişlerdi.

Hoca olmak amacıyla üniversite eğitimine başlayan Marx, eğitimi esnasında Hegel'in dialektik kuramının etkisi altında kalmıştır ⁽¹⁴⁰⁾

Marx, önceleri Hegel'in etkisi altında kalmıştır. Fakat sonra kendisinin ifadesiyle «Hegel idealist buna karşılık kendisi materyalist»dir ⁽¹⁴¹⁾.

Marx akademik kariyere girmek istemişse de kendisini be-

139) Bu görüşle Lassale'ın, L. Blanc'ı etkilediği ileri sürülebilir.

140) Bu kurama göre, herhangi bir düşünce -tez- karşı bir düşünce ile -antitez- zıtlama içindedir. Oluşum -anti tez- taşır ve kendisi ile kendi zıddı tez ile -antitez- verimli bir birleşme içinde yeni bir varlığa -sentez- yolaçar. Örneğin (A) yaşayan bir varlık -Tez- ise, içinde kendi zıddı olan ölümü -antitez- taşır ve kendini devam ettirecek çocuklarını -sentez- yaratır. Zaman içinde yeni tezler antitez ve sentezlerle çatışmaya devam eder. İşte insanlığın ve insanoğlunun oluşumu bu şekilde ilerlemeler ve yükselmeler halinde devam eder. Bu düşünce tarzına Hegel'ci «dialektik Felsefe» denmektedir. Ayrıca bu konuda bkz. G. Politzer, Marksist Felsefe Dersleri (Çev.) Sosyal Yayınlar, D., İstanbul, 1969, s. 29-146.

141) Hegel için insanlık tarihinin evrimi «ilahlı İde»nin yansıması olan «ide»lerle açıklanmaktadır. Marx'ın materyalizminde, bunlar güçler ve maddi güçler olmakta, ilerde de görüleceği gibi, tarihi maddecilik, sınıf çalışmaları, ihtilâl... gibi kavramları getirmektedir.

nimsenmeyen çevrenin etkisiyle gazeteciliğe başlamıştır. Bu kez de gazetesindeki fikirler resmi makamların dikkati çekmiş, bunun üzerine Marx, Fransa'ya kaçmıştır.

Marx, Paris'te Proudhon ve Engels ile karşılaşmıştır. Bu ikincisiyle olan ilişkileri hayatının sonuna kadar devam etmiş ve ölmünden sonra Engels, Marx'ın eserlerini yayınlamıştır. Alman hükümetinin girişimi üzerine Fransa'da fazla kalamayan Marx, bu kez Belçika'ya geçmiştir.

Belçika'da 1847 tarihli «Komünist Beyannamesini» yayınladı. Aynı yıl içinde Proudhon'un «Sefaletin Felsefesi - La philosophie de la misère-» adlı kitabına karşılık onu hicveden bir biçimde «Felsefenin sefaleti «La misère de la philosophie-» adlı eseriyle hücum etti.

Marx 1848'de yeniden Almanya'ya döner. Fakat bu dönüşü çok kısa sürmüş ve nihayet 1849'da ailesiyle birlikte İngiltere'ye giderek Londra'ya yerleşmiştir.

Londra'da Marx oldukça zor koşullar altında yaşamını sürdürmüştür. 1867'de «Das Capital» adlı kitabının ilk cildini çıkardı (142). Marx bu arada boş durmamış ve İngiltere'ye geçen göçmenlerle ilişki kurmuştur. Londra'da bu sıralarda devrim çıkarmaya eğilimli her türlü göçmeni bulmak mümkündü. Fakat bunların yanında Marx ve Engels gibi «Sosyal devrim taraftarları» da mevcuttu. Bunlar aralarında çeşitli birlikler meydana gelmişler ve programlar yapmışlardı.

Ancak çok samimi dostu Engels'in yardımıyla yaşayabilen Marx'ın bu teşebbüsleri fazla devam edememiş ve 1883 yılında Londra'da ölmüştür.

Başta «Kapital» olmak üzere, «Komünist Manifestosu», «Alman ideolojisi» adlı kitapları zamanımızda bile tartışılmakta ve büyük ilgi toplamaktadır.

Marx *tarihi maddecilik* düşüncesine dayanarak bütün beşeri ve sosyal olayları ekonomik temellere dayandırmış, her çağın üretim ve tekniğin, o çağın sosyal ve politik kurumlarına biçim verdiğini iddia etmiştir. Marx'ın bu şekildeki düşünceleri çağımızda da tartışmalara konu olmaktadır.

Marx'a göre, insanların toplum halinde yaşamaya başladıklarından zamanımıza kadar geçen sürede daima mücadele ettikleri görülmektedir, bu toplumların tarihi çağımıza kadar incelen-

142) Kapital'in 2. ve 3. cillerini yakın arkadaşı Engels, ölmünden sonra yayınlamıştır.

diğinde mücadelelerinin sınıf mücadelesi biçiminde olduğu farkedilmektedir. Çağımız toplumlarında sınıf sayıları azalmaktadır. Bugün genellikle birbirine düşman iki sınıf göze çarpmaktadır :

- 1) Burjuva sınıfı
- 2) İşçi sınıfı (proletarya).

Marx, burjuva sınıfının tarihte devrimci rolü oynadığını söylemektedir. Ona göre, bu sınıf feodal sistemi yıkararak insafsız bir sömürü mekanizması kurmuş ve daima menfaatini gözeten bu sınıf servetten sadece kendisi faydalanmıştır. Burjuva sınıfı, bütün bunlara karşın «kendi mezar kazıcılarını gene kendileri yaratmıştır». Bu sınıf gittikçe küçölürken karşısında sefalet ve yoksulluk içinde dev bir işçi sınıfı belirmiştir (143).

Marx'a göre, proleler sınıf iş bulduğu sürece ve emeğini satabildiği hallerde yaşayabilmekte ve başkasının sermayesini arttırabildiği oranda iş bulmaktadır. Emekleri mal olarak kabul edilmekte ve piyasanın çalkantılarına uğramaktadır. Çalışma süreleri hem uzadıkça ve hem de ağırlaştıkça ücretler düşme eğilimi göstermektedir.

Şimdi yeniden tarihi maddeciliğe dönelim. İnsanın fikir yeteneğinden başka ekonomik kabiliyetleri de vardır. Fikir insanın çevresinin ürünü olduğundan, bazı filozoflarca maddileştirilmesi hatalı sonuçların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Marx bu noktada Hegel'den ayrılmaktadır. Marx'a göre insanı belirleyen 2. kabiliyeti «üretim faaliyeti» dir (144).

Marx, ilerlemeyi, öğretilerin geliştirilmesi şeklinde kabul etmemektedir. İktisadi faaliyetlerdeki değişmeler ancak ilerlemeyi sağlamaktadır. O halde herşeye hakim olan tek unsur maddedir.

Hegel tarihe hakim olan manevî güçlere «ilahi idée» demektedir. Marx bu düşünüşle değildir. Ona göre ekonomik kurumlar tarihin temelini oluşturmaktadır. Marx'a göre tarih yazarları, eski zamanlardaki dinleri ve hükümet biçimlerini, savaşları yaza-

143) Marx, K., «Sur les Sociétés précapitalistes, Ed. Sociales, 1973, s. 28.

144) Marx'a göre Hegel'in felsefesi, toplumun sorununa yanıt vermemektedir. Çünkü, Hegel'e göre, toplumsal bir devrim sonucu yerine kusursuz bir toplum gelmez. Marx ise, özel mülkiyetin bulunmadığı hallerde bunun gerçekleşeceğini ifade etmektedir.

rak hoşça vakit geçirtmektedirler. Aslında asıl yazmaları gereken şeyler iktisadî faaliyetlerdeki gelişmelerdir.

Marx'a göre insanları kişilik menfaatleri idare etmekte olup, hiç bir unsur buna engel olamamaktadır. Marx'ın bu düşünceleri bizi sınıf mücadelelerine getirmektedir.

Sınıf mücadelesini «komünist Manifestosu»nda yayınlamıştır. Manifesto «zamanımıza kadar gelmiş toplumların tarihi sınıf mücadeleleri tarihidir» biçiminde başlamaktadır.

Marx'a göre toplum aşağıdaki biçimde oluşmaktadır :

Din İnanışlar

Hukuk Kurumlar

Ekonomi Üretim

Yukardaki durum Marx'a göre bir binadır. İktisat alt yapı olup, binanın temelini oluşturmaktadır. Din ve hukuk kuranları ise üst yapıyı belirlemektedir. İnsanlığın evrimi gereği iktisadî faaliyetlerde gelişmeler olacaktır ve temelde oynama ile kaymalar göze çarpacaktır. Üst yapı bir süre dayanabilir ve fakat günün birinde düşeceği kaçınılmazdır. Bu her zaman göze çarpan durumlardandır, ufak zelzeleler gibidir. Tarih bu şekilde sürer, alt yapının üstüne yeni yeni yapılar gelir. Alt yapı kayar, üst yapı bir süre dayanır, sonuçta yeniden çöker. Üst yapıyı hakim ve muhafazakâr yani temelin değişmesini istemeyen bir sınıf oluşturmaktadır. Alt yapıdakiler temeli oluşturanlar ise proleter ve devrimci sınıftır.

Görüldüğü gibi bu mücadeleler bir sonuca varamamakta ve fakat daima daha şiddetli bir biçimde olmaktadır. Proletaryayı yoketmek mümkün değildir. Yeni üretim tekniği nasıl sermayedarlar sınıfını yaratmışsa, aynı teknik bu kez de gelişen bir işçi sınıfını oluşturacaktır.

Marx'a göre, işçi sınıfı, kapitalist sınıfı ergeç yıkacaktır, fakat bu ufak zelzeleler halinde olmayıp büyük bir zelzele ile halledilecektir, bu kaçınılması imkânsız bir sonuçtur.

Bu devrim sonucunda sınıflar ortadan kalkacaktır. Fakat Marx sadece sınıflar kalkacak demekle yetinmekte, ilerdeki oluşacak toplum hakkında birşeyler söylememektedir. Marx'ın ifadesiyle sosyalizm bilimseldir. Kendisinden önce gelenler gibi ütöp-

yaya sapmamaktadır. Çünkü bunlar bilemedikleri şeyleri hayâl edip durmuşlardır. Marx bunlara şiddetle çatmaktadır. Çünkü bunlar, hayalleriyle yaklaşan devrimi geciktirmektedirler. Oysa sınıf mücadelesi fikri işçi sınıflarının zihinlerine iyice yerleştirilmelidir. Devrimin önüne geçilemeyeceği için fazla propagandayı gerekli bulmamaktadır.

Marx, bütün gayretiyle hücum ettiği kapitalist sınıfa, aynı zamanda hayrandır da. Ona göre kapitalizmin oluşturduğu burjuva sınıfı da zamanında ihtilalciydi, bunlar makineler icat ederek kendilerine düşman bir sınıfı geliştirmişlerdir. İşte Marx, kapitalizmin bu yönüne hayrandır. Çünkü, yukarda da ifade edildiği gibi, kendi deyimiyle, «kendi mezar kazıcılarını bizzat kendileri yaratmaktadırlar».

b — EKONOMİK GÖRÜŞLERİ : EMEK - DEĞER KURAMI

Marx'ın ekonomik kanunları içinde en önemlisi emeğe dayanan değer kuramıdır.

Fayda, değer en önemli koşullarındandır. Ancak sübjektif olduğu için mübadeleye temel oluşamaz. Örneğin şarapla kumaş mübadele eden iki insanı ele alalım, kumaş şaraba göre daha yararlıdır; giderdiği ihtiyaç daha önemlidir bu koşullar altında bu iki kişi karşı karşıya geldiğinde doğal olarak aralarında anlaşma mümkün olamayacaktır. O halde mübadele edilen iki mal arasında ortak bir unsur olmalıdır. Bu malların faydaları farklı olmasına karşın, faydalarının arkasında eşit miktarda emek gizlidir. Her mal onu üreten emeği de beraberinde taşır. İşte bu gibi malların gerçek değerlerini emek yaratır. Mallar kendilerini üretmek üzere harcanmış, emek miktarının birbirine oranına göre aralarında mübadele edilmektedir.

Emek bütün mallar için ortak bir unsurdur. Fakat her mal için harcanan emeğin kalitesi çok değişik olduğundan, ortak bir unsur daha bulmak gerekmektedir. Şunu da eklemek gerekir ki, Marx, emekten sözederken, sosyal bakımdan gerekli olan emeği temel almaktadır. Marx'a göre; aynı zamanda emeğin verimliliği de dikkate alınmalıdır ⁽¹⁴⁵⁾

145) Marx, Kapital, 1. Cilt, 3. Kitap, s. 226.

b — ARTIK DEĞERİN YARATILMASI

Marx'a göre mübadele eşit değerler arasında yapılmakta ve yeni bir değer eklenmemektedir.

Oysa zamanımızda kapitalist sistemde mübadelede yeni değerler doğmaktadır. Sermayenin oluşumu da bu durumu açıklamaktadır. Paranın aracılığı ile eşya, eşya ile mübadele edileceğine, eşyanın aracılığı ile para parayla mübadele edilmektedir.

Mal ile mal mübadelesinde $M \text{---} P \text{---} M'$ kâr etmek olanaksızdır. İkinci yolla yani malın aracılığı ile $P \text{---} M \text{---} P'$ paranın parayla mübadelesinde bir değer fazlası söz konusu olmaktadır⁽¹⁴⁶⁾. Bunun nedeni, değer in kaynağı olan bir malın varlığından ileri gelmektedir. Bu da emek gücüdür.

Yukardaki açıklamalardan, üretimde, emek ve sermaye olmak üzere bir tür sermayeden yararlanılmaktadır ve üretim sürecinde emek, değerinden daha fazla bir değer yaratmaktadır. Sermaye ise yeni bir değer yaratmamaktadır, onun için bu sermayeye «değişmeyen sermaye» denmektedir⁽¹⁴⁷⁾.

Mütesebbisle işçi arasındaki mübadelede gerekli bütün kaynaklar rol oynamaktadır. Emek gücünün değeri üretimin elde edilmesi için gerekli çalışma saatiyle ölçülmektedir. Kapitalist bir sistemde patron, işçinin çalışma gücüne, işçiyi ve neslini geçindirmeye ancak yetilecek bir ücret ödemektedir, örneğin bir işçi 8 saat çalışmaktayken ona altı saat parası ödemekte, işçi tarafından emek karşılığında iki saatlik üretimin değerini ise kendisi alıkoymaktadır. Ödenmemekle olan bu değer «artık -değer» dir⁽¹⁴⁸⁾.

Anlaşılabacağı gibi, sermayenin işgücüne ayrılmış bölümü, üretimin sürecinde değerini değiştirmektedir. Bu nedenle sermayenin bu bölümüne Marx «değişken sermaye» demektedir. O halde artık-değer in değişken sermayenin kullanımından kaynaklandığı kuşkusuzdur.

O halde üretilen malın değeri (k), değişmeyen sermaye (c), değişken sermaye (v) ve artık-değer in (s) toplamından oluşmaktadır. Yani $k = c + v + s$.

Dikkat edilmesi gereken nokta, Marx'ın artık değer in ödenmemesini hırsızlık gibi düşünmediğidir. Marx'a göre bu durum iktisat kanunlarının kötü bir sonucudur, bu koşullar altında nor-

146) a.g.e., I Cilt, 4. Kitap, s. 52.

147) a.g.e., I. cilt, 2. Kitap, 4. başlık vd.

148) a.g.e., III. Cilt, I. Kısım, 3. başlık, s. 56 vd.

mal olarak kapitalist, işçiyi, yasal yollarla daha çok sömürmek olacağını arayacaktır. Örneğin yaşamı ucuzlatıp işçiye daha az ücret ödeyecektir.

Marx'a göre kapitalist bir düzende artık-değer ancak iki biçimde kaldırılabilir :

1) Kapitalist, işçiyi geçimini için gerekli olan malları ürettikten sonra çalıştırmazsa,

2) İşçi, artık-değere olanak tanımayacak ölçüde ücretinin artırılmasını isteyebilirse.

İkinci durum olanaksız gibidir. Çünkü kapitalist bir sistemde ücretler Ricardo'nun da ifade ettiği gibi geçim düzeyinin üstüne çıkamaz.

c — SERMAYENİN YOĞUNLAŞMASI VE PROLETERLEŞME

Toplunun üretim güçleri gelişirken bir yanda yoğunlaşma sonucu, zenginlikler belirli ellerde toplanacak, öbür yanda işsizler ordusu belirecektir. Artık-değerin topluma salınması gereklidir. Giderek büyüyen işsizler ordusu, bu değere talepte bulunamayacaktır.

Anlaşılabileceği gibi, bir çelişki kendini göstermektedir. Çelişkiler giderek yoğunlaşacak, sonuçta sistem çökecektir (149).

Marx ve «Kapital»i hakkında kısa bir değerlendirme yapmak oldukça zordur. Günümüzde hâlâ tartışılmakta olan Marxizm, kuşkusuz, yarınlarda da yoğun bir tartışma konusu olacaktır. Nitekim, Schumpeter, Marx'ı bir «mürşit» olarak kabul etmektedir; o halde marksizm de bir din olsa gerek (150).

Kapital ise, eğer Marx salt kapitalizmi izah etmiş olsaydı, günümüzde dökümanter bir bilgi kaynağından başka birşey olmazdı. Ancak Marx kapitalist sistemin işleyişini kendi içsel çelişkisi içinde açıklayarak aslında gene kapitalizm yandaşlarına önemli yardımlarda bulunmuştur. Bu bakımdan kapital aynı zamanda kapitalizmin bir gelişim sürecinin de açıklamasıdır, ancak Marx bu süreci değerlendirirken kuranımı da geliştirmiştir. Başka bir tanımla, üretim modelinin yapısı ve bu yapının değişim kuramlarını da Marx gözler önüne sermiştir.

149) Bu konuda Marx'ın klâsiklerden ayrıldığı nokta şudur : Onlar bu sürecin durgunlukla noktalanacağını ileri sürüyorlardı. Marx ise iç çelişkiler sonucu sistemin bütünüyle çökeceğini iddia etmektedir.

150) Schumpeter, A., Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi, Varlık Yayınları, İstanbul, 1966, s. 13.

C — ÖTEKİ SOSYALİST HAREKETLER :

Marx ve yakın arkadaşı Engels dışında sosyalizmi benimsemiş olanlar, yıkıcı ve tahrikçi olmaktan çok «devrimci» ve ılımlı dırlar.

Marx'dan sonra oluşan bu hareketler bir bakımdan «Marxçı» bir bakımdan da «Marx'a karşı» dırlar. Şimdi de bu hareketleri kısa olarak gözden geçirelim.

1 ENTERNASYONALLER :

Daha ziyade Marx'çı hareketler olarak göze çarpmaktadır.

— 1. Enternasyonal :

İlk kongre 1864 tarihinde Marx'ın da katılmasıyla, Londra'da bir tür savaş örgütlenmesi biçiminde kurulmuştur.

İlk toplantısını 1866 da Cenevre'de yapmıştır. Fakat ilk toplantıya katılanlar, çeşitli etkilerin altındaydılar.

Bu ilk kongrede Marx perde arkasıdır. 1867'deki ikinci toplantıda Marx'ın düşünceleri ön plana geçmiş ve Proudhon'a' şiddetle çatılmıştır. Birinci enternasyonal 1868 ve 1869 yıllarında yeniden toplanmış, fakat düşün ayrılıkları yüzünden başarılı olamamıştır.

— 2. Enternasyonal :

Birinci enternasyonalde herkes Marx'ın fikirlerini birbirine «empoze» etmek çabasıındaydı. Marx'ın ölümünden sonra 1889 da kurulan bu enternasyonal daha az devrimciydi.

1914'e kadar süren 2. enternasyonal, daha planlı çalışmış ve birçok iç örgütler kurulmuş ve bunlar her yıl toplanmışlardır.

Milli örgütler ve partiler özgürlüklerini korumasını bilmişler, bu nedenden çalışmaları adı gibi enternasyonal bir havada olamamış, daima milli sınırlar içinde kalmışlardır. Fakat dayanışma sağlamış gibi olmuşsa, yaklaşan savaş tehlikesi çalışmaları aksettirmiş, bütün barış çağrılarına rağmen ikinci enternasyonal de dağılmıştır (151).

— 3. Enternasyonal :

Rus ihtilâliyle yeni bir dönem başlamıştır. 3. Enternasyonalin asıl adı «Kominter» dir. 1919'da Rus komünist partisinin liderliği altında Moskova'da kurulmuştur. Başlangıçta Avrupa'daki birçok sosyalist parti, Sovyet Sosyalist Partisi ile işbirliği yap-

151) Fleirer. a.g.e., s. 424.

mayaya çalışmıştır. Fakat Sovyet sosyalist partisinin liderlik havası çok geçmeden ayrılık ve kopmalara yolaçmış, anlaşmazlık bu kez daha etkili bir biçimde kendini göstermiştir (152).

2 — REVİZYONİSTLER .

Bu hareket, ikinci enternasyonal zamanında kendini göstermiştir. Bunlara aynı zamanda «islahatçılar» da denilmektedir. Bunlar daha çok Alınan Sosyalist Partisinin ileri gelenlerinden oluşmaktaydı. Marx'çı görünmekle birlikte, gelişme ile demokratik düzeni bağdaştırıp ve böylelikle üretimin sosyalizasyonunun sağlanacağını iddia etmişlerdir.

3 — FABİAN SOSYALİZMİ :

Doktrin olarak eski yüzyıllarda Roma'lı Fabianların ideolojilerinden hareket ettikleri için Roma Konsüllerinden Fabius Cunctator'un ismini almışlardır.

Londra'da 1884 yılında kurulmuş olan bu ekol, Marx'ı reddetmiş, buna karşın J. S. Mill ile H. George'un fikirlerini benimsemiştir. İlmî bir biçimde idealizmi savunan ekol, yavaş ve köklü bir reformun öncülüğünü yapmıştır. Kurucuları ve başta gelen simaları Sydney ve Beatrice Webb, B. Saw ve H.C. Wells'dir.

Bunların fikirleri hakedilmemiş gelir üzerinde toplanmaktadır. Onlara göre endüstride ve öteki ekonomik alanlarda birçok üretici, doğal yarlardan ve sosyal fırsatlardan yararlanarak farklı ve hakedilmemiş gelirler kazanmaktadır. Bu gelirler elde edilirken, herhangi bir çaba da gösterilmemiştir. O halde Fabiancılara göre toprak ve öteki sermaye malları devletçe kişilerin ellerinden alınmalı, sınıf mülkiyeti durumundan çıkarılmalı ve topluma kazandırılmalıdır.

Fabiancılar 1889'da İşçi Partisinin kurulmasında ve bu partinin iktidara geçmesinde çok önemli rol oynamışlardır.

4 — SENDİKALİZM :

1875 tarihinde Fransa'da başlayan bu akım, kısa zamanda İtalya ve İspanya'ya sıçramıştır. Sendikalizmi işçi hareketlerinden doğmuştur ve en önemli lideri ünlü Fransız düşünürü George Sorel (1874 - 1922) olmuştur.

Makineleşme yüzünden işçi sınıfı artınca büyük mücadelelerden sonra sendikalar kurulmuştur. Amaçları politik devletin

152) a.g.e., s. 425-427.

yok olması ve yerine ekonomik devletin kurulmasıdır. G. Sorel sınıf mücadelesi yolu ile sendikalizmin gelişeceğini önermektedir.

Demokratik rejim onlara göre üretim faaliyetleri bakımından gelişmeyi önlemektedir. Mevcut devletin yerine üretken devlet kurulmalıdır. Böyle bir sistemde devletin çekirdeğini üretim araçlarına hakim sendikalar oluşturacaktır. Bu sistem sayesinde kâr ve ücret ortadan kalkacaktır. Böylece elde edilecek mallardan herkes ihtiyacına göre yararlanacaktır. Üretim zevkli bir iş haline gelecek, üretim azalacağına tersine başarılmış bir görev duygusu ve şeref, üretimi arttıracaktır.

Sendikalistler, kolektivizmin zaferini sağlamak için şiddetli bir devrim hareketinin gerekli olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bunun için işçiler genel ve büyük greve hazırlık mahiyetinde küçük grev ve sabotajlar yapacaklardır.

Özellikle iki savaş arasında Fransa ve Rusya'da etkileri görülmüş olan bu ekolü Sorel sistemleştirmiştir. Daha sonraları ikiye ayrılan bu ekol düşüncelerini gerçekleştirme olanağını bulamamıştır.

5 — HİRİSTİYAN EKOLLER (¹⁵³) :

Rousscau'ya göre insan doğası genellikle toplum yaşayışına uyum sağlayamaz. Bireysel egoizmi, maddi çıkar hırsı ve arzular, toplumun gidişini bozacak ve kötü sonuçlara yolaçacak niteliktedirler.

Bu farklı iki ekol, ne sınıflar arası mücadeleyi, ne tarihi materyalizmi, ne özel mülkiyeti ne de ücretleri desteklemektedirler, daha çok hristiyanlığın ahlâki düşüncelerine dayanmaktadırlar. Bu ekolün amacı, kooper atıfçı bir toplum içinde üretimin kanuya mâledilmesidir.

1898'de yayınlanan «Rerum Novarum» içinde yer almış bulunan bu tarz düşünceler 1950 yılından itibaren Papaların sayesinde daha da taraftar kazanmış, eşit bir gelir dağılımı yolu ile birey saadetine sağlanacağı düşüncesi yayılmıştır (¹⁵⁴).

Hristiyan ekoller ikiye ayrılmaktadır. Şimdi bunları kısaca gözden geçirelim :

a — KATOLİK EKOL :

Katolikler de kendi aralarında 3'e ayrılmaktadırlar :

153) J. Lagugle, Ekonomik Doktrinler, (Çev. S. Tiryakioğlu) Varlık Yayınları, İstanbul, 1971, s. 131.

154) a.g.e., s. 13.

- 1) Sosyal katolikler,
- 2) Solcu katolikler,
- 3) Sağcı katolikler.

Sosyal katoliklere göre, genel menfaat ancak devlet mekanizmasının iyi işlemesi ile sağlanabilir. Kilisenin, sendikaların ve devletin ortak çalışmasıyla bireyler için saadet yolu açılabilir. S. Katolikler devletin yanında bu konuda işçi birliklerine de güvenmektedirler. Çalışmak herkes için şerefli bir görev olarak addedilmelidir.

Solcu katolikler emeğin ürettiğinin tümüne sahip olmasını istemektedirler. Servet miktarı için bir tavan sınır konmalıdır. Ücret ve istihdam kurumlarının kaldırılması gereklidir. Fakat Papalar bu grubun fikir ve hareketlerini kabul etmemektedirler.

— Sağcı katolikler ise daha çok muhafazakâr kısmı oluşturmaktadırlar. Devletin ekonomik hayata olan müdahalesini hoş karşılamamaktadırlar. Genel düzenin sağlanması için kilise ve müteşebbislerin yardımlarını beklemektedirler.

b PROTESTANLAR :

XIX. yüzyılda İngiltere'de ortaya çıkan bu akım, ekonomik faaliyetlerin din ve ahlâk kurallarına göre ayarlanmasını istemekle olup, sosyalizm taraftarıdır. Liberal sosyalizmi benimseyen protestanlar kurulacak kooperatifler yardımıyla toplumun düzelleceğini ummaktadırlar.

İngiliz Protestanları, özel mülkiyeti kabul etmekle birlikte, bireysel ve endüstriyel örgütlenmeyi eleştirmişlerdir. Bunlara göre bankalar devletleştirilmeli, büyük ve özel kuruluşlar devlet kesiminin eline geçmeli ve bu kuruluşların kârları işçiler arasında dağıtılmalıdır.

Fransız Protestanları, kişisel menfaat ve rekabet kurumlarını kabul etmezler. Özel mülkiyet yerine kolektif mülkiyeti, serbest rekabet yerine dayanışmayı savunurlar.

Amerikan Protestanları, kapitalist sistemi ve temel fikirlerini kabul etmezler. Ekonomik faaliyetlerin düzenlenmesine, para ve kredi kurumlarının kontrolüne ve mesleki kuruluşların kurulmalarına taraftardır (155).

155) a.g.e., s. 138-139. 1945'den sonra, Avrupa Protestan kiliselerinde Berdiaeff'in etkisiyle yeni ekonomik eğilimler ortaya çıkmıştır. Bu eğilim, kimselerin «Ökümenik» Konseyi'nin ekonomik demokrasiye doğru yönelmesine yolaçacaktır. a.g.e., s. 140-141.

Sosyalist doktrinin son temsilcilerinden olan «Guild sosyalistleri»nin ileri gelenleri, R. Tawnay ve H. Cole dır. Özellikle birinci savaştan itibaren giderek gelişmiş, sosyalizm ile sendikalizm görüşlerinin uyumlu bir biçimde birleştirilmeleri denemelerinde bulunmuşlardır.

Bunlar, endüstri kollarına göre örgütlenmiş olan işçilerin endüstriyel faaliyetleri kontrol edebilecek bir duruma gelebilecekleri düşüncesinde birleşmektedirler. Bu bakımdan siyasi gücü ele geçirmeye gerek yoktur. Yapılacak şey, üreticiler için bir «Guild Sistemi», tüketiciler için de «Milli Organizasyonlar» kurmaktır (156).

156) Barda, a.g.e., s. 146.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM :

KLASİK İKTİSATTA REFORM

Yukarıdaki bölümde anlaşılabacağı üzere klâsik ekonomiye yapılan sert eleştiriler sonucunda, klâsik düşünce büyük sarsıntılar geçirmiş ve ilkeleri hakkında haklı olarak kuşkulara neden olmuştur.

XIX. yüzyıl başlarında ve ortalarında özellikle İngiltere ve Fransa'da geçerli olan görüş, olayların objektif olarak ele alınması ve maliyet fikirleri etrafında toplanıyordu. Klâsikler yaptıkları analizlerde her ne kadar psikolojik tahlillere de yer veriyorlar ise de, gerçekte asıl rolü oynayan onlara göre «maliyetler» olmuştur. Talep ve üretim hakkındaki eğilim objektif ve maddi unsurlar içinde ele alınmıştır.

Klâsik iktisatçılar üretimi kısıtlayan maddi engellerle ilgilenmişler, buna karşın ihtiyaç ve fayda kavramlarıyla gereği kadar ilgilenmemişlerdir.

Fakat XIX. yüzyılın ortalarından itibaren sübjektivizme doğru bir yönelme hissedilmektedir. Çünkü tek taraflı maddi ve objektif görüşlere bağlı kalan ilkeler, itibar ve değerini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır.

Bu dönemde bir çok iktisatçı, değer kavramının sübjektif yönüyle ilgilenirken, fayda kavramını da dikkate almıştır (').

1) Blaug, a.g.e., s. 346.

1. SÜBJEKTİVİZM AKIMI

I — ANLAMI :

«Sübjektivizm» kelime olarak bir kimsenin önem verdiği şey ve hareketleri üzerindeki ısrarlı duruşu ve tercihi demektir.

«Ekonomik olarak», doğadaki nadir şeylere karşı duyulan çeşitli arzu derecelerinin ifadesidir. Ekonomide «objektif» ve «sübjektif» kavramları birbirlerini tamamlamaktadırlar.

II — SÜBJEKTİVİZMİN EKONOMİDEKİ ÖZELLİKLERİ

Sübjektifistler, insan istek ve arzularını ilke olarak kabul ederler ve tatmin edilen mal ile istekler arasındaki bağlantıları birlikte incelerler.

Sübjektif değer kuramı sübjektivistlere göre klâsiklerce birinci planda tutulan objektif değer kuramına göre daha açıktır.

Sübjektivistler genellikle daha bireycidirler ve azalan fayda, fayda derecesi ve marjinal fayda kavramlarını bireyle birlikte incelerler.

Bireyciliğin yanında bireyin çevresine bağlı olduğunu da dikkate alarak «sosyal fikirlere» de önem vermektedirler (2).

III — SÜBJEKTİVİZMİN EKONOMİDEKİ BİÇİMLERİ :

A — MATEMATİKÇİLER :

Bazı iktisatçılar ekonomik faaliyetlerin açıklanmasını yaparken matematik ifadelerden de faydalanmaktadırlar. Ekonomik faaliyetleri miktar ve fonksiyonlarla incelemektedirler. Gossen, Pareto ve Fischer bunların arasında sayılabilir.

B — MATEMATİKÇİ OLMAYANLARI

Matematikçi olmayan bir grup da aşağıda inceleneceği gibi «Avusturya Psikolojik Ekolü» adını almaktadır. Bu grup, insanların üstünde durup davranışlarını incelerler ki bunların başında Menger, B. Bawerk gelir.

2) a.g.e., s. 347.

C MALİYET UNSURUNDAN HAREKET EDENLER :

Maliyet unsurunu faydasızlık yönünden inceleyenler, sübjektif unsurla fayda unsurunu birlikte ele almaktadırlar. Örneğin, Gossen'i bunlar arasında da görmek mümkündür.

D ---- MALİYET UNSURUNU TEMEL ALMAYANLAR :

Gene sübjektif görüşü benimseyen bazı iktisatçılar, maliyet unsuru üzerinde hiç durmazlar. «Pür» matematik ekole bağlı olanlar bu tutum içindedirler.

Başka bir grup da maliyet faktörünü ikinci derecede ele almaktadır. Avusturya Ekolünün bazı iktisatçıları bu görüşü benimsemiştir. Onların fikirlerine göre maliyetler değere bağlı olarak değişirler.

2. MARJİNALİST AKIM

Sübjektif görüşün oluşturduğu marjinalizmin iktisat doktrinlerinde önemli bir yer almaktadır.

Klâsik okul hatırlanacağı gibi bir malın ancak faydası okluğu zaman değeri olabileceğini iddia ederek, faydayı değerin önemli bir unsuru olarak kabul etmiştir. Bundan başka klâsikler maliyet fiyatı dolayında kabul ettikleri «normal-doğal-fiyat» ile arz ve talep arasındaki oran değişikliklerine uygun olarak bu değerin az çok çevresinde dolaşan, fakat çok defa üstüne çıkan «cari fiyat» - «piyasa fiyatı» arasında da bir ayırım yapmışlardır.

Bu görüşler çerçevesinde, klâsik ekolde biri değeri maliyete dayandıran, öteki de faydaya bağlayan iki grup doğmuştur.

Birinci grubu eleştirenler, maliyeti önemli olmamasına karşın değerli mallar olabileceğini iddia etmiştir. İkinci grubu eleştirenler ise faydaları çok yüksek fakat değerleri az olan mallar olabileceği gibi değeri çok yüksek ve fakat ikinci derecedeki işlerde faydalı olan mallar da olabileceğini öne sürmüştür.

İşte sübjektif görüşün etkisindeki marjinalistler maliyetleri bir kenara atarak «nihai fayda» tezini savunmaktadırlar. Bunlara göre bir malın kullanım değeri o malın karşıladığı ihtiyaca göre belli olabileceği ilkesine dayanır. Malın ihtiyaç giderme niteliği ne kadar üstün olursa değeri de o oranda büyük olur (1).

1 AVUSTURYA (PSİKOLOJİK) EKOLÜ :

Viyana Ekolü olarak da adlandırılan psikolojik ekol, yaptığı analizlerin tümünde iktisat problemlerinin psikolojik yönünü temel alır ve nihai fayda kavramının en ince noktalarına kadar açıklanmasını yapar. Şimdi bu ekolün iki temsilcisini görelim (2) :

A — KARL Menger (1840 - 1921)

1 Yaşamı :

Sübjektif ekolün lideri olan Menger, 1900 yılına kadar yaptığı profesörlükten ayrılarak hayatının sonuna kadar ayân azalığında bulunmuştur. Tarihî görüşün yerine «nihai fayda» kavra-

3) Fleirer, a.g.e., s. 541.

4) Ne Menger, ne Bawerk ne de Wieser yorumlarında tek bir matematik araçtan yararlandılar. Ek olarak Menger, matematik formüllasyona da karşı çıkmıştır.

mini getiren yazarın en önemli eseri «İktisat Biliminin İlkeleri» dir.

2 -- Fikirleri :

Menger, ekonomik mallar kavramına açıklık getirmiştir. Menger'e göre mallar genellikle insanların ihtiyaçlarını gideriyorsa, mal niteliğini alabilirler. Bir şeyin mal kabul edilebilmesi için 4 koşulun birlikte geçerli olması gerekir. Bunlardan birinin gerçekleşmemesi halinde o şey mal gözü ile bakılamaz.

Mal olma koşulları :

1) Bir insanın o şeye ihtiyacı olmalı veya sonradan olabileceği tahmin edilebilmelidir. Örneğin (A) hastalığının tedavisi için 'a) ilacına ihtiyaç vardır. (A) hastalığının ortadan kalkması halinde (a) ilacına ihtiyaç olmayacağına göre, (a) mal olma niteliğini kaybeder.

2) Malda ihtiyacı gidermeye elverişli hassa olmalıdır. Örneğin (A) hastalığı halen geçerli olmakla birlikte bu hastalığın tedavisinde kullanılan (a) ilacının kullanım süresi geçmişse, (a) gene mal olma özelliğini kaybeder.

3) Bu hassanın insan tarafından bilinmesi lâzımdır. Varsayalım ki tedavi yeteneği olan (a) ilacı ilkel bir topluluğun eline geçmiştir. İlaç ihtiyaç gidermeye elverişlidir ama, onu elinde bulunduranlar, o ihtiyacı gidermeye yarayan hassadan habersizdirler.

4) Konu edilen şeyin, ihtiyaç gidermeye elverişli durumda bulunması gereklidir. Örneğin (a) ilacı vardır, ancak, ilacın bileşimindeki başka maddeler yetersizdir. O halde (a), ihtiyacı gidermeye elverişli değildir, bu bakımdan mal olma niteliğini kaybetmiştir.

Menger böylece mal olma koşullarını belirledikten sonra malları tasniflemektedir :

1. derecedeki mallar, hemen ve doğrudan doğruya ihtiyacı gidermeye elverişli olan mallardır; örneğin ekmek,

2. derecedeki mallar, birinci derecedeki malların,

3. derecedeki mallar, ikinci derecedeki malların,

4. derecedeki mallar ise üçüncü derecedeki malların, üretimine yarayan mallardır.

1. derecedeki mallar görüldüğü gibi tüketime, öteki derecedekiler ise onların, üretimine ayrılmıştır.

Tüketim mallarının değeri ise aşağıda görüleceği gibi ihtiyaçları giderme yeteneğine bağlıdır.

Eldek mal mevcudunun, ihtiyaçların tam olarak giderilmesi için gerekli miktara oranlanması halinde aşağıdaki 3 durum söz konusu olur.

1 İhtiyaç > Mal

2 -- İhtiyaç = Mal

3 --- İhtiyaç < Mal

1. ve 3. hallerde yani oransızlığın söz konusu olduğu hallerde insanlar birtakım hesaplar yapmak zorundadırlar.

Menger'e göre, ekonomik mallarla, ekonomik olmayan mallar arasında emek faktörü rol oynamaz, eğer bir malın miktarı, ihtiyaçları tam olarak giderme konusunda yetersiz ise o mal üzerinde insan emeği harcanmamış olsa bile, iktisadi mal olabilir, örneğin verimli topraklar böyledir, tam tersine insan emeği son derece yoğun olup da ihtiyaçtan fazla miktarda üretilen malların da iktisadi nitelikleri artık kaybolmuş demektir. Öte yandan bir yerde ekonomik olan mal başka bir yerde ekonomik olmayabilir. Bir üst derecedeki malın ekonomik olup olmadığını, bir alt derecedeki mal belirler (5).

Menger buradan değer kavramına ulaşır. Ona göre, değere temel olan, mallara atfedilen önemin derecesidir. Ekonomik olmayan hiçbir malın ne mübadele ne de kullanımı değeri vardır. Mal ile ihtiyaç arasındaki ilişki değişince değer de değişime uğramaktadır. Çünkü bir malın değeri o mal ile ihtiyaç arasındaki mevcut orana dayanmaktadır. Menger, bu durumu şöyle bir örnekle açıklamaktadır : Bol suyu olan bir vahaya bir kişi yerleşmiş olsun. Bu kişi için bir kova suyun dahi önemi yoktur, fakat su kuruduğu takdirde bir damlası bile bir değer ifade edecektir. O halde, değer ihtiyaçlarda, miktarlarda ve nitelikteki değişimlere göre, değişime uğramaktadır. Menger'e göre bu değişim 4 başlık altında toplanabilir :

Malın karşılık olduğu ihtiyaçlarda meydana gelen değişimler : Örneğin, bir insan yakın yerde oturduğu için işine bisikletle gitmektedir. Fakat daha uzağa taşındığı takdirde, bisikletini

5) Barde, a.g.e., s. 164.166.

satıp, bir otomobil almak yoluna gidecektir. Görüldüğü gibi bisikletin kullanım değeri azalmakta buna karşın mübadele değeri önem kazanmaktadır (6).

Bir malın hassalarında meydana gelen değişiklikler : Bazı malların mübadele değerlerinin azalmasına karşılık, kullanım değerleri görevini yapmayı sürdürür. Bir gazeteci elinde kalan gazeteleri artık mübadele değeri azaldığından satamaz ama, onları paketlenme işlerinde kullanabilir.

Elde bulundurulmuş mal miktarındaki değişiklikler : Bu gibi malların adetleri artarsa, kullanım değerleri de azalır. Yani bu kez mübadele değeri kullanım değerinin üstüne çıkar. Örneğin bir çiftçi kendisi ve ailesi için tavuk yetiştirmektedir. O yıl fazla tavuğu olduğu takdirde tavukların kullanımından çok mübadele değeri önem kazanacaktır. Tersine tavukları azaldığı takdirde bu kez kullanım değeri mübadele değerine oranla daha önemli olacaktır.

-- Malın başkaları için mevcut olan kullanma değerindeki değişiklikler : Başkaları için malın kullanım değeri yüksektir. O halde elinde bulunduran için söz konusu malın mübadele değeri yükselecektir.

Menger'e göre değer konusunda önemli olan mübadele değeridir, mallar arasında değer farkları, mallar ile ihtiyaçlar arasındaki ilişkilerden meydana gelmektedir. Yani mallar arasındaki değer farklılıklarının nedenini bu malların ihtiyaç giderme bakımından birbirlerinden farklı önemde olmalarında aramak gerektir.

İhtiyaçların giderilmesi açısından bir hesap yapılacak olursa, birtakım eşitsizlikler göze çarpar. Bireyler ihtiyaçlarını giderirlerken, ilk sıraya onlar için en önemli olanı, yaşamını sürdürecektir malları koyarlar. Normal olarak her birey bu şekilde davranır. Öte yandan belirli bir ihtiyaç ele alındığında gene bir eşitsizlik durumuyla karşılaşılacaktır. Bu da belirli ihtiyacın, az çok, tamamen veya kısmen giderilmesi hususudur. Örneğin gıda maddeler-

6) Menger'e göre değer mübadele ve istimal arzusuna göre önem kazanır. İstimâl değeri bir malın doğrudan doğruya kendi ihtiyacımızı gidermesi bakımından malik olduğu bir hassadır. Mübadele değeri, ihtiyacımızı giderecek diğer bir malı mübadele yolu ile elde etmemize yaradığı için bir malın bizim için olan önemidir.

rbni ele alalım: Gıda ihtiyacı tatmininin çeşitli aşamalarının bi-
rey için arzelliği önemli birbirinden farklıdır. Gıda ihtiyacının,
varlığını sürdüreceği noktaya kadar tatmini her birey için yaşa-
mını korumaya gösterdiği titizlik oranında önemlidir. Gıda ihti-
yacının biraz daha tatmini, bu kez insanın sağlığını sürdürmeye
gösterdiği titizlik, yani sürekli olarak iyi yaşaması, oranında önem-
lidir.

O halde, bundan daha fazla gıda temini ne yaşamın ne de
sağlığın sürmesi için gereklidir. Hatta birey bu durumdan her-
hangi bir zevk dahi almaz. Daha fazla gıda alınması hem sağlığı
hem de yaşamının sürdürülmesi için sakıncalı olabilir.

O halde özetle iki türlü eşitsizlik vardır :

1) Birbirleriyle karşılaştırıldığı takdirde, ihtiyaçların önem-
leri arasındaki eşitsizlik,

2) Belirli bir ihtiyacın giderilmesi derecelerindeki eşitsizlik.

Şimdi aşağıdaki tablo ile konuyu açmaya çalışalım :

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X
10	9	8	7	6	5	4	3	2	1
9	8	7	6	5	4	3	2	1	0
8	7	6	5	4	3	2	1	0	
7	6	5	4	3	2	1	0		
6	5	4	3	2	1	0			
5	4	3	2	1	0				
4	3	2	1	0					
3	2	1	0						
2	1	0							
1	0								
0									

Romen rakkamı ile ifade edilenler, gıda ihtiyaçlarını gideren
mallardır ve (1) den başlayarak bu mallar önem derecelerine göre
sınıflandırılmıştır (7).

Öte yandan belirli ihtiyacın tatminine verilen önem '10-0) rak-

7) Örneğin I no.lu mal V no.lu mala göre, tüketici gözünde, V no.lu
mal da X no.lu mala göre daha büyük bir öneme sahiptir.

kamları arasında olup, yukardan aşağıya doğru azalma eğilimindedir ⁽³⁾.

Şimdi bir örnekle bu cetvelin açıklamasını yapalım : (1) nolu sütun gıda ihtiyaçlarına, (V) no lu sütun da bütün ihtiyacına ayrılmış olsun. Yukarıda da açıklandığı gibi gıda ihtiyacının tatmini bir noktaya kadar belirli bir birey için, bütün ihtiyacının tammininden daha fazladır. Fakat gıda ihtiyacı bir kere bir noktaya kadar tatmin edildikten sonra ve örneğin bu tatminin fazlalaştırılması (V). kolonda gösterilen önem oranında olursa, o zaman bütün tüketimi, gıda ihtiyacının eklenmiş bir tatmini gibi önem kazanır. Şöyleki, o kimse bu andan itibaren bütün ihtiyacının tatminini gıda ihtiyacının tatmini ile dengeleştirmeye çalışır. Mademki genel olarak gıda ihtiyacının giderilmesi o birey için bütün ihtiyacının tatminiyle karşılaştırılamayacak derecede önemlidir, o halde iki ihtiyacın tatmini, yukardaki tabloda görüldüğü gibi öyle bir aşamaya varacaktır ki, artık orada gıda ihtiyacının yeni bir tatmini o kimse için genellikle daha az önemli olacak ve bu ihtiyaç o ana kadar hiç tatmin edilmemiş olan bütün ihtiyacının tatmininin ilk aşamasından daha az öneme sahip olacaktır ⁽⁴⁾.

B --- BÖHM BAWERK, EUGEN VON (1851 - 1914)

1 --- Yaşamı :

Avusturya - Macaristan İmparatorluğunda 3 defa maliye bakanlığı yapan Bawerk, Viyana üniversitesinde de ekonomi profesörlüğünde bulunmuştur.

8) Kuşkusuz burada Kardinal fayda yaklaşımı sözkonusudur. Her malın ilk biriminin marjinal faydası 2. biriminkinden daha yüksektir. Başka bir tanımla, birim miktarı yükseldikçe malın m. faydası azalmaktadır.

9) Borda, a.g.e., s. 173-175. Tabloda şu sonucu da çıkarabiliriz. Örneğin, bütün malların birim fiyatı 1. \$ olsun. Eğer tüketicinin elinde 10 \$ varsa tüketici bu parasını maksimum fayda elde etmek için nasıl dağıtmalıdır? Tüketici daha önce de değinildiği gibi denkleştirilmiş marjinal

$$\begin{array}{ccc} \text{MFI} & \text{MFII} & \text{MFIII} \\ \text{faydaları} & \left(\frac{\text{---}}{\text{---}} = \frac{\text{---}}{\text{---}} = \frac{\text{---}}{\text{---}} = \dots \right) & \text{esitlemelidir. O halde tüke-} \\ \text{PI} & \text{PII} & \text{PIII} \end{array}$$

lici, Mal I'den 4, Mal II'den 3, Mal III'den 2 ve Mal IV'den de 1 birim alacaktır. Gerçekten böyle davrandığı takdirde, denkleştirilmiş marjinal faydaları 7'e eşit olacağından tüketici maksimum fayda sağlanmış bulunacaktır.

Değer kavramının sübjektif ve objektif yönlerini inceleyen yazar, iktisadi doktrinler tarihine 1884'de yazdığı «sermaye ve faiz», adlı eseriyle girmiştir.

2 --- Fikirleri :

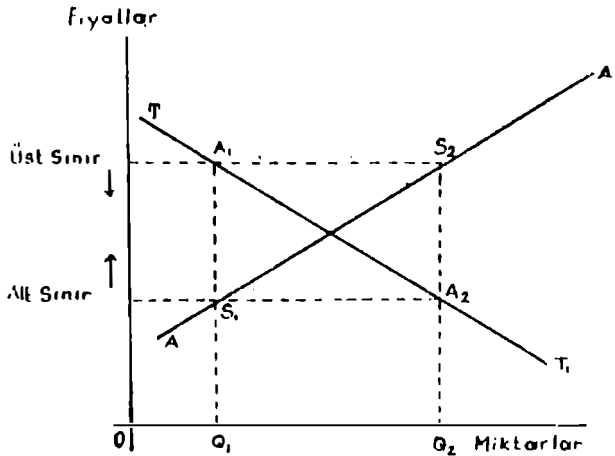
«Nihai Fayda» kavramını benimseyen yazara göre, piyasaya arz edilen mal miktarının tatmin ettiği en az önemli ihtiyacın derecesine göre bir değeri vardır.

Bawerk'e göre iki türlü sübjektif değer vardır :

1) Sübjektif kullanım değeri bir malın tatmin edilmek için kullanılması anlamına gelmektedir.

2) Sübjektif mübadele değeri, bir malın öteki malları elde etme kapasitesiyle bir kimsenin refahı için kapsadığı önemdir.

Bawerk, buradan fiyat konusuna değinmektedir. Bawerk, fiyatın arz ve talebe göre oluştuğu düşüncesindedir. Bawerk'e göre, piyasa fiyatında «marjinal çiftler - couples marjinales-» kanunu geçerlidir. Bu kanuna göre fiyat, biri alt, diğeri üst olmak üzere iki sınır arasında belli olur.

Yukarıdaki şekilde görüldüğü gibi, *üst sınır*, tatmin edilmiş en son alıcı (A_1) ile, en fazla mübadeleye hevesli satıcı (S_2 ; *alt* sı-

nır ise en az mübadeleye hevesli satıcı (S_i) ile henüz tatmin edilmemiş alıcının (A_j) değer vermelerinden oluşur.

Bawerk'e göre fiyat bu iki sınır arasında daima hareket halindedir.

Bawerk, değere zaman unsurunu da katmıştır. Ona göre gelecekteki değerler, şimdiki hâli-hazır değerlere göre daha az bir değer ifade etmektedir. Bawerk'in bu varsayımına dayanan kuramına «Zaman Tercihi Kuramı» adı verilmektedir. İnsanlar gelecekteki ihtiyaçlarını şimdiden tam olarak tahmin edemezler. Bu bakımdan, şimdi elimizde bulundurduğumuz şeyler, ileride elimizde bulunduracağımız şeylerden daha büyük bir değer taşır. Bunun böyle olmasındaki neden, sermayenin prodüktif bir rol oynamasından ileri gelmektedir. Çünkü sermaye kullanıldığı takdirde eşyanın sağlayacağı faydalarının da, kullanılan sermaye miktarına göre değişen uzun dönemlerin sonuna terkedilmesi mümkün olur.

Bawerk'e göre, bu terketmenin bir karşılığı olmalıdır. Yukarıda belirli bir zamanda el altında bulundurulmuş eşyanın gelecekte elde edilebilecek olan benzerlerine nazaran daha büyük bir değer ifade ettiği belirtildi. O halde bu iki zaman arasındaki dengiyi sağlayacak bir bedelin verilmesi gereklidir ki bu da *faizdir* (10).

Elde bulundurulmuş değerlerin büyük değer ifade etmelerinin psikolojik nedenleri yanında ekonomik nedenleri de vardır. Sermayenin üretimdeki rolü emeğin verimliliğini arttırmak olduğuna göre, bugün üretilen bir mal, gelecekte benzerlerinden daha değerli olacaktır. İnsanlar belirli eşyanın kullanımı için geleceği beklemektense, şimdiden daha fazla bir bedel ödemeye razıdırlar. Öte yandan bu malların kullanımını gelecekteki bir zamana terik etmiş olanlara bu feragatlerine karşılık olan bir menfaat gösterilmelidir. Fakat bu düşünceler içinde «sermayenin, azalan verimliliğini de dikkate almak gereklidir. O halde faiz hadlerinin, teşebbüs sahiplerinin ödemeye razı olacakları bedellerin, teşebbüse eklenen en son sermaye ünitesinin verimliliğine eşit olduğu bir noktada belirlenmesi gereklidir (11).

10) Blaug, a.g.e., s. 587.

11) Özetle Bawerk, faizin varlığını üç nedene bağlamış olmaktadır. Bu üç nedenin de aynı anda faiz meselesinde etkin olduğunu ileri sürmektedir. geniş bilgi için Bkz. Blaug,a.g.e., s. 588-594.

II -- *MATEMATİK (LOZAN) EKOLÜ* :

Marjinalist görüşlerin öteki bir kolu da Leon Walras'ın liderliğini yaptığı Lozan veya Matematik ekol olarak adlandırılan matematikçi marjinalistlerin bulunduğu gruptur.

Okula «Lozan Ekolü» denmesinin nedeni, Walras ve Pareto'nun Lozan üniversitelerinde okumuş olmalarından ileri gelmektedir.

Bunların fikirlerine göre ekonomi, miktarlarla meşgul olmalıdır ve kuramlar matematik formüllerle ifade edilmelidir. Bu nedenle değer ve fiyat kuramlarının incelemelerini yaparlarken büyük ölçüde matematiğe yer vermişlerdir ⁽¹²⁾.

A — *GOSSEN, HERMANN HEINRICH (1810 - 1858)*

1 -- *Yaşamı* :

Eserleriyle Jevons'un marjinal kuramına esin kaynağı olmuştur. Eserleri, ilk yayımlandığında hiç denecek kadar ilgi görmüş. Gossen bunun üzerine büyük bir keder içinde bütün kitaplarını piyasadan toplattırılmıştır. Gossen ekonomi bilimini «hazları» temel alan bir bilim kolu «Hedonizm» şeklinde ele almaktadır. Ona göre ekonominin gayesi, insanlara azami şekilde haz temin etmektir.

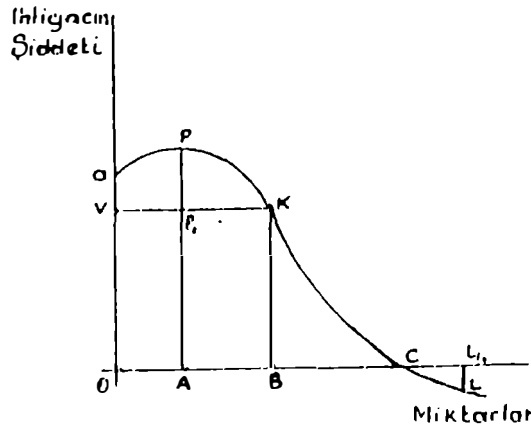
2 — *Fikirleri* :

Gossen, malın değerini çeşitli ihtiyaçları tatmin yeteneği ile olan orantıya göre belirlemektedir. Belli bir oranda mevcut mal miktarı artığında, her birimin tatmin yeteneği bir evvelkine nazaran daha azdır. Bu böyle olunca kıymet, nihai fayda ile nihai faydasızlığın kesişliği noktada belirir ⁽¹³⁾.

Gossen'e göre, giderilmekte olan bir ihtiyaç, bu ihtiyacı karşılayacak malların bolluğu karşısında, gittikçe azalır ve sonuçta «doyma» noktasına varır. Aşağıdaki diyagramda bu durum görülmektedir.

⁽¹²⁾ Barda, a.g.e., s. 195.

⁽¹³⁾ Yalçın, a.g.e., s. 437.

Yukarıdaki diyagramdan şu sonuçlar çıkarılabilir :

1) Eğri genel olarak önce yükselmekte ve sonra azalmaya başlayarak yatay eksen (C) noktasında kesmektedir. Eğer ihtiyaç hemen giderilecek ve de mallar bol ise eğri başlangıçtan itibaren aşağıya doğru kayar.

2) Eğrinin azalış durumu bireyden bireye değişir. Yani ihtiyaç, tatmin bakımından farklılıklar doğurabilir.

3) İhtiyaçlara kullanılan malların son biriminin temin ettiği hazın şiddeti hâlâ olumludur. Çünkü son birimde dahi tokluk hali yoktur. Bu son birimin şiddetine «nihai fayda» yahut «marjinal fayda» denir.

İhtiyaç (C) noktasında doyuma ulaşmışlardır. Bu noktanın aşılması halinde, fayda yerini faydasızlığa bırakacaktır ⁽¹⁴⁾.

Bir dizi hazdan istediğini seçmek olanağına sahip bulunan ve fakat bunların hepsini tam olarak giderme imkânına veya zamanına sahip bulunmayan bir tüketicinin maksimum hazı elde edebilmesi için hepsinden bir parça tadıp kendisine en büyük hazı veren seçmesi beklenemez. Çünkü zaman ve olanağı kıtlıktır. O halde kişi bütün arzuların tatmini için bir anda imkân bulamadığına göre, insanlara en büyük tatmini verecek tek çarenin, bütün ihtiyaçların şiddetini aşağı yukarı aynı düzeyde tutmasıdır. Yani bir ihtiyacın karşılanmasına karşın, başka bir ihtiyacın karşılanmasından vazgeçilmekte ve karşılanan ihtiyaç ile vazgeçilen ih-

14) Kazgan, a.g.e., s. 136-137.

liyaç arasında bir denklik gözetilmektedir. Gossen,¹⁵ buna «Marjinal faydalar Eşitliği» adını vermektedir (16).

B LEON WALRAS (1834 - 1910)

1 Yaşamı :

Fransa'nın Evreux şehrinde doğan Walras'ın babası da kendisi gibi iktisatla uğraşmıştır. Walras liseden sonra Matematik ve Mühendislik tahsili yapmış, fakat iktisat bilimine düşkünlüğü nedeniyle eğitimini yarıda bırakmak zorunda kalmıştır. Cournot'un kitapları ve babasının da etkisiyle ekonomi bilini üzerinde çalışmalar yapmış 1859'da da ilk eserini yayınlamıştır.

Walras'ın, 1860 - 1861 yıllarında vergi meseleleriyle uğraştığı görülmektedir, 1865 yılından itibaren de bu ilgisini kooperatifçilik meseleleri üzerinde toplamıştır, bu konuyla ilgili bir de dergi yayınlamış, fakat kısa bir süre sonra başarısızlığa uğrayarak dergisini kapatmak zorunda kalmıştır.

1870 yılında Lozan üniversitesinde iktisat profesörlüğüne kabul edilmiş, bundan sonra artık bütünüyle kendini iktisat kuramlarının incelenmesine ayırmış ve bu arada bir çok inceleme de yayınlamıştır.

1898'de üniversiteden ayrılırken yerini talebesi Pareto'ya bırakmış ve 1910 yılında ömrünün büyük bir kısmını geçirdiği İsviçre'de ölmüştür (17).

2 -- Fikirleri :

Walras, toplam fayda ve toplam değer kavramlarını geliştirmiştir. Ona göre, değer belirli bir malın toplam faydasıdır. Fakat bu malın mübadele sırasındaki değeri, faydası ile salt arzedilen miktarı arasındaki orana göre değil, öteki bütün faydalı mallarla olan ilişkilerine göre belli olur (18). Bir şeyin ötekine karşı değeri, nedret ve «nihai fayda» larının karşılaştırılmasıyla saptanır.

15) Başka bir tanımla, tüketici, elindeki gelirini o şekilde harcamalıdır ki, her mala harcadığı ek birimin marjinal faydası, yani, denkleştirilmiş marjinal faydaları birbirine eşit olsun.

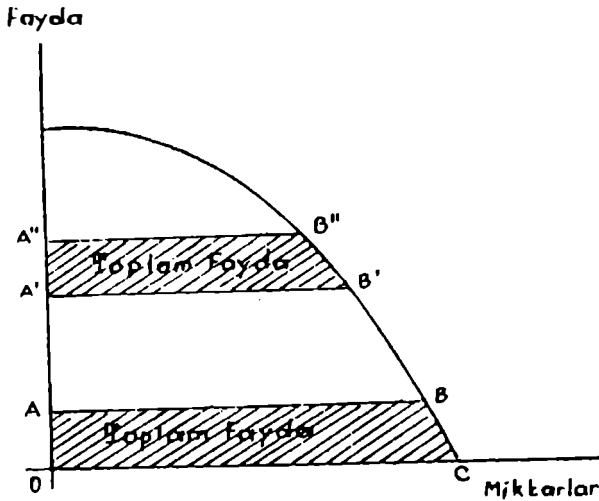
16) 1859'da «Servetin Doğası ve Değerin Kaynağı» --La nature de la richesse et de l'origine de la valeur-- ; 1873'de «Mübadele İlkelerinin, Matematiksel bir Kuramı» --Principe d'une théorie mathématiques de l'échange-- 1874'de de «Saf İktisat Biliminin Unsurları ve Sosyal Zenginliğin Kuramı» --La théorie de la richesse sociale ou les principes de l'économie pure-- adlı eserlerini yayınlamıştır.

17) Walras'a göre mübadele değeri bir çokluktur, başka bir ifadeyle Walras onu matematiğe sokmaktadır.

O halde Wairas genel olarak değeri iki unsura dayandırmaktadır: Nedret ve son giderilen fayda, yani nihai fayda.

Nedret: Faydalı şey, iyi veya kötü amaçla olsun, bir ihtiyacı gideren şey demektir. Bir şeyin miktarının sınırlı olınası demek, o şeyin ihtiyacı bütünüyle giderecek biçimden yoksun bulunması demektir. O halde doğada az bulunan şeylerin değeri iyi veya kötü olsun ihtiyacımızla ilişkilidir.

Nihai fayda, ise ona göre eldeki miktarlara göre azalıp veya çoğalmaktadır. Başka bir tanımla fayda, mevcut miktarın fonksiyonu olup, miktar arttıkça fayda da azalmaktadır. Şimdi durumu bir diyagramla daha açıklığa çıkaralım :

Yukarıdaki diyagramda birimlere ayrılabilen bir mal görülmektedir. Malın miktarı arttıkça karşımıza yukardaki şekilde görülen bir eğri çıkacaktır. Miktar arttıkça malın nihai faydası da azalacaktır, ve nihayet sıfıra düşecektir, (C) noktası. Fakat toplam faydası ise $A'' B''$, $A' B' < A B$, $A B$ çoğalacaktır. O halde bir malın miktarı arttıkça, nihai faydasının azalmasına karşın, toplam faydası ise çoğalmaktadır (").

Walras yukarıda niteliğini belirlediği malların fiyatlarının

18) Kuşkusuz bu çoğalma azalarak gerçekleşirken, nihai fayda ise hızla azalmaktadır. Bu bakımdan, toplam faydanın bir maksimumu olsa gerek.

oluşumunu da bir sisteme bağlamıştır. Walrasa göre, 2 tür piyasa da fiyat oluşur :

Tüketim Malları piyasası : Önce iki mal arasındaki mübadeleyi matematik yolla belirlemektedir. Ona göre asıl önemli olan arz değil taleptir. İki malın mübadele oranını, karşılıklı nadirlik dereceleri belirlemektedir. Yani mallar nedretleriyle orantılı olarak mübadele edilmektedirler.

Tüketim Hizmetleri Piyasası : Walras'a göre doğa, emek ve sermaye sınıflandırması klâsiklerce iyi yapılamamıştır. Çünkü bunlar, bu üç kavramı birbirlerinden ayrı olarak incelemişlerdir. Emğin yanına, doğa ve sermaye değil, doğanın temin ettiği ekonomik hizmetler ve sermayenin temin ettiği tüketim hizmetleri konulmalıdır (19).

Burada asıl önemli olan tüketim malları piyasası ile tüketim hizmetleri piyasası arasındaki karşılıklı bağlardır. Walras, aradaki bu bağların gerçekleşmesinde müteşebbise önemli rol vermektedir.

Müteşebbis bir yandan doğanın, insan ve sermaye hizmetlerini alıcısı, öte yandan da bunları birleştirerek tüketim malları piyasasında, satıcı rolünü oynamaktadır (20). Bir tüketim malının fiyatı, onu elde etmek için harcanan üretim hizmetlerinin fiyatlarından yüksek ise müteşebbis kâr etmektedir. Bu durumda öteki müteşebbisler de bu piyasalara akın edecek, kârların yükselmesi için üretim de artacak, sonuçta tüketim malları piyasasındaki arz ve talep arasındaki denge bozulacaktır.

Walras'a göre eğer denge mevcut ise müteşebbisler ne kâr ne de zarar edeceklerdir. Sadece emek ve sermayelerinin fiyatını alacaklardır (21).

Walras'a göre, ekonomik kanunların faaliyetlerle ilişkileri içiçedir. Yani ekonomik sistem bir bütündür. Bu bütün içinde mal-hizmet ve sermaye piyasaları vardır. Bu piyasaların her birinde dengenin oluşması için ilk önce fiyatların oluşması gereklidir. Fiyatların oluşumu için arzlarla taleplerin, mal, emek, sermaye arz

19) Denis, a.g.e., s. 505-506.

20) Daha açık bir tanımla üretim faktörlerinin alıcısı.

21) Görüldüğü gibi Walras, kuramsal bir piyasadan hareketle, özgürlük ve rekabet varsayımı altında, fiyatlara hakim olan kanunları araştırmaktadır. Yaptığı araştırmaların kuramsal olduğunu kendisi de kabul etmektedir.

ve taleplerinin malların, hizmetlerin, maliyet ve satış fiyatlarının eşitliği ve tam rekabetin geçerli olması gereklidir. Bu koşullar sağlandığında her piyasada mübadele olur ve denge gerçekleşmiş demektir. Yani üretilen malların değeri ve malların üretimini için ödenen gelirler eşit olur. Gelirlerin sahibi işçi, sermayedarlar ve müteşebbis, üretilen bu malları gelirleriyle satın alırlar ⁽²²⁾.

C — VILFREDO PARETO (1848 - 1923)

1 — Yaşamı :

İtalyan sosyolog ve iktisatçısıdır. Lozan üniversitesinde Walras'tan sonra profesörlük yapmıştır. Mussolini'nin yönetimi sırasında senatör seçilen Pareto, matematik ifadeleri fayda tablillerinde kullanılmıştır.

2 — Fikirleri :

Pareto'ya göre insanlar yetenekleri bakımından aynı düzeyde değildirler. Bu bakımdan toplumdaki bireyleri, yönetenler ve yönetilenler olmak üzere iki sınıfa ayırmak gereklidir. Kendi yaptığı birtakım istatistikî sonuçlara dayanarak gelir bölüşümünün doğal kanunlar gibi daima aynı sonuçları verdiği fikrini iddia etmiştir. Pareto'ya göre eşitsizlik doğal bir kanun olup, onu değiştirmek fikri daima başarısızlıkla sonuçlanacaktır.

Pareto, «Seçkinlerin tedavülü» kuramını kurmuş ve olaylarda «dış görünüş» ile bunların «gerçek nedenlerini» ortaya koymuştur. ⁽²³⁾. Bu kuram Mussolini'ye yönetiminde bir esin kaynağı oluşturmuştur.

D — SCHUMPETER, J.A. (1883 - 1950)

Schumpeter iktisadi analiz araçlarını, içinde geliştikleri doktrinlerden bağımsız sistemler halinde ele almıştır. Analiz araçlarının zaman içinde ve çeşitli ekonomik doktrinlerdeki evrimiyle bugünkü kullanış biçimini nasıl aldığını araştırmıştır.

22) Walras'ın bu görüşleri de kuramsal alanda geçerli olmaktadır. Gerçekten, modern mikro ekonomik analizlerde, fiyat mekanizmasının her zaman dengeyi, bölüşümü birlikte sağladığı düşüncesi çözülmektedir.

23) Ancak Pareto, toplum sınıfları arasında, geçişin olabileceğini, bazı bireyler aşağı tabakadan olmakla birlikte bir üst tabakaya geçebileceğini ileri sürmüştür.

Schumpeter iktisadî 2 bölüme ayırmaktadır :

Statik İktisat : Burada mal hareketleri daima aynı şekil ve tempoda cereyan eder. Ekonomik güçlerin birbirleriyle olan karşılıklı bağları, bir malın fiyatında oluşa gelen değişikliklerin belirlmesine neden olmaktadır. Statik iktisatla sermaye, faiz mütelaşebbis ve kâr önemli değillerdir.

Dinamik İktisat : Dinamik iktisat, mütelaşebbisin teşebbüs gücüne dayanır. Mütelaşebbis üretiminde sürekli yenilikler peşinde koştuğundan ve yeni piyasalar aradığından beraberinde dinamiklik de taşır ("). Bununla birlikte, mütelaşebbis, ekonomik istikrarsızlığa da yol açar. Görüldüğü gibi Schumpeter istikrarsızlığı kapitalist sistemde mütelaşebbisle bağlamaktadır. İktisadî dengenin kurulmuş olduğu bir anda, mütelaşebbisler tarafından herhangi bir teknik yeniliğin uygulanması sonucunda bu uygulamanın getireceği etkileri araştırmıştır. Schumpeter'e göre, yenilik olmaksızın büyüme, mütelaşebbis olmaksızın teknik yenilik ve kredi olmaksızın da mütelaşebbis yoktur. Kredi teknik yeniliğin parasal bakımından tamamlayıcısıdır. Düşüncesine göre teknik yenilikler ekonomide sürekli olarak yapılıyorsa da bunların mütelaşebbisler tarafından uygulanması genellikle toplu halde olur. Yenilikler yenden yaratılan banka kredileriyle finanse edildiğinden, kredi genişledikçe üretimin faktörleri kıtlaşacak ve faiz hadleri yükselecek, böylelikle genişleme aşamasında genişleyen kredi ve kârlar yerini, mütelaşebbisler borçlarını ödemek durumunda kaldıkça, kredi daralmalarına ve zararlara bırakacaktır. Daralma dönemi Schumpeter'e göre, ekonominin dinamik bir süreç için ödediği fiyattır ("").

E GUSTAVE CASSEL (1866 - 1945)

İsveçli bir iktisatçı olan Cassel, miktar kuramı taraftarıdır. Aynı zamanda bu kuramı bir çok ülkede uygulayarak şöhret sahibi olmuştur.

Cassel'e göre ancak kıt olan mallar ekonomik faaliyetlere konu olur. Ona göre kıymet kavramıyla uğraşmak ya da kaybetmekten başka bir şey değildir.

Cassel, krizlerin nedenini, faiz oranlarının uzun süre iktisadî

24) Denis, a.g.e., s. 733.

25) Schumpeter böyle bir süreç içinde kuşkusuz endüstriyel burjuvazinin de etkinliğinin azalacağını ifade etmektedir, bu da Schumpeter'e göre Kapitalizmin sonu olacaktır.

faaliyetlere uymamasında aramak gereklidir. Bu nedenle, faizin bulhranların doğmasındaki etkenlerin en başında ve hatta en büyük etken olduğunu belirtmiş ve çeşitli ülkelerin paralarını birbirlerine olan oranlarının her paranın kendi ülkesinde sahip olduğu satınalma gücüne bağlı bulunduğunu iddia etmiştir (26).

F -- JEVONS, WILLIAM STANLEY (1835 - 1882)

1 --- Yaşamı :

Kültürlü bir demir tüccarının oğlu olan Jevons, İngiltere'de dünyaya gelmiştir. Babası tarafından Londra'da «University College» e gönderilmiş, orada kimya ve botanik eğitimi yapmıştır. Bu arada babasının işlerinin bozulması üzerine Avustralya'da Sydney darphanesindeki memurluğu kabul ederek oraya gitmiş ve beş sene sonra kolej tahsilini tamamlamak üzere yeniden Londra'ya dönmüştür. Daha sonra Owen kolejine profesör olan Jevons, bir süre sonra da Londra University College'nin önerdiği ekonomi kürsüsünü kabul etmiştir.

Jevons 1882 yılında en önemli eserini (Politik iktisadın kuramı) tamamlayamadan bir deniz kazası sonucu boğularak ölmüştür.

2 --- Fikirleri :

Jevons, değer konusunda, fayda - faydasızlık ilkesini getirmiştir. Ona göre, iki tür malın mübadele değeri, mübadele olayı bittikten sonra her iki tür maldan karşılıklı olarak elde kalan miktarların sahiboldukları fayda dereceleri karşılaştırılarak belirlenir (27).

Örneğin (A) ve (B) gibi iki kişi olsun. (A) nın elinde 10 birim (a), (B) nin elinde de 3 birim (b) vardır. (A), (B) de olan (b) nin bir birimine karşılık, kendi malından (5a) vermeye razı olabilir. Fakat (B)'de bulunan (b) nin ikinci birimi için kendi (a) sından yeniden 5 birim vermesi düşünülemez. Bu takdirde kendisine hiçbir şey kalmayacaktır. (B) ikinci mübadeleyi 1/5 nispetine göre yapmaya razı olabilir, 1/3 göre yapması daha az bir ihtimâldir. Fakat 1/4 oranında anlaşabilirler. Görülüyor ki, değer

26) Denis, a.g.e., s. 643. Cassel'ın tanımladığı kriz, yandaşı Spiethoff'inkîyle benzerdir.

27) Blaug, a.g.e., s. 361-362.

belirli bir zamanda elde bulundurulacak malın fayda derecesine göre saptanmaktadır (28).

Jevons, tüketicilerin, faydalarının eşit olması halinde, mallar karşısında kayıtsız kalabileceklerini ifade etmiştir. Jevons, birbirinin aynı veya birden ziyade malın, aynı zamanda ve yerde satışa arz edilmesi halinde, alıcının bunlardan herhangi birini seçme konusunda bütünüyle kayıtsız kalacağını ifade etmiştir. İşte bu nedenledir ki, Jevons'a göre birbirinin aynı olan mallar için belirli bir yer ve zamanda ancak tek bir fiyat söz konusudur.

Jevons, İktisadi devrelerdeki krizleri, botanikçi olması nedeniyle iklim değişikliklerine bağlamaktadır. «İktisadi Krizler» ve «Güneş Lekeleri» adlı kitaplarında, ekonomik krizlere güneş sisteminin sebep olduğunu iddia etmiştir.

Jevons 1721 - 1878 yılları arasında oluşan krizlerle güneş üzerindeki lekeleri incelemiştir. Bu iki olay arasında bağlantı kurma yoluna gitmiştir. Onun düşüncesine göre güneş ışınlarının fazlaşması önceki yıllara göre daha bol yağmur yağmasına neden olmakta ve böylelikle bol ürün alınması sağlanmaktadır. Ülkenin gelir artışı alt-üst eden tarımsal ürün fazlalığı, sonuç olarak kononktür dalgalanmalarına yolaçmaktadır.

Kendisinden sonra gelen iktisatçıların birçoğu bu fikirlere itibar etmemiştir. Fakat iklimin dolaylı olarak, iktisadi buhranlarda tesirli olduğu kabul edilmektedir (29).

III — AMERİKAN MARJİNALİSTLERİ :

- IRWING FİSCHER (1867 - 1947)

Yale üniversitesinde ekonomi profesörlüğü yapmış olan bu iktisatçı, Amerika'da dünyaya gelmiştir. En büyük ününü «Miktar kuramı» ile yapmıştır.

28) Jevons'un bu düşüncesi büyük eleştirilerle karşılaşmıştır. Çünkü bu kuram bütünüyle matematik kesinliğe dayanmaktadır. Zaten Jevons da bu güçlüğü farketmiş, halkı bir kütle olarak ele almış, tek bir malın faydası yerine, birçok malın karşılıklı ilişkilerini incelemiştir. Bu konuda şöyle bir soru akla gelebilir, üretim bu koşullarla, nasıl belirlenecektir. Jevons bu soruya şöyle yanıt vermektedir :

«Üretim maliyeti arz miktarını belirler,

Arz, marjinal faydayı belirler,

Marjinal fayda değeri belirler.»

29) Blaug, a.g.e., s. 369.

Fischer'in para ile ilgili miktar kuramı çok ilgi çekicidir. Fischer konuyu şöyle açıklamaktadır

Para ile dolanım hızının çarpımı ile kaydi para ile kaydi para dolanım hızının çarpımının toplamaları, belirli bir sürede ekonomide mübadeleye konu olan malların, mübadeleye konu olan bu malların ortalama birim fiyatları ile çarpımına eşittir ⁽³⁰⁾. Şimdi durumu formülleştirelim :

$$(M.V) + (M'.V') = T.P$$

M : Dolanımdaki para

V : Dolanımdaki paranın dolanım hızı

M' : Kaydi para

V' : Kaydi paranın dolanım hızı,

T : Belirli bir sürede ekonomide mübadeleye konu olan mallar,

P : Belirli bir sürede ekonomide mübadeleye konu olan malların birim fiyatı.

Bu denklemden şu formül çıkmaktadır :

$$P = \frac{(M.V) + (M'.V')}{T}$$

Yani dolanımdaki para ile dolanım hızının kaydi para ile dolanım hızının çarpımı toplamalarının, belirli bir sürede ekonomide mübadeleye konu olan mallara oranı, mübadeleye konu olan malların birim fiyatına eşittir ⁽³¹⁾.

Fischer burada dikkati iki noktaya çekmektedir :

1) Para miktarı (M) ile, kaydi paranın (M') çoğalması, (T) kısa devrede artamayacağından (V) de değişmeyeceğinden, denkleminde eşitlik sağlanması için (P) yani ortalama birim fiyatlarının düzeyi artacaktır.

2) Aksi yönden, yani (M) ile (M') sabit kalıp (T) de bir azalma olursa, bu halde fiyatların ortalama düzeyinde gene bir artış olacaktır.

O halde ekonomide fiyatlar, para ile mal hacmi arasındaki orana göre belirlenmektedir ⁽³²⁾.

Fischerin bu kuramı, formüldeki unsurların karşılıklı olarak birbirlerine bağlı bulundukları iddiası ile eleştirilere uğramıştır.

30) Irving Fisher. Paranın satınalma Gücü, (Çev. Mekin Onaran), İst., 1946, s. 22 vd.

31) a.g.e., s. 41-45.

32) a.g.e., s. 52.

3. CAMBRIDGE EKOLÜ

Yukarıda görüldüğü üzere, sübjektif değer kuramını benimseyen ekonomistler ve bunların arasında özellikle psikolojik ekole taraftar olanlar, fayda temeline dayanarak, klâsik ekonomiye yeni bir canlılık vermişlerdir. Sübjektif ekollerin bu yeni düşünce biçiminden yararlanmak suretiyle bir yandan klâsik ekonomiye daha temelli ve daha derin bir dayanak bulmak öte yandan da eski klâsik ekonominin yapısını bozmamak üzere geliştirilmesi yönüne gitmek için yeni bir ekol meydana geldi ki, bunlara «néo-klâsikler» adı verilmektedir.

Cambridge ekolü Marjinalistler gibi, iktisat bilimine yeni bir yüz vermeye çalışmış ve klâsik doktrini ilke olarak sağlam ve mantık kuralları karşısında, savunulabilir duruma getirmek istemiştir.

Aşağıda görüleceği gibi, «néo klâsik-Cambridge-» görüşün kurucusu büyük iktisatçılardan A. Marshall olmuş ve geliştirilmesinde de «İsveç Ekolü» temsilcisi K. Vicksell'in katkısı büyük olmuştur.

1 ALFRED MARSHALL (1842 - 1924)

A — YAŞAMI :

Marshall, 1842'de Londra'da doğmuştur. İngiltere'de klâsik okul adı verilen iktisadi düşünce akımının herkes tarafından kabul edilen lideridir. Yakın zaman iktisatçıları arasında ününün büyüklüğü ve eserlerinin okunduğu çevrenin genişliği bakımından başta geldiği kuşkusuzdur. Tahsilini, orta tabakadan bir aileye mensup olmasına rağmen, Cambridge'de Merchant Taylor's School ve St. John's College'de yapmıştır. Bristol'de University College'de akademik görevlerde bulunmuş, 1885'den emekliye ayrıldığı tarihe kadar Cambridge'de ekonomi profesörlüğünde bulunmuştur.

Cambridge Üniversitesinde matematik üzerine ihtisas yapmış, üniversitedeyken felsefeye merak sarmış, Kant ile Hegel'i incelemiştir. İktisat sahasında tarihçi ekolün ve özellikle T. nin ve Shmoller'in fikirlerini benimsemiştir.

1890 yılında «Principles of Economics» adlı eserinin yayınlanması, kendisini dönemin iktisatçılarının başta gelenler arasına sokmuştur.

Marshall, zaman zaman, dönemin ekonomik koşullarını ve genel eğilimlerini incelemek üzere kurulan bir çok komisyona katılmış, kendisinin ekonomi bilimine olan ilgisi giderek gelişmiştir.

Yukarda orta sınıfa ait bir ailenin çocuğu olduğu belirtilmişti. Göstordığı yetenek dolayısıyla, eğitiminin son aşamalarında kazandığı parasız eğitim olanaklarından yararlanmıştır. Taylor's School'da iken klâsikleri incelemiş, ancak ilgisini yavaş yavaş matematikçe yöneltmiştir. Bununla birlikte onun asıl arzusu, kiliseye dahil olarak yabancı ülkelerde misyoner olarak çalışmaktır. Zihni kararsızlığı kendisini felsefe, Tarih ve Teoloji konularına sürüklemiştir. Hocalık hayatında da ahlâk felsefesi hakkındaki takrirlerine ekonomik konuları büyük ölçüde katması, aradan ancak birkaç yıl geçtikten sonra olmuştur. Kendisi Cambridge'deki görevine başladıktan sonra da insancıl görüşünü korumakla birlikte, iktisadi etkenlerin önemi hakkındaki fikirlerinden de asla dönmemiştir. Onun çalışmalarıyla Cambridge, ekonomi tahsili bakımından İngilizce konuşan ülkelerin başta gelen üniversitesi olmuştur. Nitekim iş hayatında da başarılı olan Marshall, matematik ve tarih alanındaki derin bilgisi, iktisat kuramına katkıları ve Pigou'dan Keynes'e kadar yetiştirdiği ünlü öğrencileriyle de tanınmaktadır.

1924'de ölen Marshall'ın arkasında bıraktığı en önemli eserler şunlardır : «İktisadın ilkeleri - Principles of Economics-», «Endüstri ve Ticaret - Industry and Trade-», «Para kredisi ve Ticaret - Money, Credit and Commerce-»dir. (33)

B) MARSHALL'IN DÜŞÜNCELERİNE ETKİ YAPAN OLAYLAR :

Ağır endüstrinin kurulması, kapitalist ekonominin gelişmesi ulaştırmanın ilerlemesi, günlük birliklerinin kurulması, klâsik ekonominin düzenlenmek koşuluyla yeniden hayat bulması, fikirlerini ortaya çıkarmıştır. Canlılığını yıllarca korumuş olan Mill'in fikirleri etkinliğini yavaş, yavaş kaybetmiştir.

İngiltere ve kolonilerinde Napolyon tarafından 1806 - 1814 yılları arasında konulan «İngiltere'den ithal yasağı» nedeniyle

33) Bu konuda bkz., Blaug, a.g.e., s. 463-467.

pek çok mal depolarda kalmıştı. Ambargo'nun kaldırılması bütün Avrupa pazarlarının İngiliz malları ile dolmasına, işsizlik, iflâs, açlık ve sefaletle yol açmasına, emek ve teşebbüsün de sık, sık şekil değiştirmeleri krizlere neden olmuştur.

Sosyalizm ilkeleri ve örgütlenmiş işçi hareketleri tarafından klâsik iktisatçılara büyük hücumlar oluyor, değer kuramlarının eksik yönleri şiddetle eleştiriliyor, bu gelişmeler sonucu olarak da ekonomik yaşamı düzenlemek amacıyla devlet tarafından oynanan rolün alanı genişliyordu.

C FİKİRLERİ :

Marshall'a göre ekonomi biliminin amacı, ekonomik olayları öğrenmek, izlemek ve merakımızı tatmin etmek değildir. Bütün çalışmalar, araştırmalarla incelemeler, insanları maksimum refaha götürmek çaba ve arzusunda olmalıdır.

Marjinalistler iktisadi matematik ifadelerle kesinleştirerek fiziki ilimlere yaklaşmaya çalışmışlardır. Bu yaklaşımın yararı iktisadi ilkelerin fonksiyonları değişkenler... vs. ile açıklanması olanağını yaratmasıdır. Bununla beraber neo-klâsik iktisatçıların tümü de bu yöntemi uygulamış değildir.

Marshall da matematiğin ekonomide yararının ancak sınırlı olacağını kabul etmiştir. Ekonomik sorunların matematik ifadesi «iyi matematik olmakla beraber kötü iktisat olur» düşüncesiyle Marshall ilkelerinde matematik ifadeleri kitabının aslı için değil fakat «ekte» kullanmaktadır. (34)

Marshall'ın yaptığı analizlerin kilit noktasını iktisat biliminin bir yandan 'serv' : öte yandan 'insan' olmak üzere iki yönlü bir inceleme olduğu yolundaki düşünceleri oluşturur. Yani Marshall sisteminde «bireysel aksiyon» (servet-işletme kavramı), «sosyal aksiyon» (insan) birlikte ele alınmaktadır. Ekonomik alanda bireyci seçimlere değer vermekle birlikte (marjinalist etki - sosyal problemlerin (Hümanist etki) haline de ayrı ayrı önem vermektedir.

Marshall'a göre zevk ve zahmet arasındaki ilişkiler doğrudan doğruya ölçülemez ise de bireysel davranışı hareket haline

34) Marshall kitabının 8. baskısının önsözünde ise, kitabının bu baskısında yer alan matematik ve istatistiksel bilgilerinin genişliği nedeniyle okuyucusundan özür dilemektedir

getiren para ile yaklaşık olarak belirlenebilir. Aynı zamanda örf ve adetler de insanların yaptıkları seçimlerde rol oynayan unsurlardır.

Marshall, ekonomik unsurlar arasında geçerli grift bağları çözmeye uğraşmış ve çeşitli ekonomik mallarla çeşitli düzeydeki gelirleri dikkate almak suretiyle bunların derece derece birbirlerine yaptıkları tepkileri dile getirmeye çalışmıştır.

Marshall ekonomik yaşamın düzenlenmesi için rekâbet kurumunun etkili olduğu hakkında inanca sahiptir. Ekonomik yaşamda rekâbet, çevresine en iyi biçimde uyum sağlayabilecek firmaların doğmasına ve yerleşmesine neden olacaktır. Bu nedenle rekâbet temeline dayanan bir ekonomik düzeninin mümkün olan en iyi düzeni temsil etmemekle birlikte, geçerli olan koşullara maksimum uyum yeteneğini gösteren bir sistem olduğu fikrindedir. Bunun yanında şuurlu bir devlet müdahalesinin ekonomik özgürlüğe yeni ufuklar açacağı düşüncesindedir. (35)

Neo-klâsiklerin içinde yaşadıkları toplum düzeninden soyutlanmış kuramlar kurmaları, işçi sınıfının hareketlerinin şiddetlenmesi sonucu olmuştur. Bunun için yeni kuram, değeri de katarak sermayenin verimli olduğu düşüncesini kuvvetlendirmeyi denemişti. Marshall'ın yeniden denediği bu değer açıklaması ise «alternatif maliyetlerle» açıklamayı zorunlu kılmıştı.

Marshall marjinal fayda ilkesiyle talep, arz ve fiyat oluşumunu açıklayan kuramları yetersiz bularak, bir «reel maliyet kuramı» savundu (36). Marjinal fayda kavramının, ancak talebi, klâsik üretim maliyeti kuramının da arzı açıklayabildiğini öne sürdü.

Marshall Ricardo'nun değeri üretim maliyetine bağlayan kuramının önemine inanmaktaydı. Üretim maliyeti ve marjinal fayda ilkesinin birarada değeri belirttiğini ve çeşitli zaman dönemlerine göre hangisinin değeri belirtmekte daha önemli rol oynadığını gösteren değer kuramının kurucusu oldu.

Marshall, azalan marjinal fayda ilkesinden, bireyin sahibolduğu para miktarı ve bu paranın satınalma gücü ile zevkleri veri

35) Blaug, a.g.e., s. 464.

36) Kazgan, a.g.e., s. 150. Marshall, reel üretim maliyetini, «bir malı üretmek için dolaylı ve dolaysız kullanılan her türlü emek, sermayenin tasarrufu için beklenen süre» olarak tanımlayarak üretimin reel maliyetinin belirlenmesinde toplumsal etkenler yerine kişisel etkenlerin rol oynadığını ileri sürmektedir.

iken, eğimi menfi talep eğrisine ve bunların toplamından piyasa talep eğrisine ulaşmaktadır. «Satılacak miktar ne kadar fazla ise, alıcı bulabilmesi için fiyat o kadar düşük olmalıdır. Fiyat herbir alıcı için kişisel olarak malın marjinal faydasını ölçer. Fiyatın genel olarak marjinal faydayı ölçtüğü söylenemez. Çünkü farklı kişilerin arzuları ve koşulları değişiktir» demektedir.

Marshall iki önemli hususa değinmektedir : Bir malın toplamı faydasını göstermesi bakımından marjinal faydasına güvenmek doğru değildir. Toplumda paranın marjinal faydası bireyler arasında değişik düzeylerde dir.

Marshall, değeri maliyete bağlayan klâsiklerin, öte yandan gene, değeri faydaya bağlayan marjinalistlerin zıt görüşlerini yaklaştırmıştı (37). Değerin tayininde arz ve talebin karşılıklı etkileşimiyle bir denge probleminden söz etmektedir. Ekonomik yaşamı bilimsel bir biçimde açıklayarak fiyat sistemine bağlanmaktadır. O na göre değer talep ile arz fiyatları arasındaki dengede belirir (38). Bu noktada marjinal talep fiyatıyla marjinal arz fiyatını mübadele edilen mal miktarı için aşağı yukarı eşit biçimde görür. Sonuç olarak Marshall değerden fiyata ulaşarak, fiyatın arz ve talebin karşılaşması sonucunda doğduğunu öne sürmektedir. Yani maliyeti ifade eden arzla, faydayı ifade eden talebin birleştiği noktada fiyat oluşur. Piyasada oluşan fiyat, alıcıya malın temin ettiği faydanın ölçüsüdür. Marshall, malın maliyetiyle tüketim miktarı arasındaki ilişkiyi de araştırmaktadır. Sonuçta müleşebbinin üretimi sürdürülebilmesi için, oluşan fiyatın minimum maliyeti içermesi görüşüne varır. Bu düşünceye karşı olarak, Avrupa ve Amerikalı bir çok iktisatçı değer konusunda fayda temelini savunarak, üretimin maliyeti kuramlarına şiddetle karşı çıkmışlardır. Bunlara göre «değer onun insan isteklerine cevap verebilme hasasıdır. Yoksa üretimin kaç malolduğu değildir.» Marshall kendi değer kuramını basit bir örnekle açıklamaya çalışmıştır: «Makas, kâğıdı ne sadece alt ne de sadece üst parçasıyla kesebilir, ancak her ikisiyle birlikte keser.» (39).

37) Marshall, Walras'dan sonra, fayda fonksiyonu cinsinden talep eğrisini açıklayan ilk iktisatçılardandır.

38) Marshall eserinde, matematik ekinde, tüketicinin denge koşulunu, $MF_v = MF_s$, MF_n biçiminde açıklamaktadır. Blaug, a.g.e., s. 396.

39) Böyle bir örnek vermekle, birlikte Marshall'a göre makasın parçalarından biri aktıftır, yani kâğıdı keser. öteki de pasiftir, çünkü kâğıdı tutar, Robert Heilbroner, Les Grandes Economistes, Ed., Seuil, 1971. s. 194.

Değerin belirlenmesinde fayda ve maliyetin paylarını izah etmek için kısa ve uzun dönemler dikkate alınmaktadır (40).

Marshall'a göre kısa dönemde üretim gücü değişmemektedir. Uzun dönemde ise sermaye, nüfus, teknik ve tüketicilerin eğilimleri değişmelere uğrar. Bu dönemde, daha fazla ihtiyacı karşılayabilmek üzere üretim arttırılabilir. Kısa dönemde arz değişmediğinden belirli mallara karşı talep vardır. Bu durumda fiyatın oluşumunda talep, dolayısıyla fayda hakimdir. Arz değişmediğinden fiyatlarla maliyetler arasında bir ilişki kurulamamaktadır. Bu sonuca varan Marshall kısa dönemde marjinalistlerin fayda varsayımını kabul etmektedir. Uzun dönemdeyse, fiyat üzerinde maliyet etkili olmaktadır. Fiyatı arz ve talep arasındaki maliyet sağlamaktadır. Yani uzun dönemde fiyat malın maliyetinden aşağı inemez. Bu suretle de maliyet, fiyatı belirler görüşünü benimseyerek, klâsiklerin görüşünü uzun dönem için kabul etmektedir (41).

Arz ve talep arasındaki denge bulunduğu yolundaki düşüncesi Marshall'ı bölüşüm sorununun analizine götürmüştür. Marjinal analiz yöntemini, bir yandan tüketim mallarına, öte yandan da üretim faktörlerine uygulamış bulunuyordu. Aşağıda görüleceği üzere, bütün yaratılan değerler mal ve hizmetlerin marjinal kullanma olanaklarına göre «ikame» yolu ile karşılıklı olarak birbirleriyle ilişki halindedir (42).

Doğa, emek ve sermaye biçimindeki üretim faktörlerinin verimli bir organizasyon sistemi içerisinde birleştirilmesi ulusal bölüşümün arz ve talep güçleri, altında sağlanacağı tezine dayanmaktadır.

Kitabının -Ekonominin Temelleri (Principles of economics)- Milli gelir dağılımı başlığını taşıyan son kısmını, milli gelirin dağılımını meselesine ayırmıştır. Herşeyden evvel bir yıl içinde üretilmiş mal ve hizmetlerden meydana gelmiş bir hasıla vardır. Kendi deyişiyle bu hasıla ücret, sermaye faizi, toprak rantı ve organizasyonun karşılığı kâr olarak dağıtılır. Burada İngiliz seleflerine nazaran müteşebbise daha geniş önem vermiş ve emek, toprak ve sermaye unsurlarının kullanılmasında müteşebbisin büyük rol oynadığını ileri sürmüştür. Marshall, böylece bütün olarak cîr alınacak olursa, bölüşüm kuramını tamamiyle maliyetlere bağlamıştır.

40) Blaug, a.g.e., s. 434.

41) a.g.e., s. 435-442, ayrıca Hellbroner, a.g.e., s. 194-195.

42) Kazgan, a.g.e., s. 171.

Gelirin dağılımı meselesi, üretim faaliyetlerine karışmış olan unsurlardan her birinin alacakları payların belirlenmesinden ibarettir. Bunu da şöyle açıklamaktadır: Herhangi bir malın fiyatı arz ve talebin denkliğinde -kesiştği noktada- belirlenir. Üretim unsurlarının fiyatlarına gelince: Talep unsuru, toprak, emek ve sermayenin üretim faaliyeti bakımından olan değerleri hakkında teşebbüs sahibinin yaptığı tahmin ve takdirlere bağlı bulunmaktadır. Arz unsuru ise toprak, emek ve sermayenin üretim maliyetlerine göre belirlenir. Marshall toprak rantı konusunda, Ricardo'nun daha önceden belirttiği üzere «differansiyel rant» a denk gelen bedelden ibarettir düşüncesini kabul etmiş ve fakat bu düşünceyi «rant benzeri» kavramı ile genişletmiştir. Rant benzerinden kasıl üretim unsurlarından herhangi birine ilişkin doğal bir üstünlüğün oluşturduğu geçici differansiyel durumlarıdır (43).

Emek faktörünün üretim maliyeti ise, temel olarak bir ailenin geçimi için gerekli olan paradır.

Sermaye faktörünün üretim maliyeti tüketimden kaçınmanın veyahut elimiz altında bulunan değerlerin, gelecekteki değerlere oranla ifade ettiği nisbi üstünlüğün karşılığı olan bedeldir.

Marshall, herhangi bir üretim faktörünün alacağı hasılanın belirlenmesinde «nihai verimlilik» «Productivité marginale» kavramından yararlanmaktadır. Toprak, emek, sermaye unsurları, üretim faaliyetinde kullanılan en son ünitelerin verimlilik dereceleri oranında ve arzedilen miktarlarına göre oluşan bir pay alırlar. Marshall bu payların çeşitli ekonomik koşullar altında ve ne suretle oluştuklarını da incelemiştir. Bütün bu incelemeler üretim faktörlerinden her birinin alacağı payın kendi mübadele fiyatlarına bağlı olduğu düşüncesine dayanmaktadır. Faktörlerden herhangi birinin fiyatı bir çok yandan üstüne su püskürtülmek suretiyle havada tutulmasına çalışılan büyük bir kauçuk balona benzemektedir. Bu su akımları (arz ve talebe iki ayrı gruba ayrılırlar, bu gruplardan her birisi) balonu denge halinde tutabilmek için ötekine karşı bir tazyik yaratır. Bu paylardan ücret haddinin belirlenmesinde «psikolojik unsur» a da yer vermektedir. Ona göre emek arzı işçiye teklif olunan ücretle, yüklenmiş olunan zahmeten karşılaştırılmasına bağlıdır (44). O halde ücret, gayret ve fedakârlıkların da karşılığı olmalıdır. Yüklenilen zahmet, ücretten fazla ise, işçi çalışmaktan kaçınır. Yahut çalışma müddetini azaltır.

43) Blaug, a.g.e., s. 438-439.

44) a.g.e., s. 472.

Marshall, ücreti belirlerken zamanı da dikkate alır. Ücret zamanının kısa veya uzun olmasına göre de değişiklikler gösterir. Kısa dönemde ücretin belirlenmesinde müteşebbisler rol oynar. Çünkü bu dönemde belirli bir bölgede emek miktarı sınırlıdır, fazla üretim için iş arzını arttırmak gerekirse müteşebbisler mevcut emeği talep ederler, böylece ücret düzeyi yükselmiş olur. Bir süre sonra yani emek arzındaki artış sonucunda ücretleri eski düzeylerine doğru düşüş kaydederler ⁽⁴⁵⁾.

2. pay, yani faiz mevcut nakit arzının sermaye talebine olan oranına göre oluşur. Sermaye talebi, sermayenin kullanılmasından beklenen kazançtan doğar. Sermayenin arızı da bugünkü hazları yarınki hazlardan ayırmakla doğar ⁽⁴⁶⁾.

Kısa dönemde sermaye malları stoku sabittir. Uzun dönemde yeniden plasman ve ikame olanakları sonucunda sermaye kazançları dengeye gelir ve tasarruf maliyetine yaklaşarak, sermaye oluşumunu sağlar. Böylece faiz oranları yükselir veya alçalır ⁽⁴⁷⁾.

3. pay olan kâr ise, Marshall'a göre, yöneticinin ücretini sermaye faizini ve iş hayatının getirdiği riziko ve belirsizliğe karşılık olan bir bedeldir ⁽⁴⁸⁾. Kâr stok sonucu olmaktan çok bir sermaye kazancıdır.

Kâr oluşturacak unsurlar belirlemedeki zorlukları halledecek formülleri XX. yüzyılda Marshall ileri sürmüştür: Kâr faktörlerine yeni bir unsur daha katmıştır. Organizasyondan doğan kâr. Ona göre bu yeni unsur, büyük endüstriler oluşmaya başlayınca ortaya çıkmıştır. İlk anlarda bir ticari teşebbüsün sahibi sermayesini kendisi koyar, teşebbüsü tek başına idare eder ve bütün riskoları üstüne yüklenirdi. Zamanımızda ise bu işler ihtisaslaşmış

45) Marshall'a göre emek arz eğrisi pozitif eğimlidir. Yani ücret artışları karşısında emek arzı da artar: oysa zamanımızda, ücretin fonksiyonu olan emek-arz eğrisinin genellikle geriye eğimli olduğu kabul edilmektedir. Başka bir tanımla, ücret düzeyinin belli bir noktasından sonra, emek arzeden, çalışma yerine dinlenmeyi tercih eder

46) Blaug, a.g.e., s. 471. Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere Marshall sermaye arzını, tasarruf miktarının bir fonksiyonu gibi görmektedir.

47) a.g.e., s. 471.

48) Bazı Amerikalı yazarların, kârın, belirsizliğin bir bedeli olduğuna, Marshall, karşı çıkmakta ve kârın, birden fazla sayıdaki belirsizliğin bedeli olduğunu ileri sürmektedir.

kimse ve kuruluşlar tarafından para karşılığında yapılmaktadır. O halde kâr bu ayrı konularda ihtisaslaşmaların, uygun bir organizasyonun sonucundan doğmaktadır (").

Marshall sermaye ve emek maliyetini beraberce oluşturan «reel maliyet» kuramıyla kendi değer anlayışını dış ticaret kuramına uyarlamıştır (").

a -- İki ülke salt birbiriyle ticaret yapacaktır.

b -- Yabancı yatırım ve borç verime işlemleri yoktur.

c -- Ulaştırma maliyeti yoktur.

d -- Her iki ülkede de ihracatçılar aynı zamanda ithalatçıdır.

Bu varsayımlardan hareket eden Marshall şu sonuçlara varmaktadır :

1 -- Ekonominin iç dengesi -yani tam istihdam dengesi- serbest dış ticaret rejiminde dış dengeyle bağdaşmaktadır.

2 -- Eğer mübadele oranı bir ülkenin aleyhine dönmüş ise bunun nedeni o ülke halkının tercihlerinde bir değişme veya satınalma gücünün azalmasındandır.

3 - Her bir ülke tüketici artışı elde ettiğinden, dış ticaretten kazançlı çıkmaktadır.

II -- KNUT WICKSELL (1851 - 1929)

A -- YAŞAMI :

İsveç'te dünyaya gelen Wicksell, matematik ve felsefe dallarında eğitim görmüş, 1885'de gerekli aşamalardan geçtikten sonra, Fransa, İngiltere ve Avusturya'da ekonomik tahlillerde bulunarak İsveç'e dönmüş, Lund şehrinde 1929'a kadar profesörlükte bulunmuştur.

49) Bugünkü büyük firmalarda görüldüğü üzere, kârın bütün unsurları belirli bir bedel karşılığında alınabildiğine göre bütün harcamaların çıkarılmasından sonra artakalacak safi kâr ticari teşebbüslerde üretimin faktörlerinin belirli bir zamanda ve belirli bir amaç için bir araya getirilmesinin çok iyi şekilde düzenlenmesinden başka bir şey değildir.

50) Marshall bu konuda, Walras ile aynı davranış içindedir. Marshall daha ziyade, «tüketici artışı» kuramından hareketle, uluslararası mübadelede bu artışı paylaşılabilirliğini ileri sürmüştür.

Marjinalist okul ve özellikle Bawerk'in etkisi altında kalan Wicksell'in en önemli eseri, 1906 yılında yayınladığı «Economie politique» dir.

B -- FİKİRLERİ :

Ekonomik nedenler sonucunda, XIX. yüzyıl sonlarında faiz oranlarında ve fiyatlarda önemli düşüşler olmuştur. Klâsik düşünceye göre faiz oranındaki düşme olduğu takdirde para ve kredi hacmi artar, fiyatlarda da gene yükselmeler görülür. Oysa XIX. yüzyılda bu durumun tam tersi görülmektedir. Say'e göre her toplum arz, kendi talebini yarattığına göre, fiyatların ve faiz oranlarının kendiliğinden aynı düzeyde kalması gereklidir. O halde Say'in bu kuramı doğru değildir. Wicksell söz konusu dengesizliği para meselelerinde aramaktadır.

Wicksell, para dengesini açıklığa kavuşturmak için faiz oranlarını hareket noktası almış ve ikiye ayırmıştır. Ona göre ekonomide iki türlü faiz oranı vardır :

- 1) *Cari faiz oranı*, para piyasasında belirlenmektedir,
- 2) *Doğal faiz oranı* sermayenin marjinal verimliliği, yani paranın, yatırımdan dolayı getireceği fazlalık oranıdır.

İşte para dengesi, bu iki oran aynı düzeye geldiği takdirde sağlanmış olur, farklı oluyundaysa denge bozulacaktır⁽⁵¹⁾.

XIX. yüzyıl sonlarındaki fiyatlarda oluşan düşmeler, cari faiz oranının, doğal faiz oranına göre yüksek olmasından ileri gelmektedir. Cari faiz oranı doğal faiz oranına eşit olduğu takdirde tasarruf ile yatırım arasında, bir eşitlik bulunur. Bu takdirde müteşebbisler yeni yatırımlara girişmezler. Cari faiz oranı doğal faiz oranından yüksek olursa, müteşebbisler yatırımdan kaçarlara, tersine kâr umudu artacağından yatırımlar fazlalaşacaktır⁽⁵²⁾.

Yukarıdaki açıklamaların ışığı altında, Wicksell'e göre iki faiz arasındaki eşitlik fiyatlardaki istikrarı sağlayacaktır. Eğer cari faiz oranında yükseklik olursa, fiyatlar düşecek, aksi olursa

51) Barda, a.g.e., s. 149.

52) Bu zamana kadar, faiz haddi, maddi sermayenin geliri kabul ediliyordu. Anlaşılacağı gibi, genel fiyat düzeyinin değişmesine göre belirlenen «doğal faiz haddi» ile bankaların borç verme oranı olan piyasa faiz haddi arasında ilk kez bir ayrım yapan İktisatçı Wicksell olmaktadır.

fiyatlarda artmalar görülecektir ⁵³⁾. Faiz oranları arasında denge bozukluğu giderilemiyorsa ne olacaktır? Wicksell'e göre, faiz oranları arasındaki denge bozukluğunu, bankaların müdahalesi giderilebilir. Yoksa, klâsiklerin dediği gibi kendiliğinden bir mekanizmanın işlenmesini beklemek, ekonomiyi içinden daha çıkılmaz bir hale getirir.

Bankalar iyi bir politika izleyerek ekonominin faaliyetini genel bir düzene sokabilir. Bankalar para ve kredi mekanizması ile faiz oranlarında yapacakları değişikliklerle ekonomik yaşamda dengeyi koruyabilirler.

53) Wicksell, para miktarı ile fiyatlar genel düzeyi ve faiz haddi arasındaki ilişkiyi belirleyerek. Keynes'in bu konudaki düşüncelerine ışık tutmuştur.

BEŞİNCİ BÖLÜM

MODERN EKONOMİ

Yukarıdaki bölümlerde ekonomi doktrinleri tarihinde özellikle klâsik ekolü yerine oturtuktan sonra ona tepki halinde beliren ekollerle, reform getiren ve klâsik ekolün devamı sayılan süb-ektivist ve marjinalist görüşler incelenmeye çalışıldı.

Bütün bu düşünce akımları yeni ufuklar açmış nihayet modern ekonominin temellerini almıştır.

1 — KEYNES DEVRİMİ :

Keynes'ten önce hemen hemen iktisatçıların tümü, ekonomiyi «arz» yönünden ele almışlar, emek-değer kavramlarından hareketle, üretim maliyetlerini belirlemişler ve mikro düzeyde de tam rekabet koşullarının geçerli olduğu bir ortamda, firma optimum üretim düzeyleriyle ilgilenmişlerdir.

Bundan başka, özellikle klâsikler gene arzı oluşturan, global büyüklükler üstünde durmuşlar, para, kredi, istihdam düzeyi, ve dış ticaret gibi konularla ilgili kuramlar geliştirmeye çalışmışlardır.

İlerde de değinileceği gibi, bütün bu çalışmalara ve uğraşlara karşın, ekonomik krizlerin sonu bir türlü gelmemiştir (1).

İşte Keynes, bu aşamada ortaya çıkmıştır; kendisinden öncekilerin aksine ekonomiye toplam harcamalar yönünden bakmış, ekonominin, eksik istihdam halinden ancak, talebin yani toplam

1) Gerçekten, o dönemde, 1930 yılında A.B.D.'de ülke açısından, konut yapımı, % 95 oranında düşmüş, 9 milyon tasarruf hesabı kapanmış, 85 milyon işyeri iflâs etmiş, ücretlerin payı % 40 azalmış idi. A.B.D. milli geliri, gene aynı tarihte 85 milyar dolardan, 75 milyara, 1932'de de 59 milyar dolara düşmüştür. 1933 yılında da 1 yılda yaratılan sermaye birikiminin yarısı yok olmuş, başka bir tanımla, milli gelir 39 milyar dolar düzeyine inmiştir, Heilbroner, a.g.e., s. 236-237.

harcamaların uyarılmasıyla çıkılabileceğini belirtmiş ve bu konuda da Devlet'e önemli görevler yüklemiştir.

Keynes Devrimi denen olay budur. Yoksa, Keynes'in özelliklerle temel varsayımlar bakımından klâsiklerden ve kendisinden öncekilerden ayrıldığı önemli bir nokta pek yoktur. O da tam rekabet koşullarının varlığını, kapitalist sistemi, insanların davranış kalıplarındaki menfaat ilişkisini vs. hep veri kabul etmiştir.

11 — JOHN MAYNARD KEYNES (1883-1946)

Dalı kendisi hayatta iken etkin olan ender iktisatçılardan Keynes 1883'de doğmuştur. Keynes'in babası da iktisatçı idi. Cambridge'den mezun olan annesi ise bu şehirde belediye başkanlığında idi. Anne ve babası tarafından titizlikle yetiştirilen Keynes, öğrenimini Cambridge'de yaparken aynı zamanda İngiltere'nin en meşhur gazetesi olan «economic journal»ın baş yazarlığını da yapmaktaydı (').

Cambridge'den mezun olduktan sonra, oraya hoca olarak atanan Keynes, öğretim üyeliğinin yanı sıra, hükümetin hazine örgütünde görevdeyken aynı zamanda da yukarıda adı geçen gazetenin baş müdürlüğünü de üzerine almıştı. Bu gazetenin yalnız İngiltere'de değil, bütün dünyada da üne ulaşmasında en büyük etken Keynes olmuştur. Bütün bunların yanı sıra, sigorta kumpanyalarında yönetici, iş adamı olmuş, fakat gene de iktisat biliminden bir parça olsun kopmamıştır.

1913'de Hindistan para ve malî işler komitesine üye olmuş, buradaki çalışmalarıyla ve özellikle kuramsal fikirleri, uygulamalı fikirlerle bağdaştırmak suretiyle bulduğu çözüm yolları ile kendi değerini ortaya koymuştur.

Birinci dünya savaşında Keynes, İngiltere'nin hazine bakanlığına göreve çağırılmış ve savaş sonunda yapılan barış konferansına (Versailles) İngiliz delegesi olarak katılmıştır. Bu konferansta hükümetinin resmî tutumunu beğenmeyerek savunmak istememiş, gürültülü bir biçimde istifa ederek 1920'de yeniden Cambridge'e dönerek orada görev almıştır. Davranışını haklı göstermek için, «Barışın ekonomik sonuçları» adlı kehanetlerle dolu bir kitap yayınlamış. Almanya'dan tamirat borçlarının ödenmesinin beklemenin kendi düşüncesine göre niçin olanaksız olduğunu açıklamış, bunun akamete uğrayacağını daha o yıllarda haber ve

2) Keynes bu gazetede 33 yıl boyunca yazı yazmıştır.

miş «bu koşullar yenilmiş Almanya'yı altından kalkamayacak ağırlıkla bir tazminat külfetine sokmuştur» diyerek Avrupa'nın ekonomik gelişmesinde Almanya'nın hızla kalkınmasının önemine işaret etmiş ve mağluba ödelilmek istenen tamir borçları bedelinin transferinin mümkün olamayacağını belirterek, Almanya'ya karşı daha ılımlı bir politika izlenmesini önermiştir (*).

Kitabı büyük tepki ve eleştirilere yolaçmasına karşın, savaş sonunda Avrupa ekonomik düzeninin bozulması, Keynes'i görüşlerinde yüzdeyüz haklı çıkarmış, ikinci dünya savaşı sonundaki anlaşmaların ekonomik kısımlarında Keynes'in fikirlerinden büyük ölçüde yararlanılmıştır.

1925 yılında «Para Reformu» isiminde bir kitap yayınlayarak bunda «barbarlığın eski bir kalıntısı» olan «altın fetişizmi» ile alay etmiştir. Buna neden İngiltere'nin parasını yeniden altın temeline bağlamak hususunda aldığı karar, olmuştur. Fiyatların istikrarını, para istikrarına feda eden altın esas sisteminin depresyonu arttıracığını, ihracat mallarına çalışan endüstri kollarında işsizliğe neden olacağını ve banka sisteminde altın rezervi eksikliği meydana geleceğini açıklayarak çürüklüğünü göstermiştir.

1931 de yayınladığı «Para üzerine inceleme» adlı kitabında bu düşüncelerini geliştirip, kamu kurumlarının ekonominin ihtiyaçlarındaki değişikliğe uyarak değerini değiştirebilecekleri esnek bir paranın öncülüğünü yapmıştır (*).

1936'da temel eseri olan «Genel Teori»sini yayınlamıştır.

1919'daki can sıkıcı olayların nedeni ile o zamana kadar resmi çevrelerin dışında tutulan Keynes, 1936'dan sonra Büyük Britanya'nın resmî iktisatçısı olmuştur. İngiltere Bankasının genel yardımcılığına getirilen ve kendisine asalet -Lord- ünvanı verilen Keynes, 1943'de İngiliz Hükûmeti hesabına paraların uluslararası

3) Keynes, 1919 yılının son günlerinde annesine yazdığı bir mektupla şöyle demektedir : «Etrafımdaki çirkefleri gördükten ve 2 hafta yoğun bir çalışmadan sonra çok bitkin bir haldeyim. Son iki hafta hayatımı boyunca yaşadığım en kötü günler oldu. Asıl üzüldüğüm, barış anlaşmasının sulandırılmış olduğudur. Barışı imkânsız hale getirmekten başka, gelecekteki bu felâketin hazırlayıcısı oldular.» a.g.e., s. 243.

4) Çok teknik bir düzeyde olmakla birlikte Keynes'in öteki eserlerinde olduğu gibi bu kitabı da çok güzel sözlerle doludur. Uzun dönemde ekonomik gelişmeler konusunda ne olacağı sorusuna şu yanıt vermektedir : «Uzun dönemde hepimiz ölmüş olacağız.»

sı istikrarını sağlamak için bir tasarı hazırlamakla görevlendirilmiştir. Keynes planı adını alan bu tasarı, karşıtı olan Amerikan «White Planı» ile birlikte 1944'de «Bretton-Woods» konferansının çalışmalarına temel oluşturmuştur. Tartışmalar sonucunda yapılan anlaşmalara Keynes Planı geniş bir biçimde esin kaynağı olmuş. «Uluslararası Para Fonu» nun, «İmar ve Kalkınma Bankası»nın kurulmasına yol açmıştır.

Keynes, 1946'da ölürken arkasında şu eserleri bırakmıştır :

- İstihdam, faiz ve paranın genel teorisi «Genel Teori»
- Hint Parası ve Maliyesi,
Barışın İktisadi Sonuçları,
Para Reformu Üzerine,
Refaha Götüren Yol.

III --- ÇEVRENİN KEYNES'E ETKİSİ :

1918 - 1930 dönemindeki borçlanmalar, ticaret daralmaları, işsizlik ve enflasyon olayları Keynes'i ekonomide para kontrolü düşüncesine kaydırdı.

Keynes, birinci savaş sonrası dönemde İngiltere'deki sürekli işsizlik ve etkileri bütün dünyaya yayılan 1929 depresyonu olaylarının etkisi altında kalmıştır (5).

1924'de İngiltere'de 1.500.000 civarında işsiz insan vardı. Politikacılar müdahale önlemleriyle kamu harcamalarının arttırılarak işsizliğe engel olunmasını savunurlarken Keynes de aynı düşüncededeydi.

1929'da Amerika'da başlayan kriz, İngiltere'ye sıçrayınca, 1931'de İngiliz lirası devalüe edilmiş, ihracatı arttırma olanakları aranmıştır.

Yukarda söylendiği gibi Keynes'in içinde yaşadığı dönem İngiltere ve diğer liberal ülkelerin şiddetli bir depresyon ve işsizliğe maruz kaldığı, bunu yenmek için çeşitli önlemler aldığı ve uygulanan iktisat politikası sonuçlarının somut olarak gözlemlendiği bir dönemdir.

Bu olaylardan başka, kendisinden önce gelen bir kısım iktisatçıların da Keynes üzerindeki etkilerini unutmamak gerekir (6).

5) Michael Stewart, Keynes, Ed., Seul, 1969. s. 32-48.

6) Bunlar arasında Malthus, az tüketim kuramıyla Hobson, Schumpeter, Marx ve İsveç Ekolü sayılabilir.

IV — KEYNES'İN «GENEL TEORİSİ»

Keynes, 1936 yılında iktisat bilimine önemli değişiklikler getiren «Genel Teorisi»ni yayınlamıştır. Eserinde ekonomik kuramın yeni bir anlayışını ortaya sermiş, böylece liberal iktisatçılar kuşağının öncüsü haline gelmiştir (7).

Keynes'in ekonomik kuram anlayışı, klâsik olsun, marjinalist olsun, kendisinden önce gelen çoğunluk yazarlardan oldukça farklıdır. Kendisinden öncekiler yukarıda da değinildiği gibi ekonomiyeye arz yönünden (üretim) incelerlerken, Keynes ise ekonominin talep yönünü ve buna bağlı olarak, toplam harcamaları dikkate almıştır.

Genel teoride ele alınan sorun ve varılmak istenen amaç üretimle istihdam değişikliklerini düzenleyen nedenlerin açıklığa kavuşturulmasıdır. Klâsikler ekonominin sürekli tam istihdam halinde olduğunu ve buna bağlı olarak da çalışmak isteyenlerin belirli bir ücret karşılığı iş bulabileceklerine inanıyorlardı. Keynes'e göre ise iki savaş arasında İngiltere'de görüldüğü gibi bir durumla karşılaşmak istenmiyorsa, işsizlik sorunları piyasaya bırakılmamalı ve Devlet tarafından sürekli izlenmelidir.

Anlaşıldığı gibi, klâsikler işsizlik sorunları karşısında gerekli titizlik ve önemi göstermemişlerdir. Onlara göre sürekli gayri iradı işsizlik sorunu mevcut değildir. Onlara göre reel ücretlerdeki düşüklük üretimin artmasına yolaçacak, sonuçta emek talebi artacak, işsizlik sona erecektir. Herhangi bir müdahale olmamak koşuluyla doğal mekanizma işsizliği zaten önleyecektir. Keynes bu görüşlere karşı çıkmaktadır. Kendisine göre işsizlik, tasarruf edilen paranın likit halde tutulmasından yatırıma sevkedilmemesinden ileri gelmektedir. İşsizliği önlemek için yeniden gözden geçirilmesi gerekli olan şeyler, müdahale koşulları ve özellikle kamu yatırımlarının organizasyonudur.

7) Genel Teorisi'nin yayınlandığı 1936 tarihli bazı iktisatçılara göre ekonomik düşüncenin gelişmesi bakımından 1776 (A. Smith'in *Milletlerin zenginliği*) ve 1867 yılı (Karl Marx'ın «*Kapital*») kadar önemli olmuştur. XVIII. asırda Smith'in «milletlerin zenginliği» ve XIX. asırda Karl Marx'ın «*Kapital*»i gibi, Keynes'in «genel teorisi» de geniş tartışmalara neden olmuştur. A. Smith merkantilizmi, Marx kapitalizmi eleştirirken, Keynes'in genel teorisi «Laisser Faire Laisser passer» doktrininin eleştirilmekteydi. Keynes'i eleştiren kimseler, sonra onu yeniden takdir etme zorunluluğunu kendilerinde hissetmişlerdir.

Keynes bu noktada da bertakım yenilikler getirerek klasiklerin müdahale anlayışını yıkmıştır. Kendisine göre, ilerde de açıklanacağı üzere devletlerin yapılarında değişiklikler bakımından ekonomik yaşam kendi haline terkedilemez. Toplumda istikrarlı bir düzenin kurulması için devletin veya otoriter kuvvetin müdahalesine ihtiyaç vardır. Bu suretle Keynes ilk kez liberal ekonomide devlet müdahalesinin kuramsal dayanaklarını açıklamış bulunmaktadır (*).

Genel teorinin özelliklerine de kısaca bir göz atmak yerinde olacaktır :

— Keynes'in analizi kendisinden öncekiler gibi statik ya da karşılaştırmalı statik bir analiz niteliğindedir. Ancak zamanın ve bekleyişlerin katılması ile dinamik büyüme ve tasarruf kuramlarının kurulmasına kaynaklık etmektedir. Keynes'in bu bakımdan fikirleri eleştirilmiştir. Düşünceleri Post-Keynezyen denen bir grup tarafından tamamlanmak istenmiştir. Keynes'in kısa ve statik olduğu iddia edilen analizlerinin uzun vadeli dinamik analizler haline getirilmesi bunların başındadır.

— Keynes, ekonominin belirsizliklerle dolu olmasına karşın yatırım, tüketim, istihdam, milli gelirin hesaplanması ve gelecek için tahmin edilenler ile önlenimler konusunda geniş ölçüde istatistikî çalışmalara olanak hazırlamıştır.

— Gerçek anlamda «Politik İktisat Sistemi» kurmuş olmasa da, devletin ekonomik sisteme işsizlik hallerinde müdahale gereğini gösteren politik kararları ekonomi bilimine getirmiştir.

İşte bütün bu görüşleri yansıtan ve yeni bir ekonomik yaklaşım getiren genel teorinin yayınlanması, iktisat biliminin önemli bir dönüm noktasını oluşturmuş, bir kısım yazarlar gelişme ve ilerlemeden söz ederken, başka bir kısmı da bu eserin bir devrim yarattığını belirtmişlerdir.

V -- GENEL TEORİDEKİ TEMEL FİKİRLER :

A — GENELLİĞİ HAKKINDA :

— Klasik kuram istihdamın en yüksek düzeyi ile ilgilenmiş yani ekonominin sürekli dengede olduğunu iddia etmiştir. Keynes'e göre tam istihdam ekonomik dengenin özel halidir. Bu bakımdan

*) Hellbroner, a.g.e., s. 260-261.

dan klasiklerin bu konudaki kuramları «özel» olarak nitelendirilebilir.

Oysa Keynes, kuramının her düzeyindeki stihdamla ilgilendiğini ifade ile «genel» bir anlam taşıdığını belirtmektedir. Kendisine göre denge eksik istihdam halinde de sağlanabilir.

Keynes, klasiklerin kurdukları kuramların gerçek hayata uymayan bir piyasa düzeninden hareket ettiklerini, ileri sürülen görüşlerin ancak bazı özel durumlar için bir anlamı olduğunu belirtmiş ve bu nedenlerden kendi kuramını «genel» olarak nitelendirmiştir (9).

B — PARANIN ROLÜ :

Keynes, genel teorisini yayınlamadan önce çeşitli kuruluşlarda aldığı görevler ve incelemeleri nedeniyle parasal sorunlara karşı yabancı değildi. Keynes parayı kapitalist sistemin merkezi haline getirmekle gerçek yaşamdaki önemli rolüne uygun yeri, kuramsal sistem için oturtmuş, tüm olarak ekonomi sisteminde özellikle istihdam ve üretim için çok önem vermiştir (10).

Klasik okul kapitalist ekonomiyi aynı mübadele ekonomisinin bir uzantısı halinde görmüş, paranın hesap birimi ve mübadele konusu olması dışında, iktisadî sistem içinde herhangi bir fonksiyona sahip olmadığını kabul etmiş, yani parayı «neutre» olarak görmüşlerdir.

Keynes'in düşüncesine göre liberal ekonominin ana amacı, bireyin kâr için çalışmasıdır. Sistem birtakım para kurumları yaratmışsa da bunun nedenini para kazanma hirsında aramak gerektir. O halde para, bireylere yol gösteren pusula niteliğindedir (11). Liberal bir ekonomide iktisadî faaliyetlerin temelinde para kazanmak ve kazandığını çeşitli biçimlerde harcamak düşüncesi ve arzusu yarattığından, para kurumlarının geliştirilmesi millî refahın arttırılmasına kadar götürülebilir.

Para öteki mallardan oldukça farklıdır, kendine özel niteliklere sahiptir. Keynes'in düşüncesine göre öteki malların miktarı emek ve sermaye tahsisi yoluyla, hemen hemen sınırsız denilebilecek bir miktara kadar arttırılabildiği halde paranın du-

9) M. Keynes, *Théorie Générale de l'Emploi, de l'Interêt et de la Monnaie*, P. Payot, 1971, s. 29.

Bu konuda bkz. Hellbroner, a.g.e., s. 247-254.

11) Kazgan, a.g.e., s. 251.

rumu farklıdır. Gerçi paranın miktarının arttırılabilmesi mallara göre daha kolaydır. Ancak bunun ne oranda arttırılacağı devlet otoritesinin takdirine bağlıdır ve para miktarının bu artışı öteki mallarda olduğu gibi satış fiyatı ve üretim maliyetleri faktörlerinin otomatik işleyişine bağlı bulunmamaktadır. Bunlar bir kenara, mal ve hizmetlerde olduğu gibi, paraya ikâme edilecek başka bir mal daha yoktur. Para her maldan üstün bir akışkanlık arz etmektedir. Para satılacağı pazarı daima hazır olan ender bir maldır.

Keynes'in iddiasına göre paranın asıl önemi elimiz altında bulunan disponibl değerlerle gelecekteki değerler arasında bir birleştirme aracı oluşturulmasıyla ortaya çıkar.

Fischer'in miktar kuramını kabul etmekle birlikte Keynes, üretimde azalan randımanlar, emeğin olası etkinliği, paraya olan talep derecesi gibi bir çok faktörün de dikkate alınmasının gereğine inanmaktadır. Bu gibi faktörler ele alınmadıkça, matematik formüller yapay niteliklerini korurlar.

Keynes'e göre uzun bir dönemde para miktarındaki değişmelerin fiyatlar üzerinde etkide bulunmasına izin verilmemeli. Çünkü fiyatların ve ücretlerin normal akışı yükselme eğilimi taşımaktadır.

Keynes'in paranın ekonomik yaşamdaki rolüne faiz ve ücretler üzerindeki etkilerine ilişkin yaptığı araştırmalar bütün klâsik geleneği temelinden yıkacak niteliktedir (12).

C — FAİZ ORANLARI

Klâsikler faizi tasarrufun karşılığı bir bedel gibi değil, tüketimi etkileyen bir davranışın mükafatı olarak görmüşlerdir.

Keynes'e göre faiz likiditeden vazgeçmenin bir bedelidir, oranı da aşağıda açıklanacağı üzere mevcut para miktarı ile biriktirmek için yapılan para talebi arasındaki gerilimi ölçer (13).

Keynes şöyle demektedir: «Tımarhane dışında olan birinin parayı servet birikiminin aracı olarak kullanmasının nedeni nedir? Çünkü kısmen makûl kısmen de içgüdüsel nedenlerle parayı

12) Keynes'in genel iktisat kuramıyla para kuramını, ekonomik sistemi içindeki rollerini açıklayarak birleştirmesi, kapitalist ekonominin daha gerçekçi bir analizinin yapılmasına önayak olmuştur.

13) Keynes, a.g.e., IV., Kitap, 13. Bölüm, s. 177.

bir servet birikimi aracı olarak tutmak arzumuz, geleceğe ilişkin tahminlerimiz ve güvensizlik derecesinin bir barometresidir. Fii- len parayı el altında bulundurmak, endişemizi yatıştırır ve bizi paradan ayırmak için talep ettiğimiz prim endişe dereccimizin ölçüsüdür (14). O halde bireyler alışverişte kullanmak, gelecek ihtimalleri karşılamak ve fiyat farklarından yararlanmak için tasarruflarının bir kısmını likit halde bulundururlar. Likit para sahibine parasını en uygun zamanda ve yerde kullanma olanağı verir. Likiditeden vazgeçme halinde bu ayrıcalık ve olanak kay- bolur. Likiditeden vazgeçmenin ve ayrıcalıktan yoksunluğun kar- şılığı ise faizdir, başka bir ifadeyle kişinin serveti için önerilen geliri, kişiyi ikna edecek derecede yüksekteyse servetini âtil para olarak tutmaktan vazgeçirmek için ödenen prim halini alır.

Keynes likidite arzusu ile faiz kuramını açıklarken bireyle- rin tüketim konusunda eğilimlerinin iki çeşit olduğunu söyle- mektedir :

1) Her birey gelirinden ne kadarını ilerde, şu veya bu ne- denler karşısında harcıyabileceğini ve bu yüzden saklaması lâ- zım geldiği miktarı (tüketim eğilimi) belirler,

2) Bireyler, tasarruf ettikleri miktarı nasıl saklayacakları hususunda da karara varmalıdırlar (likidite tercihi).

Klasikler birinci durumla, Keynes ise ikinci durumla ilği- lenmiştir (15).

Bireyler tasarruflarını para şeklinde tutmaktadırlar. Fakat bu parayı elinde tutana bu davranışı nedeniyle bir mükâfat veril- mez. Çünkü o, tasarrufunu kendi yanında sakladığından ona faiz yürütüleniyecektir. O halde yukarda da ifade edildiği gibi tasar- ruflu bu paradan vazgeçer ise bir mükâfat-prim alabilecektir. Sonuç olarak Keynes'e göre faiz tasarrufun fedakârlığı değil li- kiditeden vazgeçme fedakârlığının bir karşılığıdır (16).

Bireyler Keynes'e göre çeşitli nedenlerden tasarruflarını İi- kit olarak korumak isterler. Keynes bireylerin yanlarında para bulundurma arzusunı «para talebi» demekte ve 3 nedene dayan- dırmaktadır.

1) *Muamele Gcdüsü*: Kişilerin günlük ihtiyaçları temin et- mek bakımından yanlarında para bulundurmaları,

14) a.g.e., s. IV. Kitap. 13. Bölüm, s. 185.

15) Bu konuda bkz., Keynes, a.g.e., IV. Kitap. 14. Bölüm, s. 186-196.

16) a.g.e., IV. Kitap, 13. bölüm, s. 177.

2) *İhtiyat Güdüsü*: Bireylerin, hastalık, yangın, kaza gibi beklenmedik olaylar için yanlarında ihtiyaten para bulundurmak istemelerinden doğan arzu,

3) *Spekülasyon Güdüsü*: Spekülasyon yapmak, yani kârlı bir Şey gördükleri zaman satınalabilmek amacıyla bireylerin yanlarında para bulundurma arzusudur (17).

Bu 3 nedenden hiç olmazsa üçüncüsünden, yani, bireylerin spekülasyon için yanlarında bulundurdıkları paradan yararlanmak başka bir ifadeyle bu parayı ele geçirebilmek için onlara bir fazlalık önermek gereklidir.

Keynes faiz oranını para arz ve talebinin etkilediğini ileri sürmektedir. Faiz haddi ne kadar yüksek ise gelir geliren servet kalemleri yerine elde para tutmanın maliyeti o kadar yüksek ve tutulması arzulanan para miktarı o kadar azdır. Cari faiz oranına göre beklenen faiz oranının yüksekliği ölçüsünde, elde tutulması arzulanan para miktarı da o kadar fazladır, para miktarı arttıkça faiz haddi de dŐcektir. Faiz haddi (0)'a ne kadar yakınsa, nakit yerine tahvil tutmanın sermaye kaybına yol açacağı riziko da o kadar yüksektir (18).

D — İSTİHDAM DÜZEYİ :

Keynes analizlerini tam istihdam meselesine bir çözüm yolu bulmak amacıyla geliştirmiştir.

Daha önce de belirtildiği gibi Klâsikler, tam istihdamın otomatik olarak sağlanmakta olduğunu ve dengenin tam istihdamla oluŐacaęını belirtmiŐlerdi. Keynes ise dengenin noksan istihdam halinde oluŐabileceęini ifade ederek, klâsiklerin bu görüşüne karşı çıkmıştır. Başka bir ifadeyle Keynes, noksan istihdamdan hareketle tam istihdamı hedeflemektedir (19).

Keynes herşeyden önce söz konusu istihdam hacmini etkileyen faktörleri aydınlatmak istemektedir. Arzın rolü bu bakımdan önemlidir. Klâsiklere göre her arz kendi talebini yaratmaktaydı. Keynes ise bu iddiayı reddederek tersini savunmuŐ, talebi uyaran bir güç olarak görmüştür.

17) a.g.e., IV. Kıtap, 15. Bölüm, s. 205.

18) a.g.e., IV. Kıtap, 15. Bölüm, s. 210-211.

19) Kazgan, a.g.e., s. 267.

İstihdam 3 amaç arasında dağılan global gelire göre değişmektedir.

- Yatırım,
- Tüketim,
- Tasarruf.

Tasarruf ilkt olarak saklanan para demektir. Ona göre verimsiz olduğundan istihdamın gelişmesinde yardımcı olmaz. Gerçek talep, tüketim ve yatırım harcamaları oluşturmaktadır.

1 — İSTİHDAMI TAYİN BAKIMINDAN YATIRIM :

Yatırım mevcut reel sermayeye yapılan ilâvedir, başka bir tanımla, yeni fabrikalar kurmak, demir ve kara yolları inşa etmek, üretim için kaynaklar bulmak ve üretim malları üretiminde bulunmak demektir.

Eğer ortada bir işsizlik olayı varsa, bu büyük bir ihtimalle yatırım eksikliğinden meydana gelmektedir. O halde istihdam düzeyi yatırım miktarına göre yön almaktadır.

Yatırımdaki değişiklikler istihdamın dalgalanmasına yol açmaktadır. İstihdamın düzeyi ne kadar yükseltilmek isteniyorsa, yatırımları da o düzeyi gerçekleştirecek biçimde özendirilmek gereklidir.

a Yatırımları Etkileyen Unsurlar :

aa — Psikolojik Mantık Noksanlığı :

Gelecek hakkında bugünkü bilgiler ve tutumlar insanları sürekli meşgul etmektedir. Bugünden yapılan bir hatanın gelecekte dağılan yuvarlanan bir kartopunun düzlüğe çığ olarak düşeceği korkusu kişilerin ekonomik kararlarına etki de bulunur. sürekli belirsizliklere ve karar değişikliğine yolaçabılır (20)

İşte bu kararsızlık ve kuşkuculuk kişiyi akılcı düşünceden ve bilimsel temellere dayanaktan yoksun bırakır. Bir fabrika kurmak, gelecekte ne olacağının saptanmasından sonra gerçekleştirilir.

Bu kararsızlıklar yatırımları etkilediğinden dalgalanmalara yol açar ve istihdam düzeyini de etkiler.

20) Keynes. a.g.e., IV. Kitap, 12. Bölüm, s. 160-161.

bb — Sermayenin Marjinal Etkinliği :

Yatırım konusu olan sermayenin marjinal etkinliği verimi en yüksek olan bir işte kullanılan bu tip sermayenin getirdiği yıllık gelir yüzdesidir.

Örneğin, 20.000.— inşa edilecek bir binanın kira geliri yılda 1.200.— amortismanı da 200.— olsun. O halde bina yılda (1200 - 200) 1.000.— net gelir getirecektir. O toplumda cari faiz haddi % 4 olsun. Bu binanın değeri $(1.000 \times \% 4)$ 25.000.— olur. Fakat % 4'ten 20.000.— borçlanılacağına yeni bir bina yapmak hesaba daha uygundur. Çünkü, 20.000.— yılda 1.000.— getirecektir ki, bunun da faiz oranı $1.000.— / 20.000.— = \% 5$ dir. Herhangi tip yatırımdan elde edilecek gelir oranı eğer % 5 ise genellikle sermayenin marjinal etkinliği, % 5 demektir. O halde gelir oranı faiz haddini aştığı sürece yatırım faaliyeti devam edecektir ⁽²¹⁾.

cc — Faiz Oranı :

Faiz oranlarını daha önce incelediğimizden burada ayrıca ele alınmayacaktır. Özellikle bu konuda daha önceki ifadeleri hatırlatmak amacıyla faiz oranlarının yatırım hacmini belirleyen bir unsur olduğu ve halkın likidite tercihi durumuna ve para miktarına bağlı olduğu söylenecektir.

2 — EFTEKTİF TALEP : ⁽²²⁾

Keynes'in istihdam teorisinin dayandığı temel, efektif veya fiili toplam talep kavramıdır. Ona göre herhangi bir milli ekonomide istihdamın, milli gelir arasındaki ilişkiler toplam fiili talebe bağlıdır. Eftektif talep gelirin harcanmasıyla oluşur. Fiili talep bir ekonomide genellikle iki yönde belirir ⁽²³⁾ :

21) Durumu daha basit bir şekilde açıklayalım :

(A) nın 1.000.000.— TL'si olsun. (A) parasını ya faize verecek, örneğin bankaya veya fabrikaya yatıracaktır, ya da kendisi bir fabrika kuracaktır. Varsayalım ki banka veya fabrikadan % 5 faiz alacaktır. Bu durumda, eğer (A) kendisi bir fabrika kurar ve yıl sonunda koyduğu sermayenin % 5'ten faiz getireceğini hesaplıyorsa, 1.000.000.— TL'sini bankaya ya da fabrikaya yatırmaz. Eğer kazancı cari faiz oranından düşük (% 5) olarsa o zaman yatırımdan vazgeçecektir. O halde sermayenin marjinal etkinliği burada % 5'dir.

22) Keynes, a.g.e., I. Kitap, III. Bölüm.

23) a.g.e., I. Kitap, III. Bölüm, s. 25.

- 1) Tüketim harcamaları için fiili talep,
- 2) Yatırım malları için fiili talep.

Keynes bu durumu şu şekilde formüle etmektedir :

Toplam fiili talep (D) = Tüketim malları fiili talebi (D_1) + Yatırım fiili talebi (D_2). Kısaca :

$$D = D_1 + D_2$$

Ekonomide tam istihdam düzeyinde toplam fiili talebin (D) toplam arza (S) eşit olduğu bilinmektedir. Bu durumda :

Toplam fiili talep = Tüketim malları fiili talebi + Yatırım malları fiili talebi = Toplam arz (S). Şu halde :

$$D = D_1 + D_2 = S \rightarrow D_2 = S - D_1$$

Anlaşılabacağı gibi toplam yatırım talebi, toplam arz ile tüketim harcamaları fiili talebi arasındaki farka eşittir.

Denge hali sürdükçe toplam arz toplam talebe eşit olacaktır. Toplam talep de tüketim eğilimi ve yatırım eğiliminin toplamına göre belirlenecektir.

İstihdam arttığında toplumun tüketime harcaması beklenen miktar (D_1) artsa da toplam fiili talep kadar artmaz. Dolayısıyla (S) arz ile tüketicilerin harcamaları (Tüketim harcamaları fiili talebi) (D_1) arasındaki fark istihdam düzeyi yükseldikçe büyür. Eğer tüketim eğilimi sabitse (S) ile (D) arasındaki büyüyen farkı kapatacak şekilde (D_2) aynı zamanda artmıyorsa istihdam düzeyi yükselmez. Fakat denge hali bu kez tam istihdamın altında meselâ (A) noktasında oluşabilir (24).

3 — TÜKETİM EĞİLİMİ :

Tüketim eğilimi gelir miktarına ve gelirden tüketim için harcanacak kısma bağlıdır. Milli gelirin çeşitli düzeylerinde tüketim miktarının düzeyi de değişir. Daha başka bir ifade ile, gelir arttıkça tüketim eğilimi önce artar, sonra nisbi olarak azalır.

Keynes'in varsayımına göre tüketim eğilimi anormal durumlar dışında kısa dönemde sabittir. Fiili tüketim eğiliminin belirli zamanlara göre değişmesinde, toplumun gelenekleri, vergi sistemleri... gibi unsurlar etkili olur. Yüksek bir tüketim eğilimi Keynes'e göre tam istihdam için elverişlidir.

24) a.g.e., I. Kitap, 3. Bölüm, s. 26-27.

Tüketim eğiliminin düşük olduğu durumlarda gelir ile arasındaki farkı kapatmak için yatırımların özendirilmesi gereklidir. Eğer tüketim eğilimi % 100 olursa ki, zamanımız ekonomilerinde bunun sağlanması olanaksızdır, tam istihdam düzeyine gelmiş demektir. Böylelikle yatırımları özendirme sorunu ortadan kalkmış olur ⁽²⁵⁾.

4 -- YATIRIM ÇARPANI :

Çarpan bir katsayı olup, tüketim eğilimi ile çok yakından ilgilidir. İstihdam ve gelir hacrindeki değişiklikler bütünüyle yatırımlara bağlıdır. Yatırımlar arttığı takdirde, yatırım malı üreten endüstrinin geliri artacak bu da istihdamı etkileyecektir. Böylelikle tüketim harcamaları artacak bu artış, üretim faktörlerine talebi doğuracak sonuçta da gelir artacaktır. Bu da ekonomiyi tam istihdam düzeyine çıkaracaktır.

Yatırımların artışı reel taleple orantılı olduğundan, daha büyük bir artışa yol açar. Çünkü gelirlerin bir bölümü aynı zamanda tüketim harcamaları haline dönüşür, bunlar da yatırım çarpanının işleyişiyle talebin artmasına yol açarlar ⁽²⁶⁾.

25) Keynes, tüketim eğilimini etkileyen faktörleri objektif ve sübjektif olmak üzere 2'ye ayırmaktadır. Objektif faktörler sırasıyla, ücret birimindeki değişiklikler, gelir ile net gelir arasındaki değişiklikler, gelecek mallar ile bugünkü mallar arasındaki değer değişiklikleri, gelir politikasındaki değişiklikler. Keynes, a.g.e., III. Kitap, 8. Bölüm, s. 123-126; Sübjektif faktörler ise, 8 tanedir, bunlar: Beklenmedik olaylara karşı ihtiyat, tedarikli bulunma isteği, ertelenmiş harcamalar, Herde daha iyi yaşamaya arzusu... vs. a.g.e., III. Kitap, 9. Bölüm, 127-129.

26) Örneğin, iki farklı tüketim eğilimini dikkate alalım, birincisi, 0.8 ikincisi de 0.5 olsun.

Yatırım çarpanı katsayısı ise:

$$k = \frac{1}{1 - \frac{\Delta C}{\Delta Y}}$$

biçiminde gösterilebilir.

Buna göre, tüketim eğilimi 0.8 iken çarpan katsayısının nümerik değeri 5; 0.5 iken de 2 olur.

O halde, tüketim eğilimi 0.8 iken, yatırımlardaki 1 birimlik artışın m. geliri 5 birim büyütürken, 2. durumda ise 2 misli arttırmaktadır.

Buradan şu sonuca ulaşılabilir: Tasarruf eğilimi çarpan katsayısı ile ters orantılıdır. Başka bir ifadeyle tasarruf eğilimi arttıkça, çarpan katsayısının nümerik değeri ve bunun sonucu m. gelir üstündeki etkisi azalır. a.g.e., III. Kitap, 10 Bölüm, s. 130-131.

VI — DEVLETİN EKONOMİYE MÜDAHALESİ :

Keynes'e göre ekonomi politikası, iktisadi faaliyetler yönünden kontrol sisteminin yerleştirilmesini gerektirmektedir.

Tüketim eğilimi güçlü olan sınıfların lehine gelir dağılımını yeniden ayarlayarak dikide talebini frenleyen para politikası yolu ile harcamalar geliştirilmelidir. Keynes bu konuyla ilgili şöyle demektedir : «Devletin kısmen vergileme biçimleri konusunda kısmen faiz oranını belirleme ve belki kısmen de tüketim eğilimi üzerinde bir rehberlik etkisi yaratmalıdır. Bundan başka, banka politikasının faiz oranı üstündeki etkilerinin kendi başına optimal yatırım hacmini belirlemek için yeterli olacağı da kuşkuludur... Devlet için önemli olan üretim araçları mülkiyetine sahip olmak değildir. Eğer devlet üretim kaynaklarının büyümesine ayrılan toplam kaynak miktarını ve bunlara sahibolanların elde edeceği kazanç oranını belirleyebiliyorsa gerekli olan herşeyi yapmış demektir.»

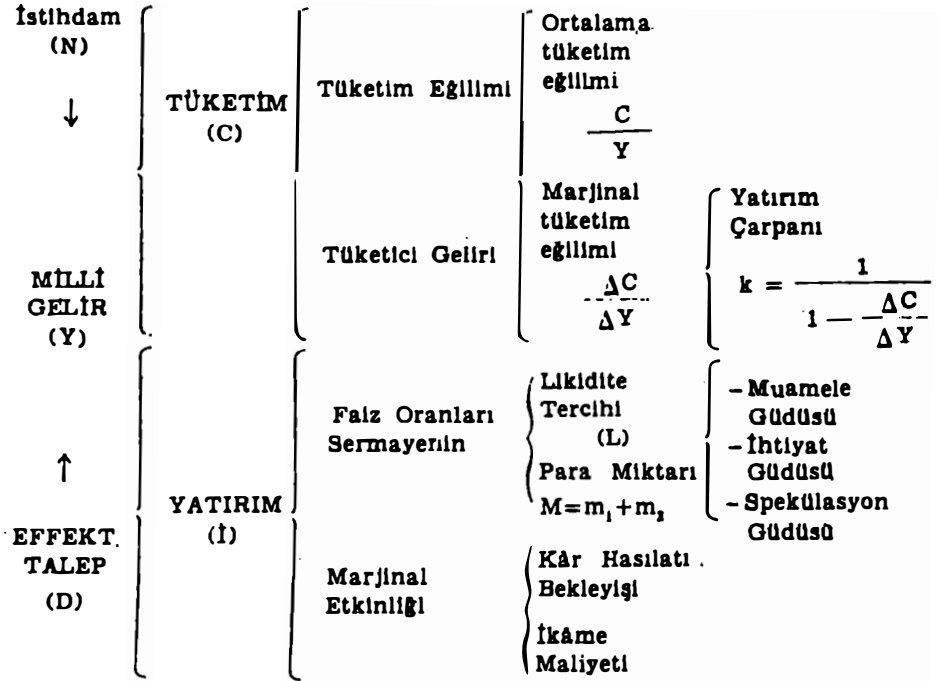
O halde tehlikeli durumlarda para politikasıyla tam istihdama erişmek yetersiz kalıyorsa, devlet, faiz oranlarını, özel yatırımları teşvik ve kredileri genişletmek suretiyle maliye politikasından yararlanarak ekonomiye müdahale etmelidir (27).

Keynes «Otoriter devlet sistemleri günümüzde eşitsizlik meselesini, etkinliği ve özgürlüğü bir kenara bırakmak pahasına çözüme yoluna gitmektedir. Fakat dünyanın liberalizm bireyciliği ile işsizliğe de daha uzun müddet tahammülü olmadığı kuşkusuzdur. Meseleye doğru bir açıdan eğililerek, özgürlük ve etkinliğin özüne dokunmadan hastalığı iyileştirmek mümkün olabilir.» derken, sonuç itibarıyla tam istihdama erişilmesi için kamu harcamalarının artırılması ve tüketim eğilimini yükseltecek politik önlemlerin uygulanmasını öngörmektedir (28).

27) Kazgan, a.g.e., s. 270.

28) Bu konuda bkz., Keynes, a.g.e., V. Kitap, 24. Bölüm, s. 366-376.

VII — EKONOMİNİN GENEL ŞEMASI :

Şemadan özetle şu sonuçlar çıkarılabilir :

1) Milli gelir (Y) $Y = C + I$ bir yandan efektif talep, öte yandan da istihdam hacmi ile ilgilidir.

2) İlişkiler tüketim açısından ele alındığında eğer $\Delta C / \Delta Y = 1$ ise, bütün gelir tüketiliyor demektir.

3) $\Delta C < \Delta Y$ dir. Yani $\Delta C / \Delta Y$ daima 1 den ufaktır. Ve çarpan (k) ise daima (1)den büyüktür. $k > 1$

4) İlişkiler toplam yatırım açısından ele alındığında :

— Muamele ve ihtiyat güdüsüyle para, gelirin fonksiyonu iken,

— Spekülasyon güdüsüyle para talebi, faiz oranının fonksiyonu olup, bu üçü birden likidite tercihinin oluşturarak faiz oranları üstünde etkili olurlar.

--- Para miktarı egzojen bir değişkendir, para otoritesi miktarını ayarlar. Sonuçta faiz oranlarına başka bir yönden etki yapar.

--- Sermayenin marjinal etkinliğinde kâr bekleyişi istikrarsızlığın ifadesidir.

Keynes, Say'ın «Mahreçler Kanunu»nu kabul eden bütün düşünürleri Klâsik olarak adlandırmakta ve «tüketim fonksiyonu» «çarpan», ve «spekülatif para talebi» kavramlarıyla ekonomiye yeni bir boyut kazandırdığını ifade etmektedir. Keynes'in en önemli ve etkileyici yeniliği, ekonomiyi «büyüklük» kavramıyla incelemesi ve ekonomiyi birbiriyle bağımlı 3 piyasaya para piyasası, mal piyasası ve emek piyasasına indirgemiş olmasıdır. Öte yandan eksik-istihdamda ekonomik dengenin gerçekleştirilebileceğini açıklayarak, ekonominin dinamik analizinin de temelini atmıştır.

DÜŞÜNÜRLERİN KRONOLOJİK SIRALAMASI

- PLATON (Mö. 427-347) Yunanlı.
- ARİSTO (Mö. 384-322) Yunanlı
- CATO (234-149) Romalı
- CİCERO (106-43) Romalı
- Thomas AQUİNE (1225-1274) Skolastik
- LUTHER (1483-1546) Reformist
- CALVIN (1509-1564) Reformist
- Jean BODİN (1530-1596) Fransız Merkantilist
- Thomas MUN (1571-1641) İngiliz Merkantilist
- MONTCHRETIEN (1576-1621) Fransız Merkantilist
- William PETTY (1623-1687) İngiliz Merkantilist
- Josiah CHİLD (1630-1699) İngiliz Merkantilist
- John LUCKE (1632-1704) İngiliz Merkantilist
- F. W. Von HORNİNG (1638-1713) Alman Merkantilist
- CANTİLLON (1680-1734) İngiliz Merkantilist
- François QUESNAY (1694-1774) Fizyokrat
- MABLY (1709-1785) Fizyokrasyl Benimsemyenler
- E. de Bonnet CONDİLLAC (1715-1780) Fizyokrasyl Benimsemyenler
- V. R. MİRABEAU (1715-1789) Fizyokrat
- J. H. G. Von JUSTİ (1720-1771) Alman Merkantilist
- Adam SMİTH (1723-1790) Klâsik ekolün kurucusu
- Le Mercier de la RİVİERE (1727-1781) Fizyokrat
- A. R. J. TURGOT (1727-1781) Fizyokrat
- LİNGUET (1736-1794) Fizyokrasiyi Benimsemyenler
- Dupont de NEMOURS (1739-1817) Fizyokrat
- Saint SİMON (1760-1825) Hayall Sosyalizm
- Thomas MALTHUS (1766-1834) Klâsik Ekolün Kötümserlerinden
- Jean B. SAY (1767-1832) Fransız Klâsği
- Robert OWEN (1771-1858) İstidallı Sosyalist
- David RİCARDO (1772-1823) Klâsik Ekolün Kötümserlerinden

- Charles FOURİER (1772-1837) Hayalci Sosyalist
- Leonard de SISMONDİ (1773-1842) Müdahaleci
- William THOMPSON (1733-1833) İttidallı Sosyalist
- Von Thünen (1783-1850) Alman Klâsığı
- Fredrich LİST (1789-1846) Milliyetçi
- BAZAR (1791-1872) Saint Simoncular
- Henri C. CAREY (1793-1879) Amerikan Klâsığı
- ENFANTİN (1796-1864) Saint Simoncular
- Frederic BASTİAT (1801-1850) Fransız Klâsığı
- J. Karl RODBERTUS (1805-1857) Billinsel Sosyalist
- J. Stuart MİLL (1806-1873) Klâsık Ekolün Geliştiricisi
- Dupont WHITE (1807-1878) Müdahaleciler
- Joseph PROUDHON (1809-1865) Hayalci Sosyalist
- Heinrich GOSSEN (1810-1858) Matematik Ekol
- Louis BLANC (1811-1882) Hayalci Sosyalist
- Bruno HİLDERBRAND (1812-1878) Eski Tarihçi Okul
- ROSCHER (1817-1894) Eski Tarihçi Okul
- H. Karl MARX (1818-1883) İlmi Sosyalist
- Karl KNİES (1821-1898) Eski Tarihçi Okul
- Leon WALRAS (1834-1910) Matematik Ekol
- William JEVONS (1835-1882) Matematik Ekol
- SCHMÖLLER (1838-1917) Genç Tarihçi Okul
- Karl Menger (1840-1921) Avusturya Ekolü
- Alfred MARSHALL (1842-1924) Neo Klâsık (Cambridge)
- Vilfredo PARETO (1848-1923) Matematik Ekol
- Böhm BAWERK (1851-1914) Avusturya (Psikolojik) Ekolü
- Wicksell (1851-1926) İsveç Ekolü (Neo-klâsık)
- SOMBART (1863-1914) Genç Tarihçi Okul
- Gustave CASSEL (1866-1945) Matematik Ekol
- İrwin FİSCHER (1867-1947) Amerikan Marjinalist
- George SOREL (1874-1922) Sendikalist
- J.A. SCHUMPETER (1883-1950) Matematik Ekol
- John Maynard KEYNES (1883-1946) Modern Ekonominin Kurucusu

KAYNAKLAR

- Ashley, W. *L'Evolutton Economique de l'Angleterre*, Ed. Glard, 1925.
- Baban, Şükrü, *İktisadi Meslekler*, İstanbul, 1934.
- Barda, Süleyman, *Ekonomik Doktrinler ve Sistemler*, İstanbul, 1968.
- Bertrand, M., *Histoires et Théories Economiques*, Ed., Sociales, Paris, 1978.
- Bléier, J., *La Pensée Economique de Calvin*, Genève, 1961.
- Blaug, Mark, *La Pensée Economique*, Economica, 1981
- Bruner, H., *Les Grands Economistes*, Paris, 1971.
- Canu, J., *Histoire du Commerce, l'Epoque Mercantiliste*, Paris, 1950.
- Connel, W., *Büyük İktisatçıların Temel Doktrinleri*, İstanbul, 1949.
- Dehen, Roger, *Histoire de la Pensée Economique*, Dunod, 1984.
- Denis, Henri, *Histoire de la Pensée Economique*, Ed. P. U. F., 1971.
- Deyon, Pierre, *Le Mercantilisme*, Ed. Flammarion, Paris, 1969.
- Fischer, I., *Paranın Salınalma Gücü*, (cev. M. Onaran), İst., 1946.
- Fleiner, A., *Histoire des Doctrines Economiques*, Bruxelles, 1954.
- Gonhard, R., *Histoire des Doctrines Economiques*, Paris, 1941.
- Heilbroner, R., *Les Grandes Economistes*, Ed., Seuil, 1971.
- Kozgan, G., *İktisadi Düşünce ya da Politika İktisadın Evrimi*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1974.
- Keynes, J. M., *Théorie Générale de l'Impôt, de l'Intérêt et de la Monnaie*, Ed. Payot, 1971.
- Koloğlu, Mahmut, *Ekonomik Doktrinleri Tarihli*, Ankara, 1960.
- Kumbaracıbaşı, Onur, *Ekonomik Doktrinler ve Ekonomik Düşüncenin Evrimi*, Ankara, 1976.
- Lajugie, J., *Ekonomik Doktrinler*, (cev. S. Tiryakioğlu), Varlık Yayınları, İstanbul, 1971.
- Lodermann, L., *Histoire Elémentaire des Doctrines Economiques*, Paris, 1985.
- Louis, Paul, *Fransız Sosyalizm Tarihi*, (cev.) Varlık Yayınları, İst. 1966.
- Marx, K., *Le Capital*, Ed. Sociales, Paris, 1967.
- Marx, K., *Oeuvres Philosophiques*, Ed. Sociales, Paris, 1967.
- Marx, K., *Sur les Sociétés Précapitalistes*, Ed. Sociales, 1973.
- Özelmas, E., *Milletlerarası Münasebetler*, İstanbul, 1968.
- Pirenne, H., *Les Grands Courants de l'Histoire Universelle*, Paris, 1957.
- Platon, *Le Republique*, Ed. Tricots, Paris, 1956.
- Polltzer, G., *Marxist Felsefe Dersleri*, (cev.) Sosyal Yayınlar, İst., 1969.
- Ponsard, C., *Histoire des Théories Economiques*, Spolitoles, 1958.
- Proudhon, J.P., *Mülkiyet Nedir?* (cev. V. Yücelürk), Ararat Yayınları, İstanbul, 1969.

- Ricardo, D., *Les Principes de l'Economie Politique et de l'impôt*, Ed., Flammarion, 1971.
- Rivaud, A., *Les Grands Courants de la Pensée Antique*, Ed. A. Collin, Paris, 1964.
- Schumpeter, J., *Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1966, (II Cilt).
- See, H., *Les Origines du Capitalisme Moderne*, Paris, 1951.
- Smith, A., *Milletlerin Zenginliği*, (cev. H. Derin) M.E.B. Yayınları, İstanbul, 1948-1955 (IV Cilt).
- Stadler, A., *Histoires Elementaires des Doctrines Economiques*, Bâles, 1939.
- Stewart, M., Keynes, Ed., Seuil, 1970.
- Stewart, M., *Après Keynes*, Ed., Seuil, 1970.
- Turanlı, R., «Malthus'un Nüfus Kuramı ve A.G.Ü.'de Nüfus Sorunu», Yayınlanmamış doktora tezi.
- Ulutan, Burhan, *İktisadi Doktrinler Tarihi*, Ötüken Yayınları, İst., 1978.
- Venô André, *Monichrelien et le Nationalisme Economique*, Paris, 1923.
- Yalcın Aydın, *İktisadi Doktrinler ve Sistemler Tarihi*, Ankara, 1976.
- Zeytinöğlu, Erol, *Ekonomik Doktrinler*, İstanbul, 1980.

BİLİM TEKNİK Dağıtım

ISBN 975 540 043 5

Cemal Nadir Sok. Hacıfazlıoğlu İşhanı 17/18
Cağaloğlu-İstanbul

Tel : 511 22 28 Fax: 513 59 71

Şube : Cengiz Topel Cad. 9/d

Eskişehir Tel : 0-222-232 24 90